

Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği

Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) 1925'ten bu yana Sosyal Demokrasi ilkelerine bağlı olarak Almanya'da ve Almanya dışındaki ÷lkelerde y÷r÷tt÷đ÷ siyaset, eğitim ve danışmanlık alanlarındaki çalışmalarıyla demokrasiyi ve kalkınmayı d÷nya çapında teşvik etmeyi, barışa ve g÷venliğe katkıda bulunmayı, k÷reselleşmeyi dayanışma içerisinde şekillendirmeyi ve Avrupa Birliği'nin genişleme ve k÷kleşmesini desteklemeyi amaçlamaktadır. FES, T÷rkiye'deki temsilciliği aracılığıyla yirmi yıldan uzun s÷redir T÷rkiye ve Almanya'da kendilerini toplumsal bir amaca adanış bireylerin ve sivil toplum kuruluşlarının diyaloğunu ve işbirliğini teşvik etmektedir.

Edit÷r Çiğdem Çıdamlı

Kapak Tasarımı Ferah Perker, Banu Yılmaz Ocak, Myra

Sayfa D÷zeni MYRA

Baskı Artpres

© Friedrich-Ebert-Stiftung T÷rkiye Temsilciliği

Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği
T÷rkiye Temsilciliği - İstanbul
Cihann÷ma Mah. Mehmet Ali Bey Sk. No:12 D:5
34353 Beşiktaş / İstanbul
T +90 212 310 82 37
F +90 212 258 70 91

Ankara İrtibat B÷rosu
Abidin Daver Sk. No. 5 D.9
06550 Çankaya / Ankara
T +90 312 4418596/ 97
F +90 312 4418598

E-mail: contact@festr.org
Websitesi: <http://www.festr.org>

Türkiye'de İş Dünyasının Örgütleri ve Yönelimleri

Mustafa SÖNMEZ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
Birinci Bölüm	
TÜRKİYE'DE ÖZEL SEKTÖRÜN 85 YILLIK GELİŞİMİ VE ÖRGÜTLENME TARİHÇESİ	9
İkinci Bölüm	
YARI RESMİ ÖRGÜTLENMELER, TÜRKİYE ODALAR BİRLİĞİ (TOBB), T. İHRACATÇILAR MECLİSİ, T. İŞVEREN SENDİKALARI KONFEDERASYONU	46
Üçüncü Bölüm	
BÜYÜK HOLDİNGLERİN ÖRGÜTÜ: TÜRK SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ, TÜSİAD ve ÇEVRE ÖRGÜTÜ TÜRKONFED	75
Dördüncü Bölüm	
İSLAMİ-MUHAFAZAKÂR SERMAYEDARLARIN ÖRGÜTLERİ: MÜSİAD VE TUSKON	92
Beşinci Bölüm	
İSLAMCI-MUHAFAZAKÂR İŞADAMLARI ÖRGÜTLENMELERİ ile TÜSİAD ÇATIŞMALARI: 1990'LARDAN 2000'LERE	119
EK 1 TÜRKİYE'DE İLK ODALAR	134
EK 2 HER İLİN İLK 5 BÜYÜK FIRMASI (KURUMLAR VERGİSİNE GÖRE)	136
EK 3 TÜSİAD ÜYELERİ	150
EK 4 TÜRKONFED ÜYESİ 9 FEDERASYON VE ÜYE DERNEKLER	160
Kaynakça	164

ÖNSÖZ

Toplumsal adalet sosyal demokrasinin belirleyici bir yapıtaşdır. Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği de bunun için vardır.

Sendikalar ulusal ve uluslararası alanda demokrasi ve toplumsal adaletin desteklenmesi için merkezi role sahiptir.

Ulusal, bölgesel ve uluslararası sendikalarla yapılan ortak çalışmalarda Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği güçlü, özgür ve demokratik sendikalar için çaba harcamaktadır. Friedrich-Ebert-Stiftung-Derneği dünyadaki en büyük sosyal demokrat dernek olarak eğitim ve danışmanlık programları çerçevesinde dünya çapında yaklaşık 100 projede sendikaları ve sosyal ortaklıkları desteklemektedir.

Sendikalar ve işveren örgütleri arasındaki sosyal diyalog hem toplu sözleşme görüşmeleri gibi geleneksel sendika görevleri hem de küreselleşme ve ekonomik değişimler çerçevesinde ortaya çıkan yeni görevler için önemli bir araçtır. Sosyal ortaklar arasındaki görüşmeler güven ve şeffaflık üzerinde kurulmaktadır. Bunun için gereken şart süreçte yer alan aktörler ve onların durumları üzerinde geniş kapsamlı bilgidir.

Saygın iktisat uzmanı Mustafa Sönmez'in elinizdeki çalışması Türkiye'de güçlü bir toplumsal ortaklığın gelişmesine önemli katkıda bulunmaktadır. Mustafa Sönmez aktörlerle çok sayıda röportajdan oluşan büyük ölçekli bir çalışma çerçevesinde Türkiye'deki TOBB, TİSK, TÜSIAD, MÜSIAD ve TUSKON gibi işveren örgütlerinin güncel ve kapsamlı bir manzarasını sunuyor.

Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği bu araştırma projesini ve yayımı gönülden destekledi.

Bu yayının vesilesiyle umudumuz, ortaya konan bilgilerin sosyal ortaklığın güçlendirilmesine katkıda bulunması ve hem sendikacılar hem de diğer sivil toplum aktörlerince daha fazla toplumsal adalet ve demokrasi çabasına faydalı olarak değerlendirilmesidir.

İstanbul, Aralık 2010

Bettina Luise Rürup

Birinci Bölüm

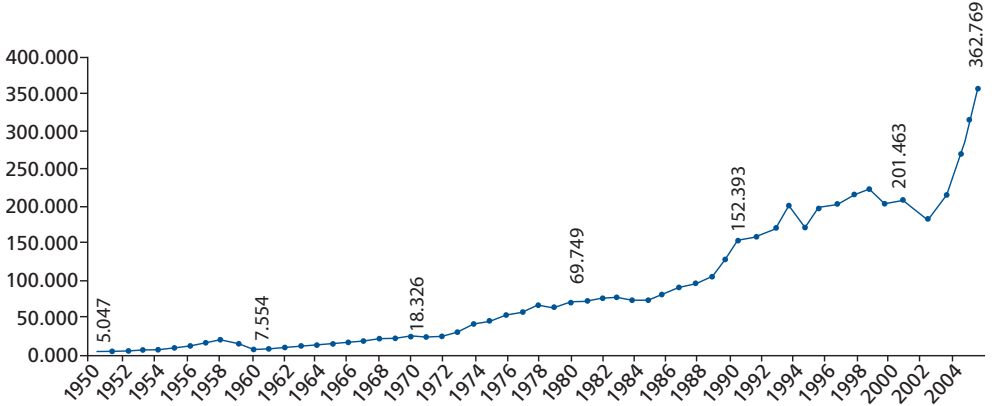
TÜRKİYE'DE ÖZEL SEKTÖRÜN 85 YILLIK GELİŞİMİ VE ÖRGÜTLENME TARİHÇESİ

2000'ler Türkiye'sinde iş dünyasının örgütsel haritasını ortaya çıkarmadan önce, Türkiye burjuvazisinin ortaya çıkışını, gelişimini ve önemli kırılma noktalarını anlayabilmek önemlidir. Bu nedenle, Türkiye ekonomik ve sosyal dokusunun Cumhuriyet'in kurulduğu 1923'ten bugüne kadarki gelişim öyküsünü özetlemek ve belirli kırılma noktalarını belirlemek yerinde olacaktır. Özel sektörün gelişim tarihinin 1923'ten 2008'e uzanan 85 yılını kabaca iki döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönem, 1980'e kadarki zaman dilimini kapsar. 1980 sonrası ise Türkiye için hem ekonomide, hem siyasette, hem de kültürel yapıda yeni bir dönemdir. Ama bu iki dönemin de kendi içinde farklılaşan alt-dönemleri bulunmaktadır.

Türkiye iktisat tarihinin 1980'e kadarki bölümü, daha çok iç pazara dönük ve kamu sektörü ağırlıklı bir dönemdir. 1970'lere kadar, ancak 20 milyar dolar dolayında olan Türkiye milli geliri, 1980'de 90 milyar doları bulmuştur. Ama esas gelişme bu tarihten sonradır.

1970'ler, özellikle 1980 sonrası, özel girişimciliğin, özelleşmenin, piyasalaşmanın doludizgin geliştirildiği bir dönem sayılır. Dolayısıyla, Türkiye özel sektörünün, burjuva sınıfının ortaya çıkıp gelişmesinde 1970 sonrası esas almak gerekir. Ekonominin dış dünya ile artan ölçüde bütünleştiği 1980 sonrasında ise kapitalistleşme, dış pazara açılma, dış kaynak kullanımı, borçlanma ile milli gelirden de büyük artışlar yaşanmıştır. 1990'da 152 milyar dolara ulaşan ülke milli geliri, 2000'de 200 milyar doları aşarken 2008 yılında yaklaşık 742 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu, kişi başına gelirin de yaklaşık 10 bin dolara ulaşması demektir.

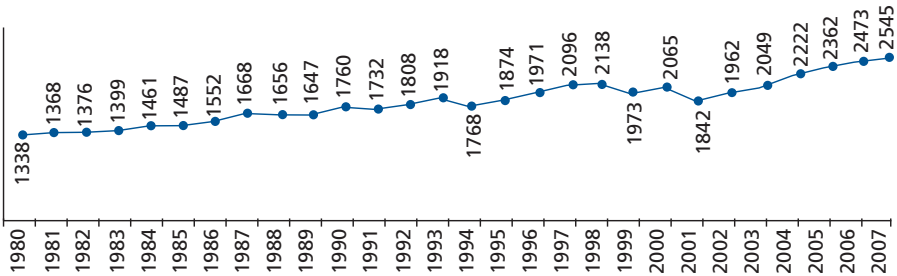
1950-2005 Dönemi Türkiye GSMH Artışı (AE)

Kaynak: TÜİK

Gelişmenin bir diğer göstergesi sayılan kişi başına gelirin ABD doları ile ifadesine bakıldığında da yine, 1980'li yıllardan itibaren kişi başına gelirin hızla arttığı dikkati çekmektedir. 1968'de 542 ABD doları olan kişi başına gelir, bir milat olan 1980'de 1570 dolara, 1990'da 2684 dolara, 2000'de yaklaşık 3 bin dolara çıkmıştır. Ancak esas hızlanma 2002-2007 döneminde, dünyada likidite bolluğu ile hızlanan büyümenin sonucunda gerçekleşmiş ve kişi başına gelir 2005 yılında 5 bin dolara, 2007 yılında da 10 bin dolara yaklaşmıştır.

Kişi Başına Gelir: 1980-2007, 1987 Fiyatlarıyla

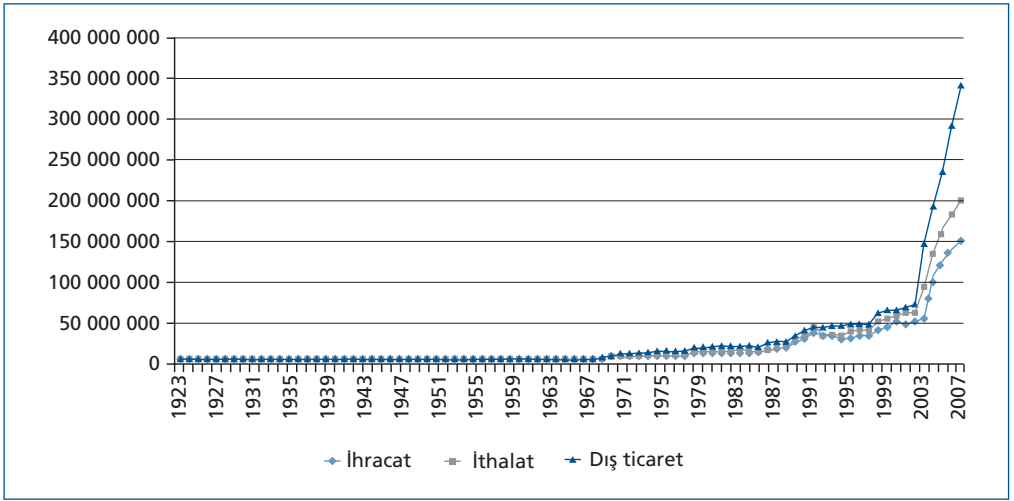
Kaynak: TÜİK

Türkiye özel sektörünün gelişim çizgisini belirleyen önemli göstergelerden biri de dış dünya ile olan ticarettir. Türkiye, 85 yıllık ekonomik tarihinde,

uzun yıllar içe dayalı, dolayısıyla dünya ekonomisi ile gevşek bağları olan bir birikim çizgisi izlemiş ve özel sektörü de bu süreç içinde yavaş geliştirmiştir.

Ancak, 1980 sonrası yaşanan dışa açılma süreci ile mal ve sermaye hareketleri katlanmış, hem dış dünya ile olan ticaret ve yabancı sermaye girişi hızla artmış, hem de buna paralel olarak dış ticaret ve bunu icra eden özel girişimci sınıfta hızla nicelik ve nitelik artışı yaşanmıştır.

Türkiye'nin Dış Ticareti, 1923-2007

Kaynak; Dış Ticaret Müsteşarlığı

Nitekim Cumhuriyet'in kuruluşunda dünya ile 138 milyon dolarlık ticaret gerçekleştiren Türkiye'nin dış ticaret hacmi, 1950 yılında 550 milyon dolar olmuş, 1970'de ise ancak 1,5 milyar dolayında gerçekleşmiştir.

1980 sonrası dışa açılma ve dünya ile olan ticarete hızlanma dönemidir. 1980'de 10 milyar dolar olan dış ticaret hacmi, 1990'da 35 milyar doları, 2000'de 82 milyar doları bulmuştur. Ama asıl çarpıcı gelişme 2000 sonrasında ve 2008'e ulaştığında dış ticaret de 334 milyar dolara ulaşmıştır.

Dolayısıyla, Türk özel sektörünün, girişimcilerinin hızlı gelişimleri de 1980 sonrasında, özellikle de 1990 sonrasında gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin Yıllara Göre Dış Ticareti. Bin \$

	İhracat	İthalat	Dış ticaret dengesi	Dış ticaret hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama
1923	50 790	86 872	- 36 082	137 662	58,5
1950	263 424	285 664	- 22 240	549 088	92,2
1970	588 476	947 604	- 359 128	1 536 081	62,1
1980	2 910 122	7 909 364	-4 999 242	10 819 486	36,8
1990	12 959 288	22 302 126	-9 342 838	35 261 413	58,1
2000	27 774 906	54 502 821	-26 727 914	82 277 727	51,0
2008	131 974 788	201 960 160	-69 985 372	333 934 948	65,3

Kaynak; Dış Ticaret Müst.(DTM)

Türkiye özel sektörünün gelişimini, iktisat tarihinin şu alt dönemleri itibarıyla izlemek mümkündür:

Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1929)

Özel sektörün gelişiminin ilk alt-dönemi Cumhuriyet'in kurulduğu 1923 ile Büyük Buhran'ın yaşandığı 1929 arasındaki dönemdir. 1923-1929 döneminin ana özelliği, "devlet eliyle fert zengin etme" diye tanımlanan bir politikayla, devletin özel sermaye birikimine katkısıdır. Ancak dönemin tüm girişimci kesimleri bu politikadan aynı ölçüde yararlanmamış, "aslan payını" dönem içinde daha güçlü olan ticaret sermayesi kapmıştır. Bu dönemde yerli sanayiye geliştirmek üzere çıkarılan teşvik yasaları ve diğer özendirmelemler ise etkili sonuçlar vermemiştir. Bunun önemli bir nedeni, ticaret sermayesinin etkinliğini kullanarak korumacı bir dış ticaret politikası izlenmesine olanak vermemesidir.

Cumhuriyet öncesi dönemde de geçerli olan, Türkiye'yi uluslararası işbölümünde ihracata yönelik tarım ve madencilikte teşvik etme ve uzmanlaştırma politikası, başta metropol-merkez ülkelerden kaynaklanan ithal-ihraç kredileri olmak üzere çeşitli araçlarla Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında da sürdürülmüştür. Öte yandan dış ticaretin sağladığı yüksek kâr oranları, banka kredilerinin de dış ticarete yoğunlaşmasına ve sonuçta sanayiye yönelmesine yol açmıştır. Türkiye'nin uluslararası işbölümündeki yerinin, bu tür bir ilişki içinde belirlenmesi, bu dönemdeki yabancı sermayenin de ağırlıklı ihracata yönelik hammadde üretimi ve ticari faaliyetlerde yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Sonuçta, dönem boyunca sanayide gelişme sağlanamazken, ihracata yönelik tarımda önemli üretim artışları gerçekleşmiştir. Dış ticaret politikasındaki liberal tutum, dönem sonunda ekonominin önemli bir ödemeler dengesi bunalımına girmesine yol açmıştır. Öte yandan, devletin kadastro ve vergi sisteminde yaptığı değişiklikler (özellikle tarımda aynı olarak ödenen aşar vergisinin yerine para ile ödenen arazi vergisinin konulması); demiryolları yapımının hızlanması; ulusal bankaların kuruluşunun artması ve merkez bankası işlevini görececek bir devlet bankası için hazırlıkların yapılması gibi gelişmelerle birlikte, 1930'lar sonrasında izlenecek olan ekonomi politikasıyla uyumlu, elverişli bir iç pazarın oluşturulmasının ve tarımda pazara yönelik üretimin daha fazla artırılmasının koşulları hazırlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya kapitalizmi ile ilk ilişkileri kurmaya başladığı 19. yüzyılın ortalarından itibaren, ticareti ve finansı ellerinde tutanlar, gayrimüslim işadamlarıydı. Müslüman Türkler, geleneksel olarak ticaretle, girişimcilikle ilgilenmemiş, devlet yönetimini ve bürokrasiyi ellerinde tutmuş, ekonomik alanı Rum, Yahudi ve Ermeni işadamlarına bırakmışlardı. Avrupa ekonomisi ile yavaş yavaş gelişmeye başlayan ticaret ve sermaye hareketleri, ağırlıklı bu azınlık sermayedarlar üstünden yaşanmıştı.

19. yüzyılın başlarında uç veren Türk milliyetçiliği, hem yükselen İttihat ve Terakki hareketinde hem de Cumhuriyet'i kuran kadroların zihninde Müslüman-Türk burjuvaların oluşturulması gerektiği fikrini hâkim kıldı. Bir Müslüman-Türk sermayedar sınıfı yaratma çabası, çeşitli "yukarıdan aşağıya" devlet müdahaleleri ile gerçekleştirildi. Ancak, bu çabalar uzun süre etkili olmadı. Yabancılarla ilişkileri yürüten gayrimüslim girişimci kesim, ekonomideki etkinliğini uzun süre sürdürdü. **Milli Türk Ticaret Birliği**, Müslüman Türk girişimcileri geliştirip etkin duruma getirmek için 1922'de İstanbul'da kuruldu. Milli Türk Ticaret Birliği, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de çeşitli kesimlerden 1135 üyenin katılımıyla toplanan **İzmir İktisat Kongresi**'ne de tüccar sermayenin temsilcisi olarak damgasını vurdu. Sanayi faaliyetin yok denecek kadar cılız olduğu bu dönemde sanayi sermayesi diye bir ağırlıktan pek söz edilemezdi. 1925 yılında çıkarılan **Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu** ile odalar, daha çok, kurulan ve ticaretten çekilen şirketlerin sicil işlerini takip etmekle görevlendiriliyor; bir tür korporatist ilişkiyle devletin uzantısı "görevli sivil" kuruluşlar olarak devreye sokuluyordu.

Tüccar ve sanayici sınıflarının henüz emekleme dönemlerinde olmaları, sivil-asker bürokrasinin devlet yönetiminde etkili bir sınıf olarak yer tutmasına yol açmıştı. Bu durumu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin II. (1923-1927) ve III. (1927-1931) dönemlerinde seçilenlerin mesleki dağılımına bakarak da an-

lamak mümkündür. Her iki dönemde de devlet memuru, ordu ve eğitimci kökene sahip olanlar yüzde 60'a yaklaşırken, ticaret, tarım, bankacı kesimin ağırlığı yüzde 15 dolayında kalıyordu.

Dönemin en önemli özelliklerinden birisi de devletin özel sermaye birikimine yaptığı katkıydı. Özel sermaye birikimini devlet eliyle hızlandırmanın başlıca araçları ise, üretim, ithalat ve işletme ile ilgili olarak çeşitli alanlarda var olan çok sayıdaki tekel ve imtiyazları yerli-yabancı sermayeye devreden düzenlemelerle, sanayi için önemli özendirme ve destekleme olanakları getiren **Teşviki Sanayi Kanunu** idi.

1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde sanayiciler lehine birtakım ilkel kararlar alınmış; Teşviki Sanayi Kanunu, 1927 yılında bu ilkeler çerçevesinde yeniden düzenlenerek uygulamaya konulmuştur.

Yasaya göre hükümet, sanayi kuruluşları için gerekli olan arsayı belli koşullar altında hibe edecek; vergi ayrıcalıkları sağlayacak; sınıî kuruluşlar için gerekli makine-teçhizat gümrük vergisinden muaf olacaktı. Sanayicilerin kullandıkları temel maddeler, ara malları ve mamul ürünler demiryollarında ucuz tarifeye taşınacak; kamu tekelindeki mallar bu kuruluşlara ucuza satılacak; hükümet ve kamu kuruluşları, yerli sanayi ürünlerini ithalattan yüzde 10 daha pahalı da olsa, bazı koşullarla tercihli olarak satın alacaklardı. Yasa, bu sayılanların dışında daha birçok teşvik önlemine yer vermekteydi.

Sanayiye sağlanan bu teşviklere karşın, bu dönemde kayda değer bir sanayileşmenin söz konusu olmadığı görülmüştür. Sanayide önemli bir gelişme sağlanamamasının nedenleri çeşitli görüşlerce Kurtuluş Savaşı sonrasında ekonomik bir enkazın ortaya çıkması; Yunanistan ile nüfus mübadele hareketlerinin yarattığı istikrarsızlık; varlık ve girişimci göçü ve altyapı yatırımlarının yeterince gelişmemesi gibi etkenlerle açıklanır. Bu etkenlerin sanayinin gelişimi konusunda olumsuzluklar yarattığı genel anlamda doğrudur da, bu konudaki asıl engelleyici etkenler, korumacı bir dış ticaret politikası izlenmesinin engellenmesi ve dış dinamiklerin etkisidir.

1923-1929 döneminde Türkiye sanayisi, çeşitli yollarla sağlanan teşviklere rağmen dış rekabete karşı koruyucu gümrüklerden mahrum kalmıştır. Yakın zamana kadar birçok görüş, bu durumun nedeni olarak Lozan Anlaşması'nın gümrükler konusundaki "bağlayıcı" hükümlerini göstermiştir.

Söz konusu dönemde dış ticaretin yönünü dışa bağımlı biçimde belirleyen ticaret sermayesi örgütleri, özellikle kendilerine büyük ticaret kârları sağlayan ürünlerde korumacılığa gidilmemesi gerektiğini belirtmekteydiler.

Ticaret sermayesinin korumacı politikalar konusundaki olumsuz tavrına karşılık henüz emekleme çağındaki sanayi sermayesini temsil eden **İstanbul**

Ticaret ve Sanayi Odası Sanayi Şubesi raporlarında, sanayinin yüksek gümrük duvarlarıyla korunması ilkesi ön plana çıkarılmaktaydı. Sanayiciler, sanayinin gelişmesinin ancak Türkiye’de üretilen ham ve mamul maddelerin ithalatının sınırlandırılmasıyla olanaklı olabileceğini belirterek korumacı önlemler talep etmekteydiler.

Sonuçta, bu çekişmede daha güçlü olan ticaret kesimi ağır basmış ve yerli sanayinin gelişiminde önemli bir etken olan korumacı önlemleri büyük ölçüde engellemiştir.

Söz konusu konjonktürde uluslararası işbölümü Türkiye’nin 19. yüzyılda olduğu gibi ihracata yönelik tarım ve madencilikte uzmanlaşmasını, mamul sanayi ürünlerini Avrupa’dan ithalatla karşılamasını öngörüyordu. Gelişmiş ülkeler, bu işbölümünü hayata geçirmek üzere Türkiye’de ihracat tarımını ve madencilğe yönelik üretim faaliyetlerini özendiriyorlardı. Metropollerden kaynaklanan ithal ve ihraç kredileri biçimindeki tüccar kredisi, Türkiye’deki gelişmelerin uluslararası kapitalist sistemle bütünleşmenin gereklerine uymasını sağlamada önemli bir araçtı. Başka bir deyişle, tüccar kredisi, ticaret sermayesinin hâkimiyetinin devamında ve Türkiye’nin kapitalist dünya ekonomisi içindeki rolünün sürekliliğini sağlamada önemli bir etkendi.

Daha çok Avrupa’dan kaynaklanan tüccar kredisiyle hedeflenen şeylerden biri tarımsal üretime dinamizm kazandırmak ve tarımsal üretimi dış pazarlara doğru yönlendirmektir. Üretim bölgelerinin demiryollarıyla limanlara, oradan da dünya ekonomisine katılımı büyük ölçüde 19. yüzyılda gerçekleşmişti. Bu dönemde yapılmak istenen de geçmişteki yapıyı koruyup sürdürmektir. Yabancı tüccar, ithal-ihraç kredisiyle Türk tüccarına ödeme kolaylıkları gösteriyor, daha sonra yerli tüccar krediyi daha küçük tüccara aktarıyor, en sonunda da kredi üreticiye veya nihai tüketiciye ulaşıyordu. Üreticiden çekilip, yurt dışına aktarılan değer ise fiyat mekanizmasıyla eşitsiz değişim yoluyla gerçekleşiyordu.

Ekonomide genel anlamda ticareti, özel olarak da dış ticareti başat kılan bir etken, tüccar kredisinin yanı sıra, banka kredilerinin ticarete yoğunlaşmasıydı. Sanayiye kredi verecek banka bulunmazken, sadece yabancı bankaların değil, yerli bankaların, hatta tarıma kredi vermek amacıyla kurulmuş olan bankaların kredileri bile ağırlıklı ticaret kesimine yönelikti.

Özel Sektöre Dayalı İthal İkameci Dönem (1929-1932)

Türkiye ekonomisi 1929 yılının sonuna gelindiğinde, özellikle yılın son aylarında yapılan spekülasyonlu ithalat sonucu önemli bir dış ticaret açığı ile karşı karşıya kalmıştı. Ayrıca, 1928’de Milletler Cemiyeti aracılığıyla bir ödeme

planına bağlanan Osmanlı borçlarının her yıl yüzde 13-18 gibi önemli bir kısmının ödenmeye başlanacak olması da ciddi bir sorun olarak durmaktaydı.

Dış ticaret açığında yaşanan yüzde 100'lük artış, Türk Lirasının değerinde önemli düşüslere yol açtı. 1929 yılı Mayıs-Aralık ayları arasında sterlinin 998 kuruştan 1042 kuruşa yükselmesiyle birlikte, TL yüzde 5 düştü. Bu oran, o günkü ölçülerle oldukça ciddi sorunların kaynağı olabilirdi.

Ödemeler dengesinde yaşanan bunalım ve 1929 Dünya Buhranı'nın yansıtacağı daha başka olumsuzluklar, bir önceki dönemde izlenen liberal dış ticaret politikasının yerine korumacı önlemler alınmasını gerekli kılıyordu. Nitekim 1929'dan itibaren alınan korumacı önlemlerle himayeci dış ticaret politikası uygulamasına geçildi. Türkiye'nin dış ticareti bir-iki yıl içinde, gümrük tarifeleri, kotalar, kambiyo denetimi ile devlet kontrolü altına girdi. Alınan önlemler, önceki dönemde dış ticaretten yabancı firmalarla birlikte büyük kârlar sağlayan ticaret sermayesinin kâr olanaklarını daralttı. Ancak, şimdi devlet teşvikleri ve korumacı dış ticaret politikasıyla birlikte yeni bir birikim fırsatı ortaya çıkmıştı. Devlet, henüz ne sanayi, ne de ticaret alanında devlet işletmeleriyle doğrudan ekonomik müdahalelerde bulunmaktaydı; meydana özel sermayeye bırakmış gibi görünmekteydi.

Sanayi sermayesi bu döneme şu avantajlarla girdi. Birincisi, 1929 Dünya Buhranı'yla birlikte dünya ticaret hacmi daraldı. Buhranın Türkiye'ye yansması, tarım ürünleri ihracatının azalması ve ürünlerin iç fiyatlarının önemli ölçüde düşmesi biçiminde gerçekleşti. Tarım ürünlerinin iç fiyatlarının düşmesi, hem genel ücret düzeyini, hem de tarıma dayalı sanayinin girdi maliyetlerini azaltıcı bir fırsat sundu. Kısacası, bu dönemde yatırım yapacak olan sanayici, **Teşviki Sanayi Kanunu** gereğince gümrüksüz girdi ithali olanağından yararlanabilecek, düşük fiyatlı tarım mallarını girdi olarak kullanacak, düşük işçi ücretleriyle mal üretip, yüksek gümrüklerle dış rekabetten korunan pazarda yine **Teşviki Sanayi Kanunu'nun** sağladığı olanaklarla mal satabilecekti.

Sermayedarlar, bu olanakları son sınıra kadar kullanmış, 1930-1932 yılları arasında önemli büyüme hızları yakalanmıştır. 1939 yılı 100 kabul edildiğinde, buğday/sanayi fiyat endeksleri oranı 1929'daki 175'den 1931'deki 87'ye; pamuk/sanayi fiyat oranları ise aynı süre içinde 102'den 80'e düşmüştür. Bu elverişli koşullar altında -ve tarımdaki görece durgunluktan ötürü- GSMH'nin durgunluk gösterdiği bu yıllar içerisinde sanayinin yıllık ortalama büyüme hızı -1938 sabit fiyatlarıyla- yüzde 13,6 olarak gerçekleşmiştir. İthalattaki miktar kısıtlamaları ve diğer önlemler 1930'dan itibaren dış ticaret

açığını ortadan kaldırmış, ithalatın GSMH'ye oranında da belirgin bir düşme gözlenmiştir.

Göstergeler ortaya her yönüyle olumlu biçimde gelişen bir tablo koyar gibi görünmekteyse de, aslında, izlenen sanayileşmenin niteliksizliği ve doğurduğu tehlikeli bölüşüm ilişkileri, iktidar bloğu içinde bu dönemde daha da etkin bir konuma ulaşmış bulunan sivil-asker bürokratlardan oluşan kadroları tedirgin etmekteydi. Dahası, dönemin yarattığı çeşitli ekonomik ve politik sorunlar, düzenin geleceğini güvence altına alabilmek için devleti daha etkin politikalar saptamaya ve bu politikaları uygulamak üzere daha etkin araçlara başvurmaya zorlamaktaydı. Bir taraftan tarımsal kesimde tarım fiyatlarının hızlı düşüşüyle birlikte önemli sorunlar yaşanmakta ve bu nedenle toprak sahiplerinin memnuniyetsizliği artmakta; diğer yandan Halk Fırkası kadrolarının ve bürokrasinin bir bölümünün iş çevreleriyle olan organik ilişkileri toplumda yaygın rahatsızlıklara neden olmaktadır. Bu koşullar içinde muhalefetin -bir denge unsuru olması amacıyla yaratılmış olmasına karşın- **Serbest Fırka** hareketinde cisimleşmesi ve büyük patlamalara ramak kalması, yönetici kadrolar için ciddi bir uyarı işlevi görmüştür. "Kadrocu" diye bilinen ve iktidarda etkili olan sivil-asker bürokratlardan oluşan bir kesim, Dünya Buhranı'nın "az gelişmiş" ülkelere sanayileşme için önemli bir fırsat doğurduğuna işaret ederek, bu dönemin hovardaca harcanmaması, tersine devlet öncülüğünde girişilecek sanayileşme hareketiyle değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmekteydi.

Devletçi- İthal İkameci Dönem (1932-1939)

Sermaye birikim sürecinin en önemli dönemlerinden biri "devletçilik" diye adlandırılan 1930'lu yılları içerir. 1932 yılı Temmuzundan itibaren bir dizi yeni iktisat politikaları ve araçlarıyla devlet işletmelerinin öncülüğünü yapacağı bir sanayileşme hareketine girişildi.

Söz konusu ekonomi politika araçları iki ana başlık altında toplanabilir. Bunlardan birincisi, dış ticarete koruma önlemlerini artırarak, korumanın sağladığı himaye rantının daha çok devlette toplanmasını sağlayacak düzenlemelerdir. İkincisi ise izlenecek ithal ikameci sanayileşme stratejisinin öncülüğünü yapacak devlet sektörünün yatırım programını belirleyen **Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı**'dır.

Birinci başlıkta toplanan önlemler dizisinden iki yönlü amaç güdülmüştür. Birincisi, devlette toplanacak rantlarla sanayileşme planının gereksineceği fona katkıda bulunmak; ikincisi küçük çiftçi, esnaf ve sanatkarın büyük tüccar ve tefeci tarafından istismarını önleyerek sınıf çelişkilerini törpülemektir.

Bu dönemde sanayileşme, bir plan çerçevesinde ve devlet işletmeleri öncülüğünde gerçekleştirilmek isteniyordu. Bu amaçla, 1933 yılında **Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP)** hazırlanmıştır.

Planda, yurt içinde üretilmesi düşünülen sanayi ürünlerinin, 1928-1932 yılları arasındaki ithalatın yüzde 43'ünü oluşturduğu belirtilerek, "Birinci Sanayileşme Planı bizi umumi ithalatımızın asgari yüzde 25-30'undan müstağni bırakmak vazifesini üzerine almış bulunmaktadır" denilmekte ve böylece izlenecek sanayileşme stratejisinin ithal ikameci niteliği vurgulanmaktaydı. Plan, temelde devlet sektörünün sanayi hedeflerini belirlemekle birlikte T. İş Bankası aracılığıyla yapılacak yatırım hedef ve politikalarına da yer vermiştir.

Planı uygulama görevi Sümerbank'a verilmiş, bu kuruluşun bünyesinde çok sayıda devlet işletmesi kurulmuştur. Ayrıca, gerçekleştirilen millileştirmelerle geniş bir devlet sektörü ortaya çıkmıştır.

Dönemin sonunda plan hedeflerinin büyük ölçüde gerçekleştirildiği görülmektedir. Plan uyarınca sınaî yatırımlar ağırlıkla dokuma, şeker gibi temel tüketim malları üretiminde yoğunlaşmışsa da, ara ve yatırım malları üretimine de yaklaşık dörtte bir oranında ağırlık verilmiştir. Ara ve yatırım malları üretimi kömür, demir-çelik, kâğıt sanayilerinde gerçekleştirilmiştir.

Sınaî üretim 1936'ya kadar çok yavaş -yılıda ortalama yüzde 2,7 oranında artmıştır. Yapılan yatırımların çoğu henüz tamamlanmamış ve üretime katkıda bulunmaya başlamamış olduğundan, bu sonucu doğal karşılamak gerekir. 1936'dan sonra ise gelişme hızlanmış, katma değer yıllık artış oranı (1938 üretici fiyatlarıyla) 1937'de yüzde 9,8, 1938'de yüzde 16,9, 1939'da yüzde 17 olarak gerçekleşmiştir. İmalat sanayinin GSMH'daki payı da artarak cari fiyatlarla 1933'de yüzde 13,5 iken 1939'da yüzde 14,7'ye çıkmıştır.

1930 yılı öncesinde toplam ithalat içinde önemli payları olan malların 1939 yılı sonunda ithalat içindeki payları oldukça azalmıştır. Bu azalma söz konusu ürünlerin yurt içinde üretilmeye başlanmasıyla ilgili olduğu gibi, tüketimlerinin kısıtlanmasından da kaynaklanmaktadır.

Dönem boyunca ekonominin lokomotifliğini devlet sektörünün üstlenmiş olması özel sermayenin dışlandığı sanısı uyandırmamalıdır. Tersine, gerek ticarete gerekse sanayide özel sermayenin varlığı ve gelişimi gözetenmiş ve korunmuştur. Sanayicilere büyük olanaklar sağlayan **Teşviki Sanayi Kanunu** 1942 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Dönem boyunca izlenen ekonomi politikasının sonucu olarak, gerek himaye rantı, gerek iç ticaret hadlerindeki değişmelerle ortaya çıkan kaynak, bütün sektörlerde devletle özel sermaye arasında paylaşılmıştır. Dönem boyunca devlet sektörünün özel sektörle rekabet değil, tamamlayıcılık ilişkileri içinde bulunduğu bir alan var olmuştur.

Özel sermaye gerek devlet işletmelerine girdi sağlayarak veya devlet işletmelerinin ürettiği girdileri kullanıp mamul mal üreterek, gerek devlet yatırımlarının ihalelerini alıp müteahhit hizmetinde bulunarak, gerekse de devlet sektörü öncülüğünde sürdürülen sanayileşmenin yarattığı iş hacminden doğan pek çoğu aracı niteliğindeki işleri kotararak önemli ölçüde sermaye birikimi sağlamıştır.

Dönem boyunca izlenen iktisadi politikayı ve ana hatlarını özetlemek gerekirse: 1930'lu yılların başında had safhaya varan ödemeler dengesi bunalımının zorlamasıyla izlenen korumacı dış ticaret politikasının ardından, ithal ikameci nitelikte bir sanayileşme süreci yaşanmıştır. Bu dönemde Türkiye'de yaşanan durum, belli farklılıklara sahip olmakla birlikte, birçok azgelişmiş ülkede de geçerli olmuştur.

1929-1932 döneminde yaşanan, özel sermayenin başatlığındaki sanayileşme hareketinin niteliği ve sınıflar arası çelişkileri artırıcı nitelikteki bölüşüm ilişkileri, dönem içinde iktidar bloğundaki etkin ve yönlendirici güç olma konumunu sağlamıştırmış olan küçük burjuvaziyi, sürecin öncülüğünü devlet sektörüne vermek gibi bir politika değişikliğine yöneltmiştir.

Dönem boyunca, sınaî üretim öncelikle ithalatı kısıtlanan mallarda yoğunlaşmış, giderek ara ve yatırım mallarına da yönelmiştir. Yine bu dönemde dış borçlanma konusunda ihtiyatlı davranılmış; Almanya, SSCB, İngiltere gibi ülkeler birbirlerine karşı kullanılarak, elverişli koşullarda kredi ve teknik yardım sağlanmış, sonuçta ödemeler dengesinde önemli iyileşmeler görülmüştür. Her ne kadar bu dönemde sermaye birikimi süreci devlet sektörü öncülüğünde gerçekleşmişse de, korumacı dış ticaret politikasının ortaya çıkardığı rantlar ve iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine değişmesinden doğan kaynaklar, bütün sektörlerde devletle özel sermaye arasında paylaşılmış, devlet kesimi için doğan her olanak, belli ölçüler içinde özel kesime de yansımıştır. Buna karşılık gelişmenin yükünü çekenler düşük gelir ve adaletsiz vergi yükü uygulamaları yüzünden işçi sınıfı ve tarımdaki küçük üretici kesim olmuştur.

Savaş Yılları ve Ekonomi

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi 1933-1939 döneminde izlenen iktisadi politikanın devamını engellemiştir. Oysa hedefleri büyük ölçüde yakalanan BBYSP'nin ardından, 1940 yılında uygulanmaya konulmak üzere **İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı** hazırlığı yapılmıştı. Plan, yine korumacı nitelikte bir dış ticaret politikasıyla, bu kez daha çok ara ve yatırım malları üretiminde yoğunlaşan ithal ikameci sanayileşme politikasının belirleyiciliğinde oluşturulmuştu. Planda madenlerin ve hammaddenin ilksel haliyle değil, işlenmiş olarak ihracı öngörülmekte; ağır sanayiye ilişkin projelere yer verilmekte,

bunun için de düşük maliyetli enerji ve çevirici güç üretimi öncelikler arasında yer almaktaydı. Ne var ki plan hedefleri planda kaldı, ekonomik sürecin artık savaş koşullarına göre biçimlendirilmesi gerekli hale geldi.

Türkiye savaşa katılmamakla birlikte, büyük bir orduyu silâh altında bulundurmamak durumundaydı. Bu yıllarda yeni yatırımlara girişmek yerine mevcutların korunup işletilmesi temel politika olarak benimsendi.

Her an savaşa girme olasılığı karşısında uygulanan seferberlik, kamu harcamalarını attırdığı gibi, faal nüfusun önemli bir kısmını üretimden çekerek, özellikle tarımda işgücü kıtlığı yarattı. Bu da tarımsal üretimin düşmesi sonucunu doğurdu. Devlet, yaşanan savaş durumundan dolayı kaynakların önemli bir kısmını savunma harcamalarına ayırdı. Artan kamu harcamaları, vergiler yerine Merkez Bankası kaynaklarına başvurularak karşılandığundan para arzı oldukça genişledi.

Bu dönemde, başta faal nüfusun büyük bir kısmının silâh altına alınması olmak üzere, savaş halinden dolayı yaşanan çeşitli darboğazlar, milli gelirden önemli düşüşlere yol açtı. Üretim düşüşlerini önlemek ve ekonominin yeniden üretim koşullarını sağlamak üzere çıkarılan **Milli Koruma Kanunu**, girişimci kesimin çıkarlarını belirli düzeyde koruma altına alırken, ücretlilere çok ağır yükümlülükler getirdi.

Savaş koşulları altında izlenen ekonomi politikası, 1933-1939 döneminde gerçekleştirilen sanayileşme hızını durağanlaştırdı. Korumacı dış ticaret politikası daha da koyulaştırıldı, ancak yoğun devlet müdahalesinden kaynaklanan büyük rantlar, devletten çok, özel sermaye için önemli kaynak birikimi sağladı. Öte yandan, **Milli Koruma Kanunu**'nun sağladığı ortam da bu palazlanmaya güç kattı. Dış ticaret politikasının ve dünya ticaret konjonktürünün Türkiye lehine gelişen seyri ise kullanmaya hazır önemli miktarda altın ve döviz birikimi sağladı.

Sermayedarların savaş yılları süresince elde ettiği sermaye birikiminin boyutlarıyla birikmiş altın ve döviz stokları, savaş sonrasında izlenecek olan ekonomi politikasını biçimlendirecek olan önemli ana öğelerden ikisi oldu.

Bu dönemin tüccar-sanayici örgütlenmesi ile ilgili önemli bir gelişme, bu kesimin mesleki örgütlenmesini devlet kontrolü altına alan yasanın, 1943 yılında çıkarılmasıdır. Yeni yasa, 1925 tarihli **Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu**'nu kaldırılmış ve yerine **Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu**'nu geçirilmiştir. Bu yasanın en önemli özelliği, özel sektörün kendi girişimiyle oda kuramayacağını, buna Ticaret Bakanlığı'nın karar vereceğini ve oda genel sekreterinin de Bakanlıkça atanacağını öngörmesidir. Yasa, dönemin korporatist karakterini yansıtıyor ve odaları sıkı bir vesayet altına alıyordu.

1940'lar Sonrası: Dış Dünya ile İlişkiler ve Yeni İthal İkamesi

Türkiye'deki kapitalist ilişkilerin "merkez" in denetiminde geliştirildiği, uluslararası yeni işbölümü uyarınca yoğunlukla tüketim malları üreten sanayilerin kurulduğu 1945 sonrası dönem, özel sermayenin ekonomik süreç üzerindeki dolaysız denetimini sürekli artırdığı yılları içerir.

Dönemin başlarında izlenen serbest dış ticaret politikası, kısa zamanda yeni bir ödemeler dengesi bunalımı yaratmıştır. Bu bunalımın dayatmasıyla birlikte, yeniden, -bu kez 1929'dan farklı koşullarda- korumacı dış ticaret politikası etkin kılınmış, ardından da ithali kısıtlanan/yasaklanan tüketim malları yerli-yabancı firmalarca üretilerek, ithal ikameci sanayileşmenin "kolay" aşaması büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Çokuluslu şirketlerin borçlandırma, ticaret ve üretken alanlara yatırım politikalarıyla uyum içinde gelişen ithal ikameci sanayileşme, sonuçta, ara ve yatırım malları açısından dışa bağımlı, dışarıdan sağlanan patent, lisans, know-how'ların kayıtlamalarına maruz, uluslararası finans kuruluşlarından sağlanan proje-program kredilerinin ve yabancı sermayeli firmaların yönlendirdiği dışa bağımlı bir yapıyı ortaya çıkarmıştır.

Bu özellikteki sanayileşmenin ana özellikleri, iç pazara yönelik ve ihracata kapalı olması; korumacı dış ticaretin himayesiyle tekelci nitelikte olması; yeniden üretimini ve dış borçla sağlıyor olmasıdır.

Ana özellikleri 1960'lı yıllarda daha da belirginleşecek olan bu süreç, varlığını 1970'li yılların sonuna kadar sürdürmüştür. Bu yapının ortaya çıkardığı darboğazlar, her geçen yıl daha da ağırlaşmış, özellikle dış borç gereksinimi çığ gibi büyümüştür. Başvurulan IMF, Dünya Bankası, OECD gibi kuruluşlar ise artık iyice kanıksanmış olan "istikrar tedbirlerini" dayatıp uygulatmışlardır. Böylece ekonomi, "döviz darboğazı-IMF vb. kuruluşlara başvuru-istikrar tedbirleri-dış borç-döviz darboğazı" biçiminde formüle edilebilecek bir dönünün içinde, her yıl biraz daha dışa bağımlılığının girdabına sürüklenmiş, izlenen ithal ikameci sanayileşme stratejisi de 1970'lerin sonunda tıkanma noktasına gelmiştir.

1929 Dünya Buhranı sonrasında her ülke korumacı önlemlerle içine kapanmış, otarşik büyüme modelleri yaygınlaşmış, dünya ticaret hacmi daralmış, dış ticaret ikili anlaşmalar ve kliring sistemiyle yönetilmeye başlanmıştı. II. Dünya Savaşı sonrasında ise özellikle ABD'de sermaye birikiminin varmış olduğu düzey, yukarıda özetlenen kapalı yapılar sisteminin yıkılmasını, sermayenin kendisini uluslararası ölçekte yeniden üretmesini engelleyen öğelerin ortadan kaldırılmasını gerektiriyordu.

Sistemin hegemonik gücü ABD, uzun vadeli çıkarlarını da hesaba katarak bir yandan savaşın enkazı altındaki Avrupa ekonomisini canlandıran, öte yandan da “azgelişmiş” ülkelerdeki kapitalizmi uluslararası yeni işbölümü bağlamında geliştiren politikalar belirlemiştir.

Savaş sonrasının uluslararası işbölümü, sermaye yoğun tekniklerle çalışan, emek gücü verimliliği yüksek sanayi dallarının metropollerde yoğunlaştırılmasını; emek yoğun tekniklerle çalışan, emek-gücü verimliliği düşük sanayi dallarının ise süreç içinde “azgelişmiş” ülkelere kaydırılmasını öngörmektedir. Böylece, belli bir süreç içinde bağımlı ülkelere geliştirilecek sanayilerin kullanacağı makine-teçhizat ve ara malları, metropollerdeki sanayilerden karşılanacaktı. Bağımlı ülkelere yapılan sermaye ihracı ise sadece krediler değil, yabancı sermaye yatırımları yoluyla da, sanayi sektöründe yoğunlaşacaktı. Belirlenen bu stratejiyi uygulayacak uluslararası kurumların oluşturulmasının ilk adımı 1944’de 44 ülkenin katılımıyla toplanan **Bretton Woods Konferansı**’nda atıldı. Konferansta savaş sonrası ekonomik düzenin iki temel kurumu olan IMF ve Dünya Bankası’nın kurulması önerildi. ABD, bu kurumların uluslararası kredi sorunlarında uzmanlaşacağını vurgulayarak, uluslararası ticaret hacmini genişletecek kurumlara da gereksinim olduğunu belirtti.

Türkiye, bu yıllarda **Bretton Woods** anlaşmasını kabul ederek, savaş sonrasında uluslararası kapitalist sistemde yer alacağını ilk sinyalini verdi. Öte yandan, ABD Başkanı Truman 12 Mart 1947’de ABD Kongre’sine sunduğu mesajla Soğuk Savaş’ı ilan etti. Truman, Kongre’nin 1948 yılına kadar Türkiye ile Yunanistan’a 400 milyon dolarlık ödenek ayırmasını ve ABD’nin bu ülkelerin her ikisine de, devletlerin isteğine bağlı olarak, sivil ve askeri personel gönderilmesi ve bu ülkelerdeki personeli yetiştirmesi için yetki verilmesini talep etti.

Uluslararası ekonomik örgütlenmeler, IMF ve Dünya Bankası’ndan sonra, Marshall Planı ve onun aracı olan **Avrupa Ekonomik İşbirliği Komisyonu**’nun (OEEC) kurulmasıyla devam etti. OEEC, ABD Dışişleri Bakanı Marshall’ın, Avrupa’nın ekonomik canlanmasına verilecek desteğin ABD’nin çıkarlarına uygun olduğunu belirttiği konuşmasıyla açıklanan Marshall Planı uyarınca, 16 Avrupa ülkesinin katılımıyla 22 Eylül 1947’de kuruldu. Türkiye, Marshall Planı’ndan yararlanmak için yoğun çabalar sürdürdüyse de planda sınırlı bir yer kapabildi. Türkiye’nin, ABD’den kredi alma talepleri karşısında aldığı yanıt, IMF ve Dünya Bankası’na başvurması gerektiği biçimindeydi. Askeri alandaki örgütlenme ise **Kuzey Atlantik Paketi (NATO)** adı altında oluşturuldu ve Türkiye’nin yeni kurumlara katılımının bir sonraki halkası NATO’ya iştirakiyle gerçekleşti.

Böylece Türkiye, savaş öncesinin görece tarafsız dış politikasının ekonomik ilişkilerde de sağladığı görece özerklik olanağından yararlanmaya çalışan bir ülke olmaktan çıkarak, “Batı dünyası” içinde kendisi için kesin olarak belirlenmiş bir yere oturan ve bu nedenle de sistemin “merkez”lerinin saptadığı uluslararası işbölümünün koşullarına uyan bir ülke durumuna geldi. Türkiye’nin 1945’den sonra izleyeceği ekonomik ve siyasi politikaları belirleyecek olan plan ve programlarda artık sık sık uluslararası kuruluşların ve “merkez”lerin emrindeki uzmanların raporları ve “önerileri” ağırlığını hissettirecekti.

Söz konusu plan, program ve raporlarda savunulan görüşlerin ortak özelliklerinden birisiyse, belli bir düzeydeki sermaye birikimine ulaşmış olan Türk özel kesiminin sanayi yatırımlarına yönelme eğilimlerinin desteklenmesi; devletin altyapı yatırımlarıyla, ucuz girdi üretecek sanayilerde yoğunlaşmasıydı. Dikkat çeken bir başka özellikse yabancı sermayeyi teşvik edici önlemlerin alınmasıydı. Uluslararası işbölümünde Türkiye’ye ilişkin olarak belirginleşen niyetler, içerdeki girişimci sınıfın ve bu sınıfın politik temsilcilerinin de onay ve desteğini almaktaydı. Süreç bu karşılıklı talep ve onay ilişkisi içinde ilerledi.

Türkiye’nin dünya ekonomisi içindeki işlevini yerine getirebilmesi için ilk elde yapılanlar arasında, Dünya Bankası (IBRD) ve çokuluslu bankalardan (ağırlıklıla Eximbank) alınan kredilerle altyapı yatırımlarının geliştirilmesi bulunmaktaydı. Meta dolaşımını hızlandırıp geliştirecek, meta üretimindeki maliyetleri düşürecek ve iç pazarı genişletecek ulaştırma, haberleşme, enerji, sulama yatırımları bu dönemde hızla artmıştır.

Bu dönemde atılan bir diğer önemli adımsa 1954’de Dünya Bankası’nın girişimiyle, **Türkiye Sınai Kalkınma Bankası**’nın (TSKB) kurulmasıdır.

TSKB, sanayici kuşağın gelişiminde önemli bir kaldıraç görevi görmüştür. 2000’li yıllarda da faaliyet gösteren birçok sanayi kuruluşu, TSKB’nin sağladığı kredilerle kurulmuş, TSKB sanayici girişimci sınıfın doğmasına bir tür ebelik yapmıştır.

Türkiye, uyguladığı savaş ekonomisi politikası sonucunda -dış konjonktürün de Türkiye lehine seyretmesi sayesinde- savaş sonrası yıllara önemli miktarda altın ve döviz rezerviyle girmiştir. Ancak, dış dinamiklerin yönlendirmesiyle birlikte 1946-1953 yılları arasında liberalleştirilen dış ticaret, bu rezervin tükenmesine ve 1953 yılı sonunda önemli bir ödemeler dengesi bunalımına girilmesine yol açmıştır.

1946 sonbaharında Türkiye’nin dış ticaret politikasında “liberalleşme” doğrultusunda önemli değişiklikler yapılmıştır. Örneğin, yüzde 116 oranlı bir de-

valüasyonla TL'nin değeri 131 kuruştan 280 kuruşa düşürülmüştür. Bunun yanı sıra ithalat kısıtlamaları gevşetilmiş, özellikle serbest dövizle ithal edilecek malların listesi genişletilmiş, listeye giren malların sipariş ve ithalinde kontenjan uygulaması kaldırılmıştır. 1946 devalüasyonu ile birlikte ülke içinde üretilen ürünler, dış ülkelere daha ucuz fiyata satılmıştır. Ancak, gerek devalüasyon kararının ihracat mevsiminden sonra alınmış olması, gerekse ihracata konu olan malların, arzı elastik olmayan tarım ürünlerinden oluşması, devalüasyonun etkisini sınırlı tutmuştur.

Devalüasyonla birlikte ithal malların fiyatında yükselme olmasına karşın yoğun bir ithal talebi belirlemiştir. Bu talep patlamasında, 1929-1945 yılları boyunca uygulanmış olan ithalatı kısıtlayıcı politikaların gevşetilmesinin etkisi büyüktür.

1950-1952 arasında ithalat yüzde 100, ihracat ise yüzde 37 artmıştır. Böylece, 1952'de dış ticaret açığı aynı yılın ihracat gelirlerinin yüzde 50'sini aşmış, yoğun bir ödemeler dengesi bunalımına girilmiştir.

Bu durumda 1952 sonbaharından itibaren, 1947'den beri uygulanan liberal nitelikli dış ticaret politikası terk edilip korumacı nitelikte bir politika benimsemeye başlanmıştır.

Yeni boy gösteren özel girişimin, bu döneme ilişkin göze çarpan bir özelliği, yeni bankalar kurarak finans sektörüne girmesidir. Pamukbank, Akbank, Garanti Bankası, Yapı Kredi gibi büyük mevduat bankaları, bu dönemin ürünleridir. 1942'deki **Varlık Vergisi** ve 1955 Eylül olayları gibi gelişmelerle birlikte geleneksel etkin güçlerini yitirmeye başlayan gayrimüslim sermayedarların yerini almaya başlayan Müslüman-Türk tüccarlar, bu dönemde sanayiciliğe de geçiş yaparak birikimlerini hızlandırmışlardır.

Yüksek gümrüklerle korunan iç pazardaki birçok sektörde daha en baştan itibaren tekelleri özellikler sergileyen işletmeler oluşmaya başlamıştır. Yabancı sermayeli şirketler iç pazarı bu biçimde kapattıktan sonra, değer transferinin, metropol ülkedeki "ana firmaya ucuza satma/ana firmadan pahalıya alma" yoluyla tipik bir uygulaması yürürlüğe koyulmuştur. Bu yapı, ana özelliklerini 1960'lı yıllardan sonra da sürdürmüştür.

1950'lerden sonra uygulanan ithal ikameci sanayileşmeyi biçimlendiren etkenlerden biri yabancı sermaye yatırımları; diğeri ise ağırlıklı program ve proje kredisi biçiminde verilen dış borç mekanizması olmuştur.

Sanayileşme süreci 1958'ye önemli sorunlarla girmiştir. Sabit kur politikasının da körüklediği döviz talebi ve enflasyon, kısa zamanda kendisini, "Tahtakale" gibi özellikle 1970'li yıllarda bütün ağırlığıyla hissettirecek olan "ikinci Merkez Bankası"nın doğmasına yol açmıştır. Kredili ithalatın yarattığı

çift ödemelerin oluşması, katlı kur uygulaması, kısa dönemli borçların kabarması ve ödenemez duruma gelmesi, ithalat güçlükleri nedeniyle üretim kapasitesinin düşmesi ve sonunda IMF'ye gidilmesi aynı sürecin ürünleridir.

4 Ağustos 1958'de IMF'nin "önerileri" doğrultusunda yeni istikrar tedbirleri alınmış; TL'nin değeri yüzde 320 oranındaki devalüasyonla 2,8 TL'den 9 TL'ye düşürülmüş, KİT ürünlerine çeşitli oranlarda zamlar yapılmıştır. Döviz sorununu hafifletmeye yönelik olarak ise 600 milyon dolar tutarındaki dış borçlar ertelenmiş ve Türkiye'ye 350 milyon dolarlık kredi verilmesi karara bağlanmıştır.

Bu yıllardan sonra borçlar çığ gibi büyüyecek ve Türkiye hem ekonomik hem de siyasi yönden her türlü tavizi verme pahasına borç sağlama yoluna sık sık başvuracaktır.

Dönem boyunca devletin her tür himaye ve teşvikinden yararlanan büyük girişimciler önemli boyutlarda sermaye birikimine ulaşırken, işçi ücretleri, genel gelir artışının altında seyretmiş, memur maaşları ise hiç artmamıştır. Gerçek ücretler 1950-1963 döneminde düşmüştür. Sosyal Sigortalar Kurumu istatistiklerini kullanarak yapılan bir çalışma, 1951 yılındaki gerçek ücret düzeyinin 1938 ücret düzeyine oranla ancak yüzde 1 artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. 1963 yılında ise gerçek ücretler 1938 ücret düzeyine göre ancak yüzde 27 artabilmıştır.

Devlet memurlarının 1948-1960 dönemindeki mali durumlarını inceleyen bir araştırma ise, memurların 1948 yılından 1959 yılına kadar değişmeyen bir maaş karşılığı çalıştıklarını ortaya koymaktadır. 1959 yılında maaş tutarında sağlanan yüzde 100 oranındaki artış ise 1958 istikrar tedbirleri sonucu ortaya çıkan enflasyon karşısında erimiş ve memurların geçim sorunu daha da büyümüştür.

Bu dönemde işçi ve memurların genel gelir artışının gerisinde kalmasının en önemli nedeni, çalışanların sendikal haklardan yoksun olmalarıdır.

Devletçilik dönemi boyunca ticaretten önemli birikimler sağladıktan sonra II. Dünya Savaşı sonrasında değişen dünya ve Türkiye ikliminde sanayiciliğe geçiş hazırlıkları yapan Türkiye burjuvazisi ise, ekonomi politikadaki ağırlığını daha çok hissettirmek üzere örgütlenme çabalarını yoğunlaştırmıştır. Ticaret ve Sanayi Odaları'nda örgütlenmenin dışında dernek türü örgütlenmeler hızlanmıştır. Bunlardan biri 1947 yılında kurulan **İstanbul Tüccar Derneği** olmuştur. **Türkiye İktisat Mecmuası** adlı bir dergi de çıkartan dernek, derginin editörlüğüne 1923'teki İzmir İktisat Kongresi'nin Genel Sekreteri Ahmet Hamdi Başar'ı getirmiştir. Dergide devletçiliğin yumuşatılması ve özel sektörün önünün açılması gerektiği fikri ağırlık taşımıştır. Ayrıca,

gelişen sanayinin, ticaret odalarından ayrılarak ayrı bir odada örgütlenmesi fikri üstünde durulmuş ve bu talep İstanbul'daki ticaret ve sanayi odalarının ayrı ayrı örgütlenmeleri ile kısa sürede karşılık bulmuştur.

1960-1979 Dönemi: Büyümeden Bunalıma

1950-1960 döneminde ödemeler dengesi bunalımı sonucu izlenen korumacı dış ticaret politikasının ardından oluşan ithal ikameci sanayileşme, planlı döneme geçişle birlikte büyümeyi hızlandırmak amacıyla sistemli ve yoğun biçimde uygulanan bir politika olarak ele alınmış, dış ticaret politikası da bu amaca bağlı olarak biçimlenmiştir.

Birinci Beş Yıllık Plan'da yer alan "Planlı Kalkınmanın 15 Yıllık Hedefleri" bölümünde ithal ikameci stratejinin gerekliliği savunulmuş ve "karşılaştırmalı üstünlükler kuramı"na uygun bir sanayileşme ve dış ticaret politikası izlemenin hatalı olacağı vurgulanmıştı. Birinci planda, kalkınma stratejisi ithal ikameci nitelikte (içe dönük) belirlenmiştir. Bu tercihten beklenen hedeflerin ilki, yurt içi yatırımların artırılarak sanayi sektörünün büyümesini sağlamak, ikincisi dışa bağımlılığı azaltmaktır. Buna göre, ithalat kısıtlamaları yeni alanlarda, özellikle imalat sanayinde yatırım olanaklarının doğmasına yol açacak kaynakların yeni sanayilere kaymasıyla sanayi sektörü büyüyüp genişleyecekti. Öte yandan ithal mallarının yurt içinde üretilmesiyle birlikte, bu malları dışarıdan ithal etme oranı azalacak, dolayısıyla dışa bağımlılık oranı da düşecekti.

İç pazara dönük büyümenin altın yılları olan 1960-1980 döneminde, yatırımların ülke milli gelirinin yüzde 16'sından yüzde 25'lere kadar çıktığı görüldü. Toplam yatırımlarda da özel sektör yatırımlarının paylarını giderek artırdığı dikkat çekti. 1950'de yüzde 50 olan özel sektör yatırımları, izleyen on yıllarda üçte ikilik büyüklüklere ulaştı. Özel sektör yatırımlarının payının milli gelire oranı da yüzde 15'leri aştı.

Bu dönemde, ticaret ve sanayi kesiminin odalardaki temsili güçlenir ve odalar gündemden güne daha etkili kurumlar haline gelirken, 1961 Anayasa'sı paralelinde gündeme gelen yeni çalışma yasaları, işverenlerin hızla sendikal örgütlenmeye gitmelerini de sağlamıştır. 1961 Anayasası kapsamında işçi ve işverenlere sadece sendika kurma hakkı verilmekle kalmamış, aynı zamanda toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt hakları da tanınmıştır. 1961 Anayasası esaslarına uygun olarak hazırlanan ve 1963 yılında çıkartılan 274 sayılı **Sendikalar Kanunu** ve 275 sayılı **Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunları** ile endüstriyel ilişkiler sisteminin gerekli temel koşulları hazırlanmıştır. **Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu**'nun bu çerçevede gerçekleşen doğuşu, altı işveren sendikasının 15 Ekim 1961 tarihinde **İstanbul İşve-**

ren Sendikaları Birliği adı altında bir araya gelmesiyle başlamaktadır. İşveren sendikacılığına metal işverenleri öncülük ederken ağaç, tekstil, gıda, basım ve cam işkollarındaki diğer işveren sendikaları da hızla kurulmuş ve bu 6 işkolunun işveren örgütleri **İstanbul İşveren Sendikaları Birliği**'ni kurmuştur. Ülke çapında hızla örgütlenmeye giden işverenler, Birliğin adını 20 Aralık 1962 tarihinde toplanan II. Olağan Genel Kurul'da **Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu** (TİSK) olarak değiştirdiler. TİSK'in kuruluşundan 1965 yılı ortalarına kadar İstanbul'da bulunan Merkezi, 5 Ağustos 1965'de toplanan Olağanüstü Genel Kurul'da yapılan Ana Tüzük değişikliği ile Ankara'ya alındı.

Bu dönemin büyük girişimci sınıfının en önemli örgütlenmesi ise, TİSK'e ek olarak, **Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği** (TÜSİAD) adıyla kuruldu. Türkiye sanayi burjuvazisi, 1960'lı ve 1970'li yıllarda derinleşen iç pazara dönük, sanayi ağırlıklı büyüme döneminde hızla büyüdü, sanayi-finans bütünleşmesi sayesinde holding kuruluşlar doğdu.

TÜSİAD'ın 1970'lerin başında Koç, Sabancı, Eczacıbaşı, Yaşar, Akkök, Tefken gibi büyük holding kuruluşlarının sahiplerinin öncülüğünde kurulmasıyla birlikte orta ve küçük girişimcilerden ayrışan büyük sermayedarlar, bu örgütlenme üstünden ülkenin ekonomi politikalarına ağırlıklarını koymaya başladılar.

Her yıl oldukça iddialı büyüme hızı hedefleriyle başlayan bu planlı dönemde sanayileşme, 1977 yılına kadar yüksek büyüme hızlarına ulaşmaya devam etti. 1977'ye kadar özellikle sanayi kesiminde yüksek büyüme oranları gerçekleşirken (1962-1977 döneminde yüzde 10), bu sektördeki büyüme 1977'den sonra hızla düşüşle, 1979'da yüzde -3'e kadar geriledi. GSYİH, 1962-1977 döneminde yüzde 6,7 büyürken; tarım, sanayi ve hizmetlerde sırasıyla yüzde 3,3, yüzde 10 ve yüzde 7,8 büyüme hızları elde edildi. Büyüme 1977 yılından sonra hızla düşerken, GSYİH 1979 yılında sadece yüzde 1 oldu.

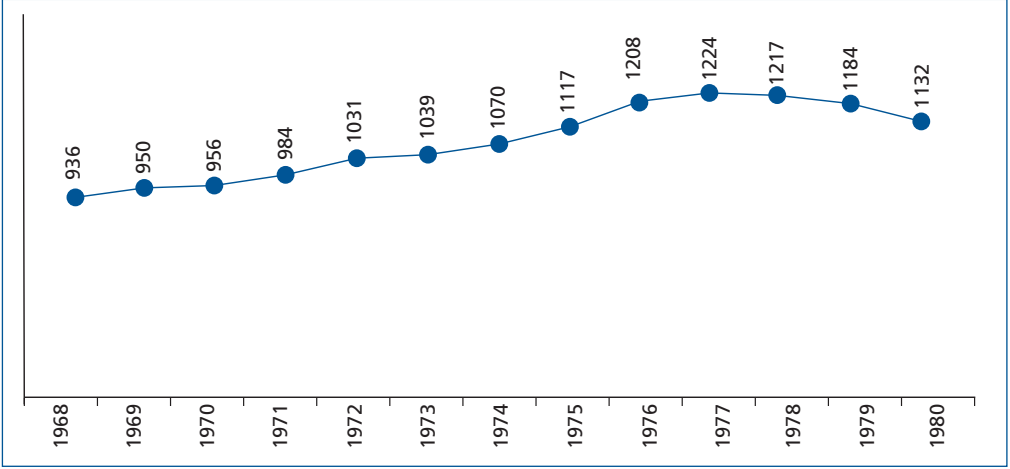
Sabit Sermaye Yatırımlarında Kamu-Özel Payı (%)

	1950	1960	1963	1970	1978
KAMU / TOPLAM YATIRIM.	38,0	50,0	31,3	31,1	34,1
ÖZEL / TOPLAM YATIRIM.	62,0	50,0	68,8	68,9	65,7
TOPLAM / GSMH	11	16,1	16,4	21,7	24,6
KAMU / GSMH	4,2	8,1	5,1	6,7	8,4
ÖZEL /GSMH	6,8	8,1	11,3	14,9	16,2

Kaynak; DPT

Bu hızlanma ve düşme, sanayi üretiminin girdi yönünden, sanayi yatırımlarının da -diğer yatırımlar gibi- sermaye malları yönünden dışa bağlı olduğundan kaynaklanmaktadır. GSYİH'daki değişmelerin dinamiği olan sanayinin büyüme hızıyla ithalat olanakları arasında da yakın bir ilgi vardır: Sanayi, döviz buldukça büyüebilmekte; döviz olanağı daraldıkça büyümesi durmakta, hatta gerilemektedir. 1970'e doğru, döviz darboğazı nedeniyle gereksindiği ithal girdilerini sağlamayan sanayinin büyüme hızı düşmüş, 1970'den sonra döviz rezervlerinin iyileşmesiyle büyüme hızlanmış, 1977'de tekrar daralan döviz olanaklarıyla büyüme hızı büyük bir düşüş göstermiştir.

Kişi Başına Gelir: 1968-1980

Önüne koyduğu iddialı büyüme hızlarını gerçekleştirmek için gereken kaynak birikimine ulaşamayan Türkiye ekonomisi, öteden beri biriken sorunların yoğunlaşmasıyla 1970'lerin ikinci yarısında bunalıma girmiştir. Yatırımlar tasarruflardan daha hızlı artmış ve sonuçta kaynak açığı doğurmuştur. 1973-1977 döneminde yatırımların büyüme hızı yüzde 100'den daha fazla artarken tasarruflar ancak yüzde 60 artmıştır. Sorun kamu yatırım ve tasarruf dengesi açısından daha çarpıcıdır: Kamu yatırımları bu yıllarda yüzde 300 artarken tasarruflarda artış olmamıştır.

İç tasarruflar ve kamu gelirlerinin karşılayamadığı iç finansman açığı, Merkez Bankası'nın banknot matbaasından kapatılmaya çalışılırken dış kaynak konusundaki gelişmeler de ilginçtir.

Uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisi temel olarak iç pazarı hedeflediğinden sınıai ürün ihracatı çok düşük düzeyde kalmıştır. Öte yandan sabit tutulan döviz kuru da ihracatı değil, ithalatı kârlı kılmıştır. Sonuçta,

ithal edip üreten ve iç pazara satan, dışarı satamayan bir sanayi yapısı iyice belirginlik kazanmıştır. Yüksek büyüme hızlarıyla gelişen sanayinin ara malları ve sermaye malları yönünden dışa bağımlılığı da büyük oranlarda artmış, dolayısıyla ihracat ve diğer döviz girdileriyle karşılanamayan ithal karşılıkları esas olarak dış borçlanmayla giderilmeye çalışılmıştır. Bu süreçse başından itibaren IMF operasyonlarıyla düzenlenmiştir.

Sürecin başında, 1970’de, karşılaşılan yeni bir ödemeler dengesi bunalımı sonucu gündeme gelen yeni bir IMF operasyonu, yüzde 66 oranındaki devalüasyonu da içeren bir “önlemler paketi” yürürlüğe konulmuştu. Cumhuriyet tarihinin Üçüncü büyük devalüasyonu olan 1970 devalüasyonu birlikte dışarıdan 950 milyon dolarlık borç sağlanmıştı. TL’nin resmi değerini bir ölçüde gerçek değerinin altında tutan bu uygulamadan beklenenler dönemin başlarında büyük ölçüde de elde edilmişti: Devalüasyonun etkisiyle ihracat artmış ve işçi döviz girişi hızlanmış, dolayısıyla cari işlemler açığı daraltılmıştı. Ancak bu “bahar”, 1973’de 2 milyar dolara varan rezerv birikiminin izleyen yıllarda erimesiyle sona erdi.

1975 yılına gelindiğinde ödemeler dengesi yeniden açık vermeye başlamış, bu kez konsorsiyum kredileriyle yetinilmeyip banker kredisi, Dövizle Çevrilebilir Mevduat (DÇM) gibi kısa vadeli kredilere de başvurulmuştur.

1978’den itibaren tekrar Dünya Bankası, Avrupa Yatırım Bankası gibi uluslararası kuruluşlardan, gelişmiş ülke hükümetlerinden, OECD’den uzun vadeli krediler sağlanmış, ayrıca IMF ile imzalanan stand-by anlaşmaları gereğince kısa vadeli krediler sağlanmıştır. Alınan borçlar vadesinde ödenememiş, bu nedenle sık sık erteleme yoluna da gidilmiştir. 1978’de 4 milyar dolar, 1979’da 1,5 milyar dolar ve 1980’de 1 milyar dolarlık borç ertelenmiştir.

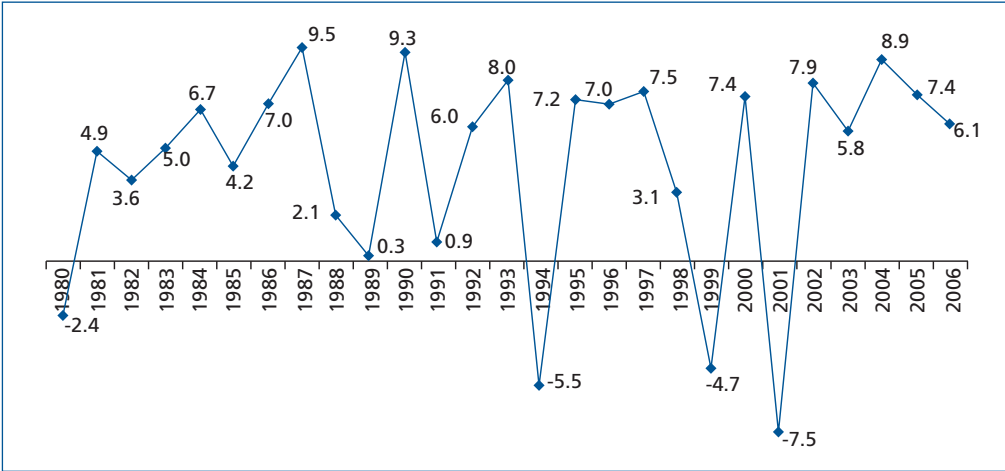
Dışa Açılmacı Dönem:1980-2008

Türkiye’de sermaye birikimi sürecinin en önemli kırılma noktası sayılan 1980 yılı bu dönemin başlangıcını oluştururken 1980, sadece ekonomide değil, siyasal- sosyal yapıda da bir “milat” sayılır.

Türkiye ekonomisi 1980 yılına yukarıda özetlenen gelişmelerle birlikte krize girdi. Başlangıcı 1977’ye kadar uzanan ekonomik kriz, 24 Ocak 1980 kararları ile başlatılan bir şok tedavisinin 12 Eylül 1980 tarihli askeri darbenin getirdiği olanaklarla sürdürülmesi sonunda, yılsonuna varıldığında büyük ölçüde giderilmişti. Ancak, 1980 yılı, önceki yirmi yıla damgasını vuran düzenleme biçiminin veya iktisat politikası modelinin kökten değiştirildiği bir dönüm noktası olmak bakımından da önem taşımıştır.

1960'ı izleyen otuz yıllık dönem "ithal ikameci", "müdahaleci" olarak nitelendirilir. Bu nitelendirmelerin içerdiği özelliklerin hemen hemen tümü 1980 sonrasında tamamen değişecektir. Ekonomi, 2000'li yılların ortalarına gelindiğinde dışa açık, kaynak tahsisini büyük ölçüde piyasa güçlerine teslim etmiş, üretimin bugünkü ve gelecekteki yapısı üzerinde siyasi iktidarın etki ve tercihlerinin giderek azaldığı, bölüşüm ilişkilerinde sermayedarlardan yana mekanizmaların egemen olduğu neo-liberal iktisat politikaları tarafından yönlendirilen bir özellik gösterecektir. Söz konusu süreçte, 1981-1987 dönemindeki istikrarlı büyümenin ardından yaşanan iki önemli krizin biri 1994, diğeri 2001 yılında gerçekleşmiş; 2002-2007 yılları arasındaki istikrarlı büyümenin ardından 2008 yılında küresel krizin de etkisiyle yeni bir kriz dönemine girilmiştir.

1980-2006 Dönemi Büyüme Oranı

Kaynak; TÜİK

Dünya ekonomisi ile hızla bütünleşmenin yaşandığı 1980-2008 yıllarını da alt-dönemlere ayırmak gereklidir. Bu yirmi sekiz yıl içindeki önemli bir kilometre taşı 1989 yılıdır. 1989, dış dünya ile sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve kambiyo kontrollerinin kaldırılması özellikleri ile kilometre taşı olarak kabul edilebilir. Dışa açılmanın hızlandığı bu dönemde, 1980 başında 11 milyar dolar olan dış ticaret hacmi, 1990'a gelindiğinde 2 kattan fazla artışla 35 milyar doları aştı. 2000'e gelindiğinde ise 82,2 milyar doları buldu. Bu açılma, ağırlıklı ithalatın büyümesi ile gerçekleşti. İthalat 1980-2000 döneminde 8 milyar dolardan 54,5 milyar dolara çıkarak 6 kat artış gösterdi. Sonuçta dış ticaret açığı aynı dönemde 27 milyar doları bulurken, Türkiye'nin döviz açığı ciddi bir kırılma yarattı.

1980-2000 Dönemi Türkiye'nin Dış Ticareti. Bin \$

	İhracat	İthalat	Dış ticaret dengesi	Dış ticaret hacmi
1980	2 910 122	7 909 364	-4 999 242	10 819 486
1990	12 959 288	22 302 126	-9 342 838	35 261 413
2000	27 774 906	54 502 821	-26 727 914	82 277 727

Kaynak; DTM

1989 sonrası yıllarına damgasını vuran yönelimler, ekonominin önce 1994, sonra 2001 yılında ve son olarak küresel krizin de etkisiyle 2008-2009'da krize sürüklenmesine yol açtı. Öte yandan 1980-1983 askeri rejim yılları ile ANAP iktidarının 1984-1988 yıllarını sadece siyaset değil, kimi iktisat politikası öğelerine ayırtırmak da gereklidir. 1984-87, ANAP'ın altın yılları olarak da nitelendirilebilir. 1988 yılı içinde ise bir istikrar girişimi yapılmış; bu girişimin başarısızlığa uğraması ve 1989 yılında meydana gelen dönüşümler, istikrar sorununu arka plana iten yeni bir yönelime yol açmıştır. Özetle 1980-2009 dönemini şu alt dönemlere ayırmak mümkündür:

- 12 Eylül Yönetimi ile Liberal Ekonomi: 1980-1983
- ANAP'ın Yükselişi ve Tıkanma: 1984-1988
- Popülizme Kayış ve Konvertibilite: 1989-1993
- 1994 Krizi
- 1995-1998: Sorunlu Büyüme Dönemi
- 1998-2008: IMF Kontrolünde Salınım ve Dış Kaynakla Hızlı Büyüme
- 2008-...Küresel Krizle İvme Kazanan Kriz dönemi

12 Eylül Yönetimi ile Liberal Ekonomi: 1980-1983

24 Ocak 1980 kararları diye bilinen şok tedavisi yüksek oranlı bir devalüasyondan ve KİT zamlarıyla, fiyat kontrollerinin kaldırılmasından oluşmaktaydı. Ancak 12 Eylül darbesi işgücü piyasasını ekonomi-dışı, yani askeri ve yasal yöntemlerle disiplin altına almasıydı, Nisan ve Temmuz aylarında bankacılık sisteminde ve kur politikasında aşağıda değinilecek olan önlemlerle tamamlanan şok tedavisinin krize son vermesi herhalde mümkün olmayacaktı.

Sendikal faaliyetlerin askıya alınması, DİSK yöneticilerinin yargılanması, grev yasağı, ücret belirlenmesinin toplu sözleşme düzeninden Yüksek Hakem Kurulu'na (YHK) kaydırılması (ve böylece reel ücretlerin aşındırılmasının güvence altına alınması), işgücü piyasasının koşullarını sermaye lehine dö-

nüştüren askeri yöntemlerin örneklerdir. 1982 Anayasası'nın sermaye-emek ilişkilerinde açıkça emek aleyhtarı tavır alan hükümleri ile Milli Güvenlik Konseyi'nin çalışma hayatına ilişkin olarak giderayak çıkardığı bir dizi yasal düzenleme, işgücü piyasasının disiplin altına alınmasının sonraki yıllarda yasal ve kurumsal yöntemlerle de sürdürülmesini hedeflemektedir. Bu düzenlemelerde askeri yönetim işveren lobilerinin görüşlerini sadakatle izledi. Türk-İş Yönetimi ise, askeri yönetimin bu ortak saldırısına direnmedi.

Bu yıllarda memur maaşlarında, emekli ikramiyeleri ve kıdem tazminatlarında, tarıma dönük destekleme politikalarında da büyük boyutlu reel ve görece gerilemeler gerçekleşti. Finansal sisteme dönük yeniliklerse, 1980 Temmuzunda vadeli mevduat ve kredi faizlerinin serbest bırakılması ile başladı. Bankacılık sisteminin oligopolcü yapısı, mevduat faizlerine üst sınırlar koyan "centilmen anlaşmaları"na yol açtı. Ne var ki küçük bankaların ve faaliyetleri serbest bırakılan bankerlerin başlattığı faiz yarışı 1982 yılı içinde büyük bir finansal kargaşa ile sonuçlandı. Özel sektör holdinglerinden kaynaklanan mevduat sertifikalarını ve tahvilleri kendi borç senetleri ile birlikte pazarlayan ve sonunda sadece kasaya giren yeni para ile eski taahhütlerini karşılamak zorunda kalan bankerler, 1982 ortalarında tümüyle çöktüler ve bu çöküntü birkaç küçük bankayı da peşinden sürükledi. Skandal boyutları ile kamuoyunu çalkantılara sürükleyen ve askeri hükümeti sarsan bu çöküş, Turgut Özal'ın hükümetten ayrılmasına yol açtı. 1983 başında, mevduat faiz oranlarını saptama yetkisi tekrar Merkez Bankası'na, yani hükümete geçti. Bu, liberal iktisat politikalarının ilk büyük başarısızlığıydı.

ANAP'ın Yükselişi ve Tıkanma: 1984-1988

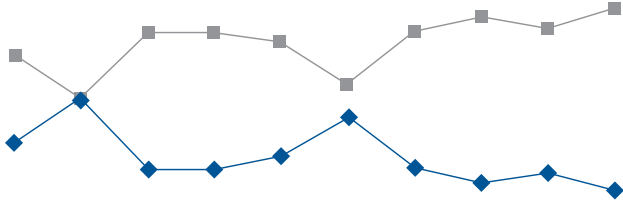
Bu alt-dönem, Özal iktidarının "altın yılları" diyebileceğimiz 1984-1987 dilimi ile ANAP'ın zaferi ile sonuçlanan 1987 seçimlerinden sonra (1988'de) tamamen başarısızlıkla sonuçlanan bir istikrar deneyimini içermektedir.

Bu dönemle birlikte, devletin ekonomideki yeri hızla daraltılırken özel sektörün payı hızla genişlemiştir. Devletin payının azaltılması, yeni yatırım harcamalarının azaltılması ve başta KİT'ler olmak üzere kamu varlıklarının hızla özelleştirilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu yolla, toplam yatırımlarda 1960'da yüzde 50, 1985'te yüzde 45 olan kamu payı, 1990'da yüzde 31'e, 2005'te ise yüzde 25'e kadar geriletmiştir. Buna karşılık özel sektörün yatırımlardaki payı 1990'lı yıllardan başlayarak yüzde 70-75 dolayına çıkmıştır.

Sabit Sermaye Yatırımlarında Kamu-Özel Payı

	1950	1960	1963	1970	1978	1985	1990	1993	2000	2005
KAMU / TOPLAM	38,0	50,0	31,3	31,1	34,1	45,5	30,8	27,4	30,1	25,0
ÖZEL / TOPLAM	62,0	50,0	68,8	68,9	65,7	54,5	69,2	72,6	69,9	75,0
TOPLAM / GSMH	11	16,1	16,4	21,7	24,6	20,1	22,6	26,3	22,8	20,1
KAMU / GSMH	4,2	8,1	5,1	6,7	8,4	9,2	7,0	7,2	6,8	5,0
ÖZEL /GSMH	6,8	8,1	11,3	14,9	16,2	11,0	15,7	19,1	15,9	15,1

1950-2005 Dönemi Yatırımlarında Kamu-Özel Payları, %

	1950	1960	1963	1970	1978	1985	1990	1993	2000	2005
◆ KAMU / TOPLAM	38,0	50,0	31,3	31,3	34,1	45,5	30,8	27,4	30,1	25,0
■ ÖZEL / TOPLAM	62,0	50,0	68,8	68,9	65,7	54,5	69,2	72,6	69,9	75,0

Bu alt-dönem, halk sınıflarına dönük “yoz” bir popülizmin de uygulandığı yıllardır. 1984 yılı içinde aşağı yukarı tamamen ANAP kontrolüne geçen kent belediyeleri, bu stratejinin gerçekleştirilmesinde kilit roller oynadılar: Gecekonduklara dönük tapu tahsis belgeleri, imar afları ve kent planlaması perspektifinden yoksun imar izinleri, hızlı kentleşmenin oluşturduğu kentsel rantların yoksul katmanlara intikal etmesinde ve bu doğrultuda çok yüksek beklentilerin oluşmasında önemli roller oynadı. “Ücretliye vergi iadesi”, “Fak-Fuk-Fon” gibi uygulamalar, kentli yoksul kitlelerin ekonomik sorunlarının çözümüne yönelik arayışlarını işgücü piyasasının dışına taşımalarına neden olan yeniliklerdir.

Kamu maliyesi bakımından bu yılların en önemli özelliği vergi sisteminde yapılan değişiklikler olmuştur. Kurumlar vergisinde şirketler lehine bir dizi istisna ve muafiyet getirilmiş ve 1980’li yılların başında üniter ve artan oranlı

bir özellik taşıyan gelir vergisi adaletsiz bir yapıya dönüştürülmüştür. Gelir vergisinin çok önemli bir denetleme ögesi olan servet beyannamesi 1984 yılında kaldırılmıştır. Türkiye vergi sistemi, 1985 yılı başında katma değer vergisinin kabulüyle büyük ölçüde gelir vergisine bordro kesintisi ile katılan ücretlilerin ve verimli bir vergi olan KDV sayesinde de tüketicilerin katkılarına dayanan bir özellik kazanmıştır. Ancak bu yaklaşım vergi hâsılatının milli gelir içindeki payını da düşürmüştür; girişimci sınıf lehine verilen vergi ödümleri sonraki yılların mali krizinin önkoşullarını hazırlamıştır.

İç borçlanma bu yıllarda kamu açıklarının finansmanında giderek artan bir önem kazanmıştır. Hazine'nin bankalara belli aralıklarla tahvil ve bono satması yöntemleri 1985'te başlamış ve dönem boyunca sürdürülmüştür. Böylece, Hazine ile bankalar sistemi arasında çok duyarlı dengeler oluşturulmuş ve faiz ödemelerinin kamu maliyesini krize sürükleyecek boyutlar kazanmasının yolu açılmıştır.

KİT sisteminin finansal krize sürüklenmesinin tohumları da bu yıllar içinde atılmıştır. KİT fiyatları, enerji hariç genel fiyat hareketlerini genellikle arkadan izlemiş, daha da önemlisi Hazine'nin KİT yatırımlarının finansmanına katkısı büyük ölçüde daraltılmıştır. Bu durum, yatırımcı özelliğini sürdürmesi istenen (PTT, TEK, THY gibi) KİT'leri büyük ölçüde iç ve dış borçlanmaya sürüklemiş ve kamu işletmeleri sonraki yıllarda faiz yükü nedeniyle ağır finansal tıkanmalara saplanmıştır. Sanayi kesimindeki KİT'lerde ise yatırımların durması, teknolojik aşınmaya ve verim gerilemelerine yol açmıştır. ANAP iktidarı, ilk özelleştirmeleri de bu dönemde gerçekleştirmiştir. **Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi (TOKİ)** bu yıllarda kurulmuş ve özelleştirme ile görevlendirilmiştir.

Bu dönemde, hem ANAP'ın kuruluşu hem de iktidarı döneminde, partinin lideri Turgut Özal ile TÜSIAD arasında belli gerilimler de yaşanmıştır. 12 Eylül darbesine destek veren, hatta davetiye çıkaran TÜSIAD, 12 Eylül öncesinin Demirel Hükümeti'ne, ekonominin sorumluluğuna Müsteşar olarak Turgut Özal'ı hararetle tavsiye etmiş ve 24 Ocak 1980 Kararları diye bilinen neo-liberal kararlar Özal'ın yönetiminde yaşama geçirilmişti. Ancak 12 Eylül yönetiminin Turgut Özal'a ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcılığı'nı vermesini de memnuniyetle karşılayan TÜSIAD, 12 Eylül askeri döneminden parlamenter rejime geri dönüş sürecinde Turgut Özal'ın ayrı bir parti kurma fikrine çok yakın durmadı. TÜSIAD, 12 Eylül yönetiminin biri merkez sağda, biri merkez solda olmak üzere iki partili düzen fikrini destekliyordu. 12 Eylül yönetimi, bu tasarımı hayata geçirmek üzere Ege Ordusu eski komutanı emekli orgeneral Turgut Sunalp'e 16 Mayıs 1983'de Milliyetçi Demokrasi

Partisi (MDP) adı altında bir parti kurdurmuştu. 12 Eylül darbecilerinin tasarımına göre iktidar partisi olacak olan MDP'nin karşısında muhalefet partisi olarak düşünülense eski cumhurbaşkanlardan İsmet İnönü'nün Başbakanlık Müsteşarı Necdet Calp'e kurdurulan Halkçı Parti (HP) idi. MDP ile HP, biri "sağ", diğeri de "sol" parti olmak üzere, iki partili sistemi oluşturacaklardı. Bu arada İsmet İnönü'nün oğlu Erdal İnönü başkanlığında kurulan SODEP ve Süleyman Demirel'in yakını Hüsamettin Cindoruk başkanlığında kurulan Büyük Türkiye Partisi'nin kurucuları 12 Eylül yönetimince veto edildiler ve seçimlere katılmaları engellendi.

Ancak kurucuları pek fazla veto edilmeyen ve seçimlere girmesine izin verilen üçüncü bir parti daha vardı. ABD'nin seçime girmesine izin verilmesini cuntadan özel olarak rica ettiği söylentileri yayılan Turgut Özal'ın ANAP'ının muhtemelen, iktidar ve ana muhalefet partilerinin yanında aksesuar olması, seçimlerin demokratikliğinin kanıtı olarak herkese gösterilmesi umuluyordu. Ancak umulan olmadı. 6 Kasım 1983'te yapılan seçimlerde açılan sandıklardan, yüzde 45 oy alan ANAP birinci parti olarak çıkarken, Calp'in HP'si yüzde 30 oyla ikinci, Sunalp'ın MDP'si ise yüzde 25 oyla üçüncü parti oldu.

ANAP'ın kuruluşuna soğuk duran TÜSİAD ile Özal arasındaki buzlar uzun süre erimedi. TÜSİAD'a hâkim olan birinci kuşaktan büyük işadamları karşısında Özal, kendi organik sermayedar grubunu oluşturmayı ve onları kollamayı tercih etti. Daha çok dışa dönük iş yapan müteahhit, ihracatçı ve finans kesimlerinden oluşan işadamları grubuna kol kanat geren, onlarla dayanışma gösteren Özal, geleneksel TÜSİAD'ın yönetimindeki işadamlarını sindirmekten de geri kalmadı. Bu bilek güreşi, bu kesimin bir süre sonra Özal'a karşı Demirel'i ve partisi Doğru Yol'u desteklemesine ve bu partiyi 1980'lerin sonlarında iktidara getirmesine kadar uzadı.

Popülizme Kayış ve Konvertibilite: 1989-1993

Bir yandan bölüşüm politikalarında popülizme zorunlu dönüş; öte yandan özellikle dışa dönük liberalleşmede atılan yeni ve cüretli adımlar, bu alt-dönemin belirleyici özellikleri olarak gösterilebilir. Bu iki yönelim sonuçta Türkiye ekonomisini 1994 krizine sürükleyen koşulları da oluşturmuştur.

Bölüşüm politikalarındaki dönüm noktası, bir yandan 1989 yılının işçi eylemleri, öte yandan aynı yılın Mart ayında ANAP'ın yerel seçimlerde çok ağır bir yenilgiye uğraması olmuştur. Kamu sektörü işçilerinin başını çektiği ve "Bahar Eylemleri" adını alacak olan protesto hareketleriyle demir-çelik, SEKA ve Zonguldak grevlerinin; iki referandum yenilgisi ile büyük bir seçim hezimetinin üst üste binmesi, ANAP'ı popülizme gönülsüzce de olsa dönmeye

zorlamıştır: 1989 yılında kamu sektörü işçilerine yüzde 142'lik bir zam verilmiş; bunu memur zamları izlemiştir. Özel sektördeki toplu sözleşmeler de aynı oranlarda olmamakla birlikte aynı doğrultuda anlamlı ücret artışları ile sonuçlanmıştır. Destekleme alımlarına ayrılan kaynaklar da 1980'li yıllarda ilk kez görel olarak 1989'da artırılmış ve bu artış, 1992'ye kadar kesintisiz olarak sürdürülmüştür. Böylece, Türkiye toplumunun tüm emekçi sınıfları, on yıllık olumsuz konjonktürü 1989 yılında kendi lehlerine çevirebilmişlerdir. 1989-1990 yılları içinde sanayi kesimindeki reel ücretler yüzde 51 oranında, tarımın ticaret hadleri ise yüzde 42 oranında düzelmiştir.

Bu yılların finansal sistemdeki en çarpıcı yeniliği ise Ağustos 1989'da kabul edilen **32 Sayılı Karar** sonucunda Türkiye ile dış dünya arasındaki sermaye hareketlerinin serbest bırakılması; sermaye çıkışlarını önlemeye yönelik kambiyo kontrollerinin kaldırılması olmuştur. İlk baştaki miktar kısıtları birkaç ay sonra tamamen kaldırılmış ve TL 1990 başlarında IMF'nin ölçütlerine göre konvertibiliteye geçmiştir. Sermaye hareketlerinin serbest bırakıldığı bir ortamda para (faiz) ve döviz kuru politikaları birbirine bağlanmış ve Merkez Bankası'nın rolü genişlemiştir. Ancak, kamu açıklarının iç borçla finansmanından doğan zorlamalar, Merkez Bankası ile Hazine arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi sonucunu da doğurmuştur. Merkez Bankası'nın 1990 ve 1991 yıllarında hazırladığı parasal programlar bu nedenle kâğıt üstünde kalmıştır.

Aynı dönemde giderek artan sayıdaki KİT ve bağlı kuruluş da özelleştirilecek konuma getirilerek Kamu Ortaklığı İdaresi'ne devredilmiştir.

Dışa dönük politikalar, büyük ölçüde 32 Sayılı Karar'ın etkisi altında belirlenmiştir. Döviz kurunun ucuz tutulması kısa vadeli sermaye girişlerini canlandırmış; bu durum, genişleme konjonktürü ile birleşince 1993 yılında Cumhuriyet tarihinin en büyük dış ticaret ve cari işlem açıkları ortaya çıkmıştır. Bir yandan AT'a gümrük birliği için yapılan başvuru, öte yandan GATT-Uruguay görüşmelerinin korumacılığı zaman içinde tasfiye etmeye dönük bir yönelim içinde gelişmesi, bu yılların dış ticaret rejimini serbestleşme doğrultusunda etkilemiştir. İthalat rejiminde liberalleşmeye dönük uygulamalar da sürmüştür.

1994 Krizi

Türkiye ekonomisi 1994 yılında 1945 sonrası en derin ekonomik krizlerinden birine sürüklendi. 1989 sonrasında ücret ve maaşlarda elde edilen düzelmeler, biraz daha ağır bir tempo ile 1993 yılı sonuna kadar sürdü.

Kamu kesimi ücret ve maaşları ile destekleme politikalarında gerçekleşen

“patlama”nın ilk sonucu, kamu açıklarının hızla büyümesi oldu: ANAP iktidarı, ilk tepkisini, “tepkisizlik” ile gösterdi ve kamu borçlanma gereğinin milli gelirdeki payını 1988-1990 arasında yüzde 4,7’den 7,5’e çıkardı. Kamu açıklarındaki genişleme enflasyonu, dış açığı ve reel büyümeyi yukarı çekecekti.

Ücret, maaş ve köylü gelirlerinden kaynaklanan iç talep patlamasının, tüketim malları, ara mallar ve yatırım malları ithalatına yansımaları ise kaçınılmazdı. İç talep genişlemesinin ihraç edilebilir fazlayı da emmesiyle birlikte, bu iki etkenin birlikte dış açıkları da genişletmesi kaçınılmaz hale geldi. Büyüyen dış açıkların finansmanı ise 32 Sayılı “konvertibilite” Kararı’nı gündeme getirdi.

Yüksek faiz, ucuz döviz ve büyük boyutlu “sıcak para” girişine dayalı bu politika ise iki işe birden yaradı: Kısa vadeli sermaye girişleri bir yandan iç talep genişlemesinin ve ucuz dövizin neden olduğu dış ticaret açıklarını kapattı. Öte yandan vergileme, KİT zamları gibi tatsız seçeneklerin yerine geçerek kamu açıklarının finansmanında kullanıldı. Sonuç, 1988 ile 1993 arasında dış borçların 41 milyar dolardan 67 milyara yükselmesi ve 1993’te Cumhuriyet tarihinin en büyük dış açığının gerçekleşmesi oldu.

Özel sektörde ise sanayi sermayesi, ücretlerdeki ilerlemeye kâr marjlarını yükselterek tepki gösterdi: 1990 yılında, özel imalat sanayinde kâr marjlarının değişken maliyetlere oranı yüzde 41’e yaklaşarak 1960 sonrasına ait bir rekor kırdı. Bu tipik oligopolcü davranış, doğal olarak enflasyonist bir boyut da taşımaktaydı.

Bu yöntemlerin kalıcı sonuçlar vermesi beklenemezdi. Uyum mekanizması ertelendi; beş yıllık gecikmeyle birlikte, ancak bu kez çok ağır bir kriz olarak yeniden gündeme geldi. 1989-90 ücret hareketleri karşısında gösterilen bu üç tepki, yani artan kamu açıkları, sıcak para politikası ve kâr marjlarını yükselten oligopolcü sanayici davranışları, Türkiye’yi 1994 krizine sürükledi. Çöküntü 1994 Ocak ayında gerçekleşti.

1994 başlarına gelindiğinde enflasyon yüzde 114’ü bulmuş, faizlerin yüksek kamu açıklarına rağmen düşük tutulması sonucunda iç borç senetlerine yönelik talep düşmeye ve dövizde hücum yaşanmaya başlanmıştı. Bunun sonucunda döviz rezervlerinde büyük bir azalma yaşanacak ve döviz, bankalar sistemi dışına çıkacaktı. Darboğazdaki ekonominin dış kredi muslukları da kapanınca, Hazine açıkları Merkez Bankası kaynaklarından karşılanıyor ve kredilerde büyük bir artış yaşanıyordu. İstikrarsızlık sonucu dövizde yönelen tasarruflar kuru yükseltiyor ve TL 15 Ocak 1994’te yüzde 100’ün üzerinde değer kaybediyordu. Aynı tarihte döviz bastırmak için faizlerin yükseltilmesiyle birlikte gecelik faizler yüzde 1000’in üzerine çıkıyordu. Ekonomi

dolarlaşma tehdidi ile yüksek faiz arasına sıkışmıştı. Kriz gerçekten büyüktü ve sekiz yıldır uzaktan seyreden IMF'ye yine davetiye çıkarılıyordu.

Derhal bir paket hazırlandı ve **5 Nisan Kararları** adı altında bir kemer sıkma programı uygulandı. IMF ile 16. stand-by anlaşması imzalandı ve IMF'den 610 milyon SDR'lik kredi sağlandı.

Ekonominin yüzde 6 oranında küçüldüğü 1994'te, mali piyasalarda çok faiz uygulamasıyla istikrar sağlanıyor, ödemeler dengesi açığı ithalattaki hızlı düşüşle kapanıyor, hatta fazla veriyor, kamu açıkları küçülüyordu. Programın öbür yüzünde ise yoğun bir durgunluk ve beraberinde gelen büyük bir işsizlik dalgası; gelir bölüşümünde ücretliler ve küçük üreticiler aleyhine bozulma vardı.

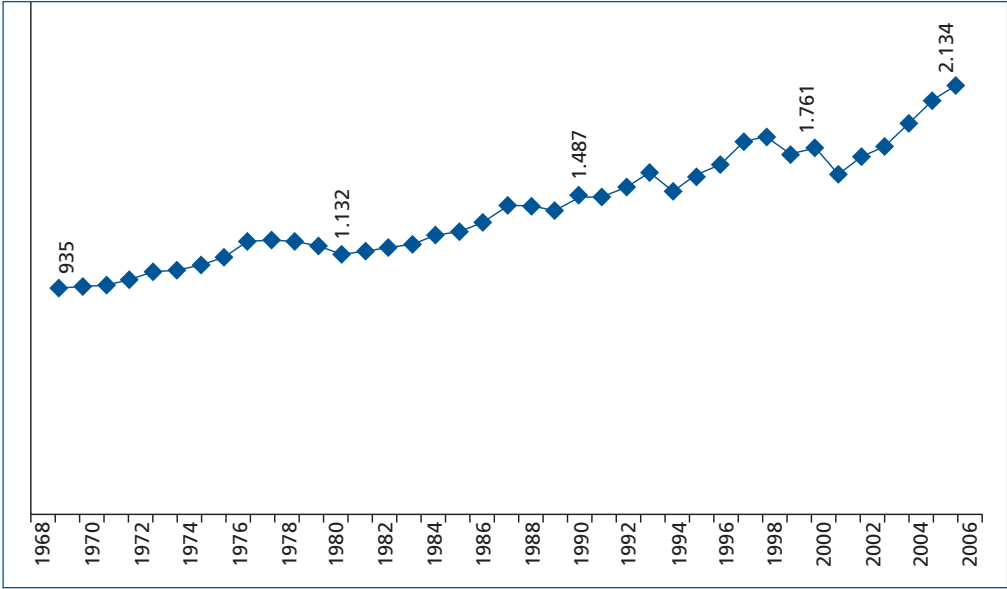
Ekonomide 1994'ün ikinci yarısında başlayan iyileşme 1995'te de sürdü. Ancak öncelikle kamu açıklarını azaltacak ve dış ödeme gücünü takviye edecek yapısal düzenlemelere gidilmeden, ekonomide yeniden canlanma sürecine giriliyordu. 1996 seçimlerinin de kamçılıdığı popülist uygulamalarla pekişen bu büyüme süreci, 1996 sonunda yüzde 86'ya tırmanmış bir enflasyon, 1,2 katrilyon TL büyüklüğünde bir dış açık ve 20 milyar doları bulan bir dış ticaret açığı getirecekti. Böyle bir ekonominin göstergeleriyle dışarıdan borçlanma mümkün değildi; IMF'nin desteğine ihtiyaç vardı.

IMF, Ekim ve Kasım 1996'da yaptığı konsültasyonlarda kamu açığı ile ilgili endişelerini dile getiriyor ve önerilerini kamu harcamalarını azaltıcı, gelirleri artırıcı önlemler üstünde yoğunlaştırıyordu. Hükümetin "denk bütçe" hedefini hayalci bulmakla beraber Refah-Yol iktidarına kapılarını kapatmıyor ancak yine de anlaşma söz konusu olmuyordu.

1995-1998: Sorunlu Büyüme Dönemi

Ekonomide 1994 yılında yaşanan daralmanın ardından, 1995 yılının ikinci yarısından itibaren ağırlıklı olarak iç talepteki canlılığa bağlı olarak istikrarlı ve yüksek bir büyüme dönemine girildi. Ancak bu büyüme, yüzde 90'lara yerleşen enflasyon ve büyüyen bütçe açıkları eşliğinde yaşandığı için, sürdürülebilirliği sürekli sorgulanan bir büyüme oldu. GSMH'daki büyüme hızı giderek azalmakla birlikte tempo 1997 yılında da sürdü ve yılın ilk dokuz ayında yüzde 6,2 olarak gerçekleşti.

Kişi Başına Gelir, 1968-2006 (1987 Sabit Fiyatlarıyla)

Kaynak: DPT

Yüksek büyümeye uzun süre genişleyen bütçe açıkları eşlik etti. Kamu cari ve yatırım harcamaları, 1994-1996 döneminde genellikle faiz harcamalarından daha yavaş arttı. Bu dönemde faiz dışı bütçe dengesi önce hızlanıp, sonra yavaşlayarak arttı ve önemli ölçüde fazla verdi. Bütçe açığı ise büyümeye devam etti. Bu durum, 1997 yılında tersine dönerken faiz dışı bütçe fazlası önemli ölçüde azaldı ve bütçe açığının GSMH'ya oranı bir önceki yıla göre düştü. Kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya oranı 1997 yılında azalarak yüzde 8 düzeyinde gerçekleşti.

Yüksek büyümeye eşlik eden bir başka gelişme de dış ticaret açıklarındaki ve buna paralel olarak cari işlemler açığındaki artış oldu. Bu durum dış finansman ihtiyacını artırdı.

Reel kurun düşük oranda değerlenmesine rağmen, yüksek kamu borçlanması ve politik belirsizlikler faiz oranları ve fiyatlar üzerinde önemli bir baskı oluşturdu. Bunun sonucu olarak, yılsonu itibarıyla iç borçlanma stopajsız bileşik faiz oranı yüzde 122,5, tüketici fiyatlarındaki artış ise yüzde 99 düzeyine ulaştı.

1997 yılında tüketici fiyatlarındaki ortalama artış bir önceki yıldaki artışın beş puan üzerinde gerçekleşerek yüzde 85,8'e ulaştı.

1998'den 2008'e: IMF ile Salınım ve Dış Kaynakla Hızlı Büyüme

Yüksek enflasyon oranının makul seviyelere indirilmesinin hedeflendiği 1998'de, ekonomik dengeler bazı iyileşmeler gösterince, IMF ile dış kaynak arayışlarına yardımcı olacak bir anlaşma yapıldı. IMF ile 1998 Haziranında yapılan IMF izleme programı (*staff monitored program*) ile bir stand-by düzenlemesi yapılmıyor, ama IMF'nin üç ayda bir "Türkiye iyi yoldadır" açıklaması yapmak için bakacağı bazı izleme rakamları üzerinde anlaşılıyordu.

1997 Kasımında, Mesut Yılmaz'ın Başbakanlığındaki ANAP-DSP koalisyon hükümetinin IMF ile başlattığı ve 1998 Temmuz ayında imzalanan **Yakın İzleme Anlaşması** ile sonuçlanan görüşmeler, son on yıllık dönemi kapsayacak olan en uzun dönemli (1998-2008) Türkiye-IMF ilişkilerinin başlangıcını oluşturmuştur.

IMF ile Yakın İzleme Anlaşmaları'nın standart taleplerinin yanı sıra, anlaşmaya ek olarak hazırlanan **Ekonomik Politikalar Bildirgesi**'nde yer alan kararlara göre hükümet, bankacılık ve sosyal güvenlik alanlarında yapısal değişiklikler getiren yeni yasal düzenlemeler yapacaktı. Tahkim ile ilgili anayasal değişiklikler gerçekleştirilecek; özelleştirmede POAŞ, THY, ERDEMİR hisselerini satacak; TEDAŞ dağıtım işletmelerinin işletme haklarını devredecek; TELEKOM'da yüzde 49 hissesini satacaktı. Hükümet idari kararlar ile 1999 sonuna kadar mevcut tarımsal destekleme araçlarının tümünü yürürlükten kaldıracaktı.

Yakın İzleme Anlaşması'nın uygulanmasının beşinci ayında, Kasım 1998'de programın hazırlanmasında aktif görev alan Ekonomiden Sorumlu Bakan, Türk Ticaret Bankası olayı nedeniyle TBMM'de yapılan güven oylaması sonucu bakanlık görevinden alındı. Hükümet istifa etti ve Nisan 1999 tarihinde erken genel seçimleri güvenli biçimde yapmak üzere bir azınlık hükümeti oluşturuldu. DSP azınlık hükümetinin göreve başlamasından kısa süre sonra IMF yetkilileri ile Ankara'da, Yakın İzleme Anlaşması'nın durumu ve sonuçlarıyla programın devamı hususları görüşülmeye başlandı. Ayrıca IMF ve DB'nin mali kaynaklarıyla destekleyeceği **Enflasyonla Mücadele Programı**'nın ön görüşmeleri yapıldı. DSP azınlık hükümeti 1999 Ocak sonunda, seçimler sonrasında oluşacak olan hükümetin Yakın İzleme Anlaşması'ndaki hedefleri koruyacağı güvencesini de taşıyan bir **Anlayış Birliği Mutabakatı**'nı IMF ile imzaladı.

1999 erken genel seçimi sonrasında Bülent Ecevit başbakanlığında kurulan DSP-ANAP-MHP koalisyon hükümeti programında, IMF ile sürdürülen Yakın İzleme Anlaşması'na ve anlaşmanın sona ermesiyle birlikte yürürlüğe girecek olan, IMF ve DB'nin mali kaynaklarıyla destekleyeceği orta vadeli Enflasyonla Mücadele Programı'na aynen devam edileceği kaydedildi.

Ancak DSP-ANAP-MHP koalisyon hükümeti güvenoyu aldıktan kısa süre sonra, 2 Temmuz mutabakatını dahi beklemeden, **Ekonomik Politikalar Belgesi**'nde verilmiş olan dört taahhüdü yerine getirmek üzere harekete geçti. **Bankacılık Yasası** (BDDK'nın kurulması - Bankacılık denetim ve gözetim yetkisinin Hazine'den alınması) Haziran ayında TBMM'de görüşüldü. Hemen arkasından **SSK Yasası** gündeme geldi ve kabul edildi. Daha sonra Anayasa değişikliği gerçekleştirilerek tahkim uygulamasının önündeki engeller kaldırıldı. Temmuz-Aralık 1999 dönemi içinde tarımsal kesimde uygulanan destekleme araçları birbiri ardınca Bakanlar Kurulu kararları ile yürürlükten kaldırıldı.

Türkiye, 1998 hükümetlerinden başlayarak 55., 56. ve 57. hükümetler tarafından, Yakın İzleme çerçevesindeki stand-by anlaşmasına geçiş için ön şart olarak taahhüt edilen beş alandaki düzenlemeleri (özelleştirme taahhütleri hariç) bütünüyle karşılandıktan sonra, 1999 yılı Aralık ayı başında, 2000-2002 dönemini kapsayan üç yıllık bir stand-by anlaşması imzalanmasını talep eden Niyet Mektubu'nu IMF'ye gönderdi. 57. Hükümet, IMF'ye gönderilen Niyet Mektubu'nun kabul sürecinde (9 Aralık-22 Aralık), mali sektörde, TBMM'de kabul edilip yasallaşmış olan yeni Bankacılık Yasası yürürlüğe girmeden önce, bankacılık kesimine yönelik bir dizi operasyon gerçekleştirdi. Mali bünye zafiyeti içindeki yedi bankayı Merkez Bankası bünyesindeki **Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu**'na (TMSF) devretti.

IMF programının 2000 uygulaması 2000 Kasım/2001 Şubat krizlerine yol açtı. Program, **Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı** (GEGP) çerçevesinde yenilenen stand-by anlaşması ile araya giren 2002 Kasım erken genel seçimlerine karşın kesintiye uğratılmadan Şubat 2005'e kadar uzatıldı ve sürdürüldü. AKP Hükümetince 2005 Mayıs ayından başlayarak yeniden üç yıllık bir anlaşmanın imzalanması ile 2008 Mayıs ayına kadar uzayan Yakın İzleme Anlaşması'nın imzalanmasından itibaren, IMF denetimi altında toplam 10 yıla ulaşan kesintisiz bir dönem yaşandı. Türkiye, Yakın İzleme Anlaşması ile başlayan süreçte, kesintisiz 10 yıl IMF'in denetim ve gözetiminde istikrar ve yapısal reform programını sürdürdü.

1998 Haziran sonrası 2008'e kadar üç erken seçim yaşanmış, yedi hükümet kurulmuştur. Bunlardan üçü koalisyon hükümetidir. Koalisyon hükümetlerinde toplam altı ayrı siyasi parti sorumluluk yüklenmiştir. Son dönemde görev yapan AKP hükümeti iki seçim dönemi üst üste hükümet etmiştir. IMF Programını önceki koalisyon hükümetinden devir almış, hiçbir değişikliğe uğratmadan izlemeye devam etmiş ve yeni bir üç yıllık dönemle uzatmıştır.

Özelleştirme ve İş Dünyası

Türkiye’de özel sektörün birikim sürecine ivme katan etkenlerden birisi özelleştirme uygulamalarıdır. 1980 öncesi önemli bir kamu varlığı söz konusu iken, bu dönemden itibaren neo-liberal politikalar gereği kamunun geri çekilmesi ve kamu varlıklarının özelleştirilmesi, tasfiyesi süreci özel sermaye birikimini hızlandırmıştır. Özelleştirmelerin de ağırlıklı 2000’li yıllarda hızlandığı dikkat çekmektedir.

1985 yılından 2008 sonuna kadar gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarının toplam tutarı 36,5 milyar dolar düzeyindedir.

Özelleştirme İdaresi tarafından 2008 yılına kadar 196 kuruluşta hisse senedi veya varlık satış/devir işlemi yapılmış ve bu kuruluşlardan 187’sinde hiç kamu payı kalmamıştır.

2008’de özelleştirmenin 25. yılına girilirken özelleştirme kapsamında 2, kapsam ve programda 15 olmak üzere toplam 17 kuruluşla ilgili özelleştirme gündemi bulunmaktadır. Bu kuruluşların 12 tanesinde yüzde 50’nin üzerinde kamu payı vardır. Söz konusu 2 kuruluşun programa alınması yönündeki çalışmalar sürdürülmektedir. Bunun yanı sıra, özelleştirme kapsamında 62 taşınmaz, 77 tesis, 5 liman, 8 otoyol, 2 boğaz köprüsü ile şans oyunları lisans hakkı da yer almaktadır.

2005’e gelindiğinde ve özelleştirme maratonunun gelir hanesine bakıldığında kalburüstü tek özelleştirmenin Petrol Ofisi ile yapıldığı görülmektedir. 1984’ten 2005’e özelleştirme geliri 10 milyar doları ancak bulmaktadır. Ancak, “ekim” ve “bakım”la geçen 20 yılın ardından, hasat zamanı AKP iktidarında, 2005-2008 dönemi olarak gerçekleşmiştir.

Önceki yıllarda hukuki zemini hazırlanan, tanıtımı yapılan ve IMF disiplini altına sokulan süreç, dünyadaki likidite bolluğunun rüzgârıyla da sonuç vermeye başlamış, portföydeki kuruluşlar ardi ardına satılmıştır.

2005’te Telekom’un blok satışı, en büyük özelleştirme olarak gerçekleştirilmiştir. 2006’da ikinci ve üçüncü özelleştirmeler Tüpraş ile Erdemir’in satışı ile yaşanmıştır. 2007’de Halk Bankası hisseleri, Karayolları Levent binası ve Mersin Limanı, en büyük özelleştirmeler olarak yapılmıştır. 2008, Petkim, Tekel ve Telekom hisse satışları ile önemli özelleştirmeler olarak kayıtlara geçmiştir.

2008 sonunda özelleştirmede ulaşılan gelir rakamı 36,5 milyar doları bulurken, bunun 20 milyar doları son 5 yıla aittir. Yüzlerce KİT ve iştiraki, kamu varlığı satılmasına karşılık, özelleştirmeye katkının yüzde 77’si 13 projeden gelmiştir.

ÖZELLEŞTİRİLEN KURULUŞ	GELİR (MİLYON \$)	Payı %
Telekom	8.478	23,6
Tüpraş	5.250	14,6
Erdemir	2.823	7,8
Tekel	2.608	7,2
Petkim	2.464	6,8
Halkbank	1.838	5,1
KGM-Levent	800	2,2
Mersin Lim.	755	2,1
Em. San. Oteller	700	1,9
İş Bankası	632	1,8
Araç Muay.	614	1,7
THY	400	1,1
Tofaş Tic	333	0,9
Diğer	8.305	23,1
TOPLAM	36.000	100,0

Kaynak; ÖİB

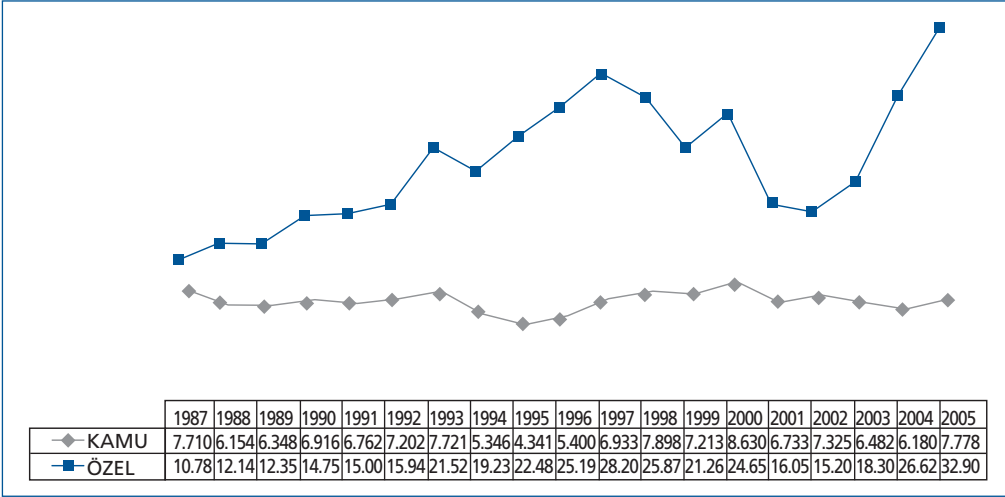
2008’de büyük krize girildiğinde portföyde elektrik dağıtım şirketleri, otoyollar-köprüler, başka enerji projeleri başta olmak üzere yeni özelleştirmeler bulunmaktaydı.

AKP ve Sermaye Fraksiyonları

2001 krizinin ardından IMF ile birlikte sürdürülen program, dünyada likidite bolluğu yaşanan bir konjonktüre denk gelmiştir. Dışarıdan borsaya ve devlet tahvillerine gelen sıcak paranın ve ayrıca özelleştirme projelerine ve yerli banka satın almalarına gelen doğrudan yabancı sermaye girişinin etkisiyle önemli bir dış kaynak girişi yaşanmış ve bu kaynak, yüksek oranlı büyümelere imkân vermiştir.

Döviz kurunun düşük seyrine imkân tanıyan bu iklim, özel sektörün dışarıdan hızla borçlanarak yatırımlarını artırmasına da olanak tanımıştır.

1987-2005 Döneminde Kamu ve Özel Yatırımları, (1987 Sabit Fiy.)

Kaynak; DPT

Söz konusu dönemde, 2002 sonrasında sabit fiyatlarla özel sermaye yatırımları hızlanmıştır. Özellikle sanayi yatırımlarının AB pazarına dönük ihracat odaklı olduğu gözlenmiştir; AB pazarı Türkiye'nin toplam ihracatında yüzde 60 dolayında pay alırken, ihracata dönük sanayi yatırımlarının ve yan sanayinin, Anadolu'nun ücretlerin düşük olduğu belli merkezlerine yöneldiği ve bu illerde küçük ve orta boy sanayinin gelişimini hızlandırdığı gözlenmiştir. Birçoğu muhafazakâr özellikli bu "tedarikçi-yan" sanayicilerin cemaat ilişkileri içinde farklı çatılar altında dernekleşip örgütlendikleri, giderek konfederal yapılar oluşturdukları da dikkati çekmiştir.

2002 sonrası iki dönem üst üste iktidar olan AKP'nin bu dönemde kendisine yakın bir sermaye fraksiyonu yaratmaya çalıştığı, çeşitli kamu ve yerel yatırım projelerinin ihalelerinde, kamu bankası kaynaklarının plasmanında kendisine yakın muhafazakâr sermaye gruplarını kayırdığı iddiaları artmıştır. Bu örgütlenmenin, TÜSIAD karşısında bir oluşum olarak hızla yurt çapında örgütlendirildiği ve TUSKON adı ile konfederal bir yapıya dönüştürüldüğü görülmüştür. Bu cephedeki benzeri bir iş adamları örgütlenmesi olan MÜSİAD kısa adlı **Müstakil İşadamları Derneği**, AKP iktidarında daha fazla etkinlik kazanmış, muhafazakâr işadamları, İstanbul ve Anadolu'daki bazı ticaret ve sanayi odası yönetimlerinde etkinlik kazanmışlardır.

Böylece 2002'den başlayarak hızlanan bir ivme ile Türkiye'de politik satıhta seyreden laik-anti/laik kutuplaşması, iş dünyasında da yaşanmaya ve hızla ayrışan iki kutuptan söz edilmeye başlanmıştır. AKP'nin özellikle TÜSIAD ile

frekans uyumu güçleşmiş, 2009 yerel seçimlerine kilitlenen AKP iktidarına, küresel kriz karşısında ekonomik tedbirleri geciktirdiği, savsakladığı eleştirilerini yönelten TÜSİAD ile hükümet arasındaki gerilim tırmanmıştır.

2008 küresel krizinin başatlık kazandığı 2008 sonrasında, Türkiye'nin gündemine yeniden IMF ile stand-by anlaşması girmiş ve izleyen dönemde, küresel krizin seyri ve IMF ile yapılacak olan anlaşmanın içeriği, hem iş dünyası blokları arasındaki, hem de iktidar ile bu bloklar arasındaki ilişkiyi belirlemede önem kazanmıştır.

İkinci Bölüm

YARI RESMİ ÖRGÜTLENMELER: TÜRKİYE ODALAR BİRLİĞİ (TOBB), T. İHRACATÇILAR MECLİSİ, T. İŞVEREN SENDİKALARI KONFEDERASYONU

Türkiye’de büyük sermaye gruplarının dernek, birlik, oda, sendika biçimlerinde örgütlenmeleri, kapitalizmin gelişme yılları olan 1950’lerde başlamış; 1970’li ve 1980’li yıllarda ise yeni işbölümlerine giderek daha rafine, ‘uzman’ yapıları da içererek olgunlaşmış, süreç içinde de siyasi eğilimlere göre farklılaşmıştır.

2000’ler Türkiye’inde en geniş tabanlı girişimci örgütlenmesi, Türkiye Odalar Birliği-TOBB’dur. Yarı-resmi özelliği de olan bu yapılanmayı, yine yarı-resmi özelliği olan T. İhracatçılar Meclisi’nin 1990’ların sonlarındaki kuruluşu izlemiştir. Bu kategoriye, işveren sendikası fonksiyonunu yerine getirmek üzere faaliyet gösteren T. İşveren Sendikaları Konfederasyonu- TİSK’i eklemek yerinde olacaktır. İş dünyasının diğer büyük örgütlenmeleri dernek statüsünde, daha “sivil” özellikte olduğundan, ayrı bir bölümde incelenecektir.

Ticaret-Sanayi Odaları, Borsalar ve Üst Örgüt TOBB

Türkiye’de irili ufaklı tüm sanayici, tüccar, müteahhit, taşımacı ve armatörün zorunlu olarak üye olduğu Ticaret Odaları, Ticaret ve Sanayi Odaları, Sanayi Odaları, Borsalar ve Deniz Ticaret Odası’nın en üst organını, kısa adı TOBB olan Türkiye Odalar Birliği oluşturmaktadır.

1970’lerin başına kadar, sermayenin iktidar kavgası verdiği en önemli kuruluş olan T. Odalar Birliği, 1971’de TÜSİAD’ın kurulması ve 1970’lerde İşveren Sendikaları Konfederasyonu-TİSK’in olgunlaşması ile eski öneminden bazı şeyler yitirmekle beraber yarı-kamusal özelliği ve tüm iş dünyasını formal olarak temsil etmesi nedeniyle önemli bir örgüttür.

TOBB’un yaşadığı görelî etkinlik kaybında, odalarda hegemonya kuramayan başta Koç, Sabancı, Yaşar, Eczacıbaşı gibi grupların TÜSİAD’ı oluşturup, etkin bir güç haline getirmeleri etkili olmuştur denebilir.

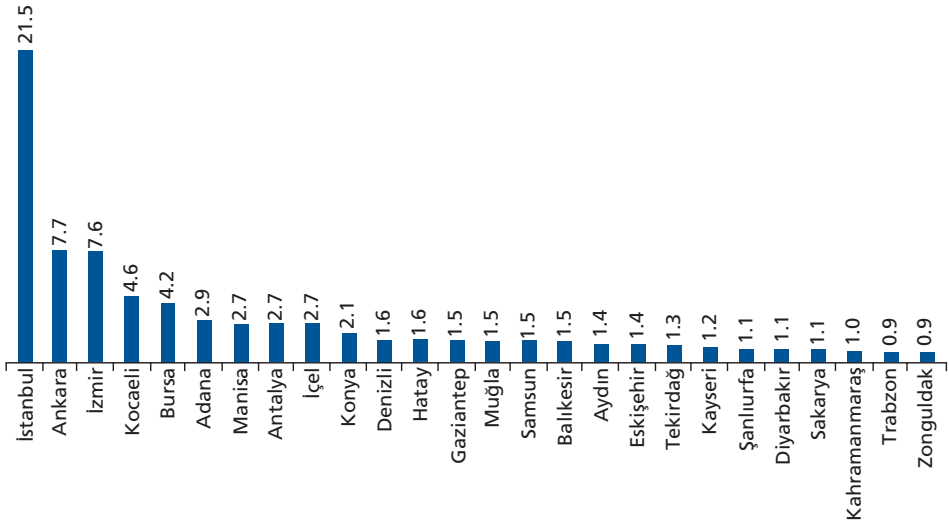
Odalar başlangıçta, devletin ekonomi ile ilgili bazı işlevlerini kolaylaştırması amacıyla yukarıdan aşağıya oluşturulmuş ve bazı görevlerle donatılmıştır. Bu görevlerden biri, 1980 öncesi sınırlı döviz kaynaklarının paylaşılması ile ilgiliydi. 1980 öncesinde kambiyo kontrollerinin katı biçimde uygulandığı

dönemde döviz bulundurmak yasaktı ve döviz Merkez Bankası'nda toplanıyordu. İhtiyacı olanlar, ihtiyaçlarını belgeleyerek döviz talebinde bulunuyorlardı. Bu anlamda döviz, tahsise dayanan bir özellikteydi ve bu tahsisatla da T. Odalar Birliği görevlendirilmişti. Firmalar ve gruplar arasında ihtiyaç duyulan dövizden en çok payı almak konusunda çok ciddi çekişme yaşanırken, buna karar veren TOBB da stratejik bir özellik kazanmış ve cazibesini artırmıştı.

1970'e kadar süren ve 'döviz tahsisi' gibi önemli bir fonksiyon üzerinden biçimlenen bu durum, 12 Mart askeri darbesi sırasında TOBB'dan bu yetkinin alınmasıyla son bulmuştur. Bu durum TOBB'un yönetimine hâkim olmanın dayanılmaz cazibesini de azaltmıştır. Bununla beraber odalar, büyük sermayenin tam olarak vazgeçemediği ve hegemonya mücadelesi verdiği kuruluşlar olmayı sürdürmüştür.

Türkiye'de, özellikle kapitalizmin gelişiminin hızlandığı 1960'lı yıllar sonrasındaki gelişme, İstanbul odaklı bir biçimde ivme kazandı. İstanbul, kendi coğrafyasına sığdıramadığı sanayi ve hizmetlerdeki gelişmeyi, hemen çevresindeki illere taşıyınca, daha çok Marmara Bölgesi ağırlıklı bir gelişme ortaya çıktı. Bu kutuplaşmayı 1980 öncesinde görece dengeleyen kamu sanayi kuruluşlarının Anadolu'daki yatırımları ve onun çevresinde yeşeren özel girişimler olmakla birlikte, özellikle 1980 sonrasında yaşanan liberalleşme ve kamunun küçültülmesi gibi eğilimlerle birlikte denge Marmara lehine değişti. Sonuçta, milli gelirin yüzde 21,5'unun üretildiği İstanbul, çevresindeki Kocaeli, Bursa, Tekirdağ gibi illerle birlikte milli gelirden üçte bir bir paya ulaştı.

GSYİH'da İlk 26 İlin Payı (%)

İllerin Bölgesel Gelişmişlikteki Payları (1987-2001)
İller itibariyle gayri safi yurt içi hasıla: 1987-2001(1987 Fiyatlarıyla)

	1987		1990		2001	
	000 000 TL	%	000 000 TL	%	000 000 TL	%
Toplam	74.721.925	100,0	83.578.464	100,0	109 885 336	100,0
İstanbul	15.464.563	20,7	17.333.961	20,7	23 607 618	21,5
Ankara	6.477.501	8,7	6.579.837	7,9	8 471 367	7,7
İzmir	5.797.317	7,8	6.338.207	7,6	8 381 585	7,6
Kocaeli	3.335.170	4,5	3.643.984	4,4	5 035 541	4,6
Bursa	2.778.974	3,7	3.322.877	4,0	4 601 273	4,2
Adana	2.590.454	3,5	3.016.540	3,6	3 190 488	2,9
Manisa	1.808.217	2,4	2.247.267	2,7	3 007 258	2,7
Antalya	1.546.719	2,1	1.902.320	2,3	2 956 989	2,7
İçel	1.993.265	2,7	2.348.656	2,8	2 948 871	2,7
Konya	2.101.852	2,8	1.957.269	2,3	2 272 249	2,1
Denizli	999.133	1,3	1.159.241	1,4	1 780 652	1,6
Hatay	1.324.149	1,8	1.429.209	1,7	1 731 119	1,6
Gaziantep	1.233.951	1,7	1.504.936	1,8	1 685 811	1,5
Muğla	1.025.454	1,4	1.114.967	1,3	1 658 266	1,5
Samsun	1.215.607	1,6	1.426.481	1,7	1 595 304	1,5
Balıkesir	1.321.554	1,8	1.452.161	1,7	1 594 430	1,5
Aydın	1.155.833	1,5	1.311.294	1,6	1 565 776	1,4
Eskişehir	934.908	1,3	991.376	1,2	1 512 380	1,4
Tekirdağ	741.615	1,0	893.035	1,1	1 455 139	1,3
Kayseri	914.972	1,2	926.315	1,1	1 332 039	1,2
Şanlıurfa	486.482	0,7	596.677	0,7	1 235 716	1,1
Diyarbakır	927.758	1,2	1.118.803	1,3	1 223 428	1,1
Sakarya	729.663	1,0	856.483	1,0	1 173 629	1,1
Kahramanmaraş	783.680	1,0	910.575	1,1	1 099 239	1,0
Trabzon	783.770	1,0	781.090	0,9	970 276	0,9
Zonguldak	1.228.874	1,6	1.220.487	1,5	947 027	0,9
26 İL	59.701.434	79,9	66.384.048	79,4	87 033 470	79,2
Diğer 55 il	15.020.492	20,1	17.194.416	20,6	22.851.866	20,8

Kaynak: TÜİK veritabanı

İstanbul merkezli büyük holdinglerin kontrolündeki hızlı gelişme, hem Marmara bölgesindeki hem de diğer illerdeki irili-ufaklı firmaları, çıkarlarını geniş bir çatı altında ifade etmeleri konusunda uyarıcı oldu. T. Odalar Birliği, bu anlamda arzulanan büyük çatı örgütü olarak anlam kazandı.

Aslında, Odalar, özel sermaye birikiminin hızlanmaya başladığı 1950'li ve 1960'lı yıllarda büyük sermaye açısından stratejik bir önem taşıyordu. Sanayi kapitalizminin gelişmeye başlaması, 1950'lere kadar tüccarlarla birlikte 'Ticaret ve Sanayi Odası' adı altında örgütlenen sanayicilerin 1950'den sonra ayrı bir odada örgütlemeleri sorununu gündeme getirecek ve bu kopuş biraz da sancılı olarak yaşanacaktı.

Odalarla ilgili 5590 Sayılı Yasa, 15 Mart 1950'de, yani merkez sağ Demokrat Parti'nin 1950'de iktidara gelmesinden iki ay önce CHP hükümeti tarafından çıkarılmıştır. Bu yasa, ilk kez, illerde kurulu odaları tek bir çatı altında toplamak üzere Odalar Birliği'nin kurulmasına yasal bir dayanak sağlamıştır. Yasanın çıkarılmasına katkıda bulunan etkenler ise bir ABD şirketinin raporunda şöyle özetlenmiştir:

'Özel sektör üzerindeki çıkar çatışmaları ve eşgüdüm eksikliği ile hükümetin eşitli baskı grupları ile uğraşmak durumunda kalmasının yarattığı sorunlar, 1947'de Türk Parasındaki ilk önemli devalüasyon sonunda iyice artmıştı. Özel sektör eşgüdümün yararlarının farkına vardı. Bakanlıklardan özel teşebbüs bünyesindeki farklı görüşlerin tek bir grup tarafından etkin bir biçimde temsil edilmesi fikrini çekici buldu. 5590 Sayılı Yasa bu gelişmelerin bir ürünüdür'. (Saybaşı, K., "Chambers of Commerce and Industry, Political Parties and Governments: A Comparative Analysis of the British and the Turkish Cases," ODTÜ Gelişme Dergisi, Bahar 1976, No:11.)

Yasa ile Odalar Birliği'ne ilk resmi görev de verilmişti. Bu görevler sermaye içinde odalara egemen olma yarışını da hızlandıracaktı. Bu görevlerden birisi, ithal mallarının fiyat tetkiki ve tescili, diğeri ise özel sektöre tahsis edilen döviz kotalarının odalar aracılığı ile tüccar ve sanayicilere dağıtılmasıydı. 1956'da Odalar Birliği bünyesinde kurulan İthal Malları Fiyat Dairesi aracılığıyla ithalatın kontrolü 1958-1962 yılları arasında odalardan geçiyordu. Bu dönemde herhangi bir malın ithali için döviz tahsisi söz konusu dairenin ithal fiyatının onayına bağlıydı. Bu uygulama 1962'den sonra değiştiriliyor, daireye yalnız piyasa fiyatları ile ithal fiyatları arasında fark olup olmadığını araştırma görevi veriliyordu. Söz konusu uygulama Mayıs 1971'de tekrar değiştirilecek ve odalara, ithalat kontrol yetkisi tekrar verilecekti.

Odalalar Birliği, ithal kotalarının paylaşılmasına da önemli bir yetki ile donatılmıştı. 1971'e kadar devam eden bu uygulamada özel sektöre tahsis

edilen döviz, odalar aracılığı ile tüccar ve sanayiciye dağıtılabırdı. Bu yetkiler odalara hâkim olma yarışını da kızıştırıyor, oda yönetimine egemen olana, olmayana göre çeşitli avantajlar sağlıyordu. Örneğın, oda yönetiminde bulunan Sabancı, Sasa'nın kuruluşu sırasında Koç'u benzeri bir yatırımda bu olanakla ekarte ettiğini açıkça anlatıyordu. 1965'te polyester elyaf fabrikası kurmak için Sapmaz Ailesi ile el ele veren Sabancı, İstanbul'da başını Koç'un çektiği ve KEK olarak adlandırılan Kimya Endüstrisi Kurumu'nun da benzeri bir yatırıma hazırlandığı anlatıyor ve şöyle devam ediyordu:

'KEK'çilerin henüz lisansı yoktu. Lisans almak için Odalar Birliği'ne başvurular. O zamana kadar İstanbul'daki büyük sanayi kuruluşları seçme, seçilme işine pek inanır görünmezlerdi. Odalar ve Borsalar Birliği'ne gelmezler, yetkili organlarda temsil edilme cesaretini taşımazlardı. Bu yüzden İstanbul büyük sanayini odalar ve Odalar Birliği'nde küçük sanayici ve esnaf ile profesyonel yöneticiler temsil ederdi. Odalar Birliği Yönetim Kurulu Üyesi ben açıkça lisans isteklerine karşı çıktım. Onlar ise benim yönetim kurulu üyeliğimi istismar ederek lisans taleplerini engellediğim hakkında birçok merciye şikâyetle bulundular. 'Sakıp bize lisans vermiyor' havasını yaydılar. Doğru idi. Ben açıkça şunu söylüyordum; Polyester elyaf işinde biz yola çıktık. Bu konuda iki yatırıma ihtiyaç yok, siz başka alana yatırım yapın'... Vehbi Bey elinde KEK dosyası Ankara'da bakanlıklar dolaşüyor, bankacıları, müsteşarları ikna etmeye çalışıyordu... Ortalık iyice kızışmıştı. Odalar Birliği olarak KEK grubuna polyester elyaf değil, ama DMT lisansı verildi. Grup da bu lisansı kullanmadı, lisans yandı. Daha sonraki yıllarda entegrasyon arayışımız sonucu DMT tesisini de Sasa içinde biz gerçekleştirdik.' (S. Sabancı; İşte Hayatım, s. 119-121)

İthalatçılar ile sanayiciler arasında yaşanan çekişmenin odalara yansımasının bir başka örneğini de İstanbul Sanayi Odası'nda en çok yöneticilik yapan Hüseyin Başarır şöyle anlatıyordu:

"1960'lı yıllarda 11 kişilik yönetim kurulu içinde Sanayi Odasını temsilen tek sanayici olarak ben bulunuyor ve sanayinin haklarını korumak için büyük bir mücadele veriyordum... Bir gün iki ithalatçı grubun Odalar Birliği'ne ve hatta milletvekillerine kadar baskı yaparak porselen yemek takımı ve fayans için 800 bin dolarlık tahsis isteklerini öğrendik. O sırada Çanakkale Seramik yeni kurulmuştu... İmalatının yüzde 95'i çok iyi kalite idi. Fakat ihracatçılar yüzde 5 bozuk malı bahane ederek tahsis alıp ithalat yapmak istiyorlardı. Eğer bu mal getirilecek olursa, yurdun en azından 1 yıllık ihtiyacını karşılayacak, bu da hem Çanakkale Seramik'in hem de Tuzla Porselen'in idam fermanının imzalamak olacaktı. Bu malların ithal edilmemesi için Odalar Birliği'nde çok

uğraştım, hatta masaya istifamı bile koydum. Bir yandan da her iki fabrikanın yetkililerini uyardım... Çanakkale Seramik fayans ithalini önledi, fakat Tuzla Porselen ithalata mani olamadı. Bu da modern şekilde Batı standartlarına göre kurulmuş, yanında kaliteli adam yetiştirmek üzere okuluna kadar düşünülmüş olan fabrikanın da, fabrikayı destekleyen bankanın da batmasına yol açtı'. (30. Yılında İSO, Anılarla, s, 62-63, 1980)

1960'lı yıllar büyük sermayenin sanayiye yöneliminin arttığı bir dönemdi. Ne var ki özel teşebbüsün tek temsilcisi durumundaki Odalar Birliği'nde sanayiciler, özellikle büyük sanayiciler hegemonya kuramıyordu. Bunda, Odalarla ilgili yasanın "demokratik" içeriği etken olduğu gibi, odaları kendisi ile özdeşleştiren Adalet Partisi'nin yaklaşımının da rolü vardı. AP Başkanı Süleyman Demirel, sermayeyi, küçük ve büyüklüklerine bakmadan uzun vadeli bir hat etrafında toplamanın Odalar Birliği yönetimindeki dengeli temsilcileri ile mümkün olduğuna inanıyor ve 1960'lı, 1970'li yıllar boyunca seçim listelerini bizzat kendisi hazırlıyordu. Bu listeler, hem kesimler hem de bölgeler itibarıyla hassas dengeleri içeriyordu. Ne var ki başta Koç, Yaşar, Eczacıbaşı, Sabancı gibi büyük gruplar bu "demokratik" yaklaşımı, hızla gelişmelerinin önünde ayak bağı olarak görüyor ve odalarda büyüklükleri oranında temsil edilememenin rahatsızlığını yaşıyorlardı. Odalar Birliği'nin seçim sisteminde değişiklik gerçekleştirilmeyince önce Birliğin yetkilerini daraltılması yönünde önlemlere başvuruldu. Nitekim 12 Mart döneminde odaların döviz tahsisi yetkilerinin ellerinden alınıp bunun doğrudan ilgili bakanlıklara verilmesi, odaları işlevsizleştirmenin önemli bir adımı oldu. Bunu izleyen bir önlem olarak da TÜSİAD'ın kurulup geliştirilmesi, büyük holdinglerin 'temsil sorununda' kat edilen bir diğer önemli aşama oldu.

Bütün bu önlemlerle beraber büyük sermayenin Odalar Birliği'nden vazgeçmediği görülecek, en azından bölgesel düzeyde etkinlik mücadelesi devam edecekti. Sabancılar, Kocaeli ve Adana Sanayi Odaları'nda başkanlık koltuğunu elden bırakmayacak; Yaşar ailesi Ege Sanayi Odası'nda etkinlik kuracaktı. Koç ise İstanbul Sanayi Odası'nda, daha çok profesyonel yöneticileri Şahap Kocatopçu, Ertuğrul Soysal gibi isimlerle etkinlik arayışında olacaktı.

İstanbul Sanayi Odası, büyük sermayenin temsili açısından ilginç bir görünüm sergiliyordu. Örneğin Sakıp Sabancı, tüm çabalarına rağmen 30 yıllık oda geçmişinde sadece bir kez meclis üyeliğine seçilmişti. Koç, 27 Mayıs'ın ardından askerlerin ataması ile bir dönem İSO Başkanı olmuştu. 27 Mayıs yönetimi Koç'un yardımcılığına da Eczacıbaşı'nı getirmişti. Koç'un 30 yılda İSO yönetiminde ancak iki dönem meclis üyeliği vardı. Eczacıbaşı ise üç dönem meclis üyeliği yapmıştı. Buna karşılık TÜSİAD kurulurken geri

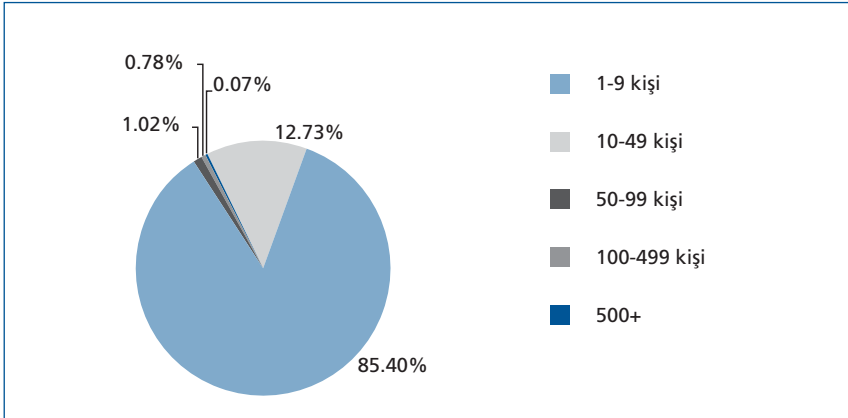
planda bırakılan Profilo'nun patronu Jak Kamhi, ISO'da 20 dönem yönetim kurulu başkanlığı yapmıştı. Aynı şekilde Dinçkök ailesi ile Bezmenler ISO yönetimindeki etkin gruplardı. Bununla birlikte ISO'ya daha sonraki yıllarda Bodur Grubu egemen olmuş; 1986'da Odalar Birliği seçimlerinde de Birlik Başkanlığı'na Bodur Grubu'ndan Ali Coşkun seçilmişti.

Odalara egemen olamayan Koç Grubu'nun, 12 Mart'tan sonra 12 Eylül döneminde gündeme getirdiği bir başka değişiklik de, odaların seçim sistemlerine ilişkin bir öneriyle ilgiliydi ve bu öneri 1981'de İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde, Koç'un otuz yıllık 'has' adamı Hulki Alisbah tarafından dile getirilmişti. Şöyle diyordu Alisbah:

' ... seçilmede sanayi ve ticaretin kendi gruplarında ağırlığını teşkil eden müesseseler bu haktan ağırlıkları nispetinde istifade edememektedirler. Her meslek grubunda, o meslek grubu adına söz söylemeye yetkili olabilecek büyük kuruluşlar, çoğunluğu oluşturan küçük müesseseler karşısında seçim dışı kalmaktadır... Sanayi ve ticaret odaları yetkili komite, meclis heyetleri seçiminde seçim ehliyeti için asgari bir istihdam gücü veya asgari bir üretim gücü ve mesela ihracatla ilgili komitelerde, asgari bir dışsatım kapasitesi gibi makul ölçüler konulması gerektiği kanaatindeyim' (Hulki Alisbah, Sanayide Kurumlaşma, 2. İktisat Kongresi, 1981)

Büyük sermayedarların odaların seçim sistemlerinden memnun olmamalarının nedeni, özünde Türkiye ekonomisinde işyeri ölçek büyüklüğünün küçük ve orta ağırlıklı olması ve dolayısıyla, nicelik olarak bu tür işletmelerin oy dağılımını da yataylaştırmasıdır.

Kayıtlı İşyerlerinin Ölçek Büyüklükleri (2008, 1.170.000 İşyeri)

Kaynak; Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) verilerinden hesaplandı

Çalışan Sayısına Göre İşyeri Büyüklüğü ve İllere Göre Dağılımı, Aralık 2008 İller

İLLER	1-9 Kişi	10-49 kişi	50-99 Kişi	100-499 Kişi	500-999 Kişi	1000+ Kişi	Toplam İşyeri	İl Payı, %
1. İSTANBUL	29721	44853	3601	2719	184	58	348706	29,8
2. ANKARA	84000	12237	963	750	50	28	98028	8,4
3. İZMİR	75077	9653	811	571	38	9	86159	7,4
4. BURSA	40949	6173	573	494	45	15	48249	4,1
5. ANTALYA	36693	4544	398	329	14	1	41979	3,6
6. KOCAELİ	22849	4123	460	393	32	10	27867	2,4
7. KONYA	23162	2944	240	155	8	2	26511	2,3
8. ADANA	21719	2995	264	187	12	4	25181	2,2
9. MUĞLA	20928	1748	128	90	1	1	22896	2,0
10. MERSİN	19427	2383	197	139	6	0	22152	1,9
11. BALIKESİR	17667	1729	143	70	3	1	19613	1,7
12. MANİSA	16535	1620	184	150	13	7	18509	1,6
13. AYDIN	16832	1383	98	71	2	3	18389	1,6
14. KAYSERİ	15672	2004	194	130	17	4	18021	1,5
15. DENİZLİ	14920	2187	190	161	5	3	17466	1,5
16. GAZİANTEP	14998	1850	209	181	13	3	17254	1,5
17. SAMSUN	13559	1661	139	76	5	0	15440	1,3
18. TEKİRDAĞ	12160	1671	211	285	13	11	14351	1,2
19. ESKİŞEHİR	11954	1409	134	117	12	10	13636	1,2
20. SAKARYA	11320	1558	135	108	12	3	13136	1,1
21. HATAY	11483	1361	105	88	6	1	13044	1,1
22. TRABZON	10171	2139	113	61	1	0	12485	1,1
23. ÇANAĞKALE	8507	691	45	33	4	2	9282	0,8
24. ORDU	7724	1276	56	34	2	0	9092	0,8
25. ZONGULDAK	7483	799	50	77	6	6	8421	0,7
İLK 25 İL	833080	114991	9641	7469	504	182	965867	82,5
GENEL TOPLAM	999399	148960	11904	9157	618	210	1170248	100
Pay, %	85,40	12,73	1,02	0,78	0,05	0,02	100	

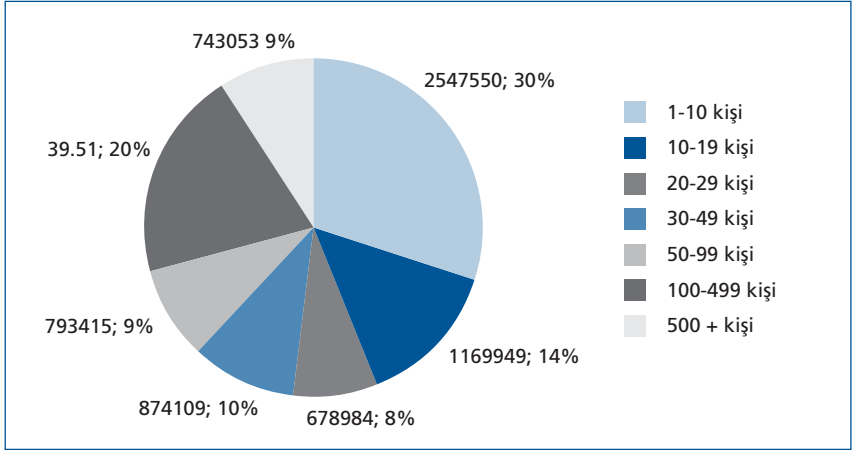
Kaynak; Sosyal Güvenlik Kurumu verileri

SGK'nın Ocak 2009 verilerine göre, 8 milyon 481 kayıtlı işçinin çalıştığı işyerlerinin önemli bir kısmı küçük ve orta boy işletmelerden oluşmaktadır. Yaklaşık 8,5 milyon işçinin yüzde 30'u, 10'dan az istihdamı olan 850 bin dolayındaki küçük işyerlerinde çalışmaktadır. 10'dan fazla, 20'den az istihdamı olan küçük işyerlerindeki istihdamın yüzde 14'ü; 20-29 kişi aralığında istihdamı olan işyerlerinde ise toplam işgücünün yüzde 8'i çalışmaktadır. Böylece toplam istihdamın yüzde 52'si 30'dan az çalışanı olan işyerlerinde toplanmıştır.

100'den fazla çalışanı olan ve toplam işyerlerinin yüzde 1'ini oluşturan işyerlerinde ise toplam istihdamın yüzde 29'u bulunmaktadır.

Ayrıca 2008'deki kayıtlı işyerlerinin dökümüne bakıldığında, sayıları 1 milyon 170 bini aşan işyerlerinin yüzde 82,5'unun ilk 25 ilde toplandığı ve yüzde 85'inin de 10'dan az çalışanı olan işyerleri olduğu görülmektedir. İşyerlerinin yaklaşık yüzde 30'unun İstanbul'da olması, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odalarının da en büyük ağırlığı olan odalar olduğu anlamına gelmektedir.

Kayıtlı İşgücü Hangi Büyüklükte İşyerlerinde (% , 8.481.000 İşyeri)

Odalar ve TOBB'un Anatomisi

TOBB, özel sektörün Türkiye'deki mesleki üst kuruluşu ve yasal temsilcisidir. TOBB'un halen yerel düzeyde ticaret, sanayi, ticaret ve sanayi, deniz ticaret odaları ve borsalar şeklinde oluşmuş olan 365 üyesi bulunmaktadır. Tüm ülke çapında yayılmış olan oda ve borsalara, çeşitli büyüklüklerde ve bütün sektörlerden 1 milyon 200 binin üzerinde firma kayıtlı bulunmaktadır.

TOBB Çatısı Altındaki Oda ve Borsaların Dağılımı

	Oda Sayısı
Ticaret ve Sanayi Odaları	181
Ticaret Borsaları	113
Ticaret Odaları	57
Deniz Ticaret Odaları	2
Toplam	365

Odalar, Borsalar ve Birlik hakkındaki 5590 Sayılı Kanun 8 Mart 1950 tarihinde hazırlanmış, 15 Mart 1950 tarihinde 7457 Sayılı Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 5590 sayılı Kanun, yerini, 1 Haziran 2004 tarihinde yürürlüğe giren 5174 sayılı Kanun’a bırakmıştır.

Odalar

Odalar, özel sektörün “sivil” gönüllü olarak bir araya gelerek oluşturdukları örgütler olmaktan çok, ticaret yapanların üye olmaya zorunlu oldukları tüzel kişiliğe sahip kamu kurumu niteliğindeki kuruluşlardır. Bu anlamda, odaları firmaların bağımsız örgütlenmeleri olarak nitelemek mümkün değildir. Üyelik ve parasal katkı zorunludur; işlevleri yasa ile belirlenmiştir ve devletin bazı denetim, düzenleme işlevlerini devrettiği organlardır.

Odalar illerde, üst örgüt TOBB’un olumlu görüşü üzerine Bakanlığın kararı ile kurulur.

Bir ilde oda kurulabilmesi için ticaret siciline kayıtlı ve ilgili Kanunda belirtilen niteliklere sahip en az bin tacir ve/veya sanayici veya deniz ticareti ile iştigal edenlerin Birliğe yazılı başvuruda bulunması zorunludur.

Başlangıçta tüccar ve sanayicilerin “Ticaret ve Sanayi Odası” adı altında örgütlendikleri odalar, 1950 sonrası sanayinin hızlı gelişimi sonucu ayrılmaya başladılar ve “sanayi odaları”, “ticaret odaları”ndan yer yer ayrıştı. Bugün 12 sanayi odası bulunmaktadır. Bunlar, alfabetik olarak; Adana, Ankara, Aydın, Balıkesir, Denizli, Ege (İzmir), Eskişehir, Gaziantep, İstanbul, Kayseri, Kocaeli, Konya Sanayi Odalarıdır.

Deniz ticareti ile uğraşanlar ise İstanbul ve Mersin Deniz Ticaret Odaları’nda örgütlüdür.

Odaların kuruluş ve çalışma alanları, il sınırlarıdır. Kuruluş ve çalışma alanları içinde aynı unvanda başka bir oda kurulamaz. Bir ilçede faaliyet gösteren tacir ve/veya sanayici sayısı bini aştığı takdirde ticaret ve sanayi odası şubesi

veya ticaret odası şubesi, faaliyet gösteren sanayici sayısı iki yüz elliyi aştığı takdirde sanayi odası şubesi ilgili oda yönetim kurulunun teklifi ve meclislerinin kararı ile kurulur.

Kayıt Zorunluluğu

Ticaret siciline kayıtlı tacirler ve 5. maddeye göre sanayici ve deniz taciri sıfatına sahip tüm gerçek ve tüzel kişiler ile bunların şubeleri ve fabrikaları, buldukları yerdeki odaya kaydolmak zorundadır.

Sanayi odası kurulan illerde sanayiciler, sanayi odasına kaydolmakla ticaret odasına kaydolma yükümlülüğünü de yerine getirmiş olurlar. Sanayi işletmesi sahiplerinin, sınıfi nitelikli işlerinin gereği olarak meşgul oldukları ticaret işleri bunların sanayici vasfını ortadan kaldırmaz; bunlar isterlerse ticaret odasına da kaydolabilirler.

Odalara kayıt zorunluluğu kamu(sal) işletmeleri için de geçerlidir. Sermayesinin tamamı devlete ve özel idarelere veya belediyelere veya bunların ortaklığına ait olan iktisadi müesseselerle bunların şubeleri, özel kanun veya sözleşme ile kurulmuş olup, devletin ve özel idarelerin veya belediyenin iştiraki bulunan tüzel kişiliği haiz müesseseler veya bunların şubeleri ve fabrikaları, buldukları ildeki odalara kaydolmak zorundadırlar.

Bir Odanın organları şunlardır:

- a) Meslek komiteleri.
- b) Meclis.
- c) Yönetim Kurulu.
- d) Disiplin Kurulu.

Oda meslek komiteleri, meslek gruplarınca dört yıl için seçilecek beş veya yedi kişiden, üye sayısı on bini aşan odalarda beş, yedi, dokuz veya on bir kişiden oluşur.

Oda meslek komitelerinin görevleri şunlardır:

- a) Meslekleri ile ilgili incelemeler yapmak, yararlı ve gerekli gördükleri tedbirleri görüşülmek üzere yönetim kuruluna teklif etmek.
- b) Meslek komitesiyle ilgili olarak meclis gündeminde yer alan konularda başkan, başkan yardımcısı veya uygun görülen üyelerin, oy kullanmamak üzere meclis toplantısına katılmasına karar vermek.
- c) Mesleklerine ait işler hakkında, meclis veya yönetim kurulu tarafından bilgi istenmesi halinde, bu konuda araştırma yapmak ve istemi cevaplandırmak.

- d) İlgili mevzuatla verilen diğer görevleri yerine getirmek. Meslek komitesi sayısı Odadan odaya değişmektedir.

Örneğin İstanbul Sanayi Odası'nda 2008'de 10 bin 600'ü aşkın üye vardı ve toplam 48 meslek komitesininin 258 üyesi bulunuyordu. Bu üyeler 105 Meclis üyesini seçiyordu.

Oda Meclisi

Oda meclisi, meslek gruplarınca dört yıl için seçilecek üyelerden oluşur. Meslek komiteleri beş kişiden oluşan gruplarda ikişer, yedi kişiden oluşan gruplarda üçer, dokuz kişiden oluşan gruplarda dörder, on bir kişiden oluşan gruplarda beşer meclis üyesi seçilir. Meclis, kendi üyeleri arasından dört yıl için başkan ile bir veya iki başkan yardımcısı seçer.

Oda meclisinin görevlerinden başlıcaları şöyle sıralanabilir;

- a) Oda yönetim kurulu ve disiplin kurulu üyelerini seçmek.
- b) Kendi üyeleri arasından Birlik (TOBB) genel kurulu delegelerini seçmek.
- c) Yönetim Kurulu tarafından yapılacak teklifleri inceleyip karara bağlamak.
- d) Uyulması zorunlu meslekî kararlar almak.
- e) Çalışma alanları içindeki ticarî ve sınaî örf, adet ve teamülleri tespit ve ilân etmek.
- f) Üyeleri arasında veya üyelerin yapmış oldukları sözleşmede yer alması halinde bu sözleşmelerle ilgili olarak çıkan ihtilafları çözmek üzere tahkim müesseseleri kurmak, mahkemeler tarafından istenecek hakem ve bilirkişi listelerini onaylamak.

Oda Yönetim Kurulu

Oda yönetim kurulu, dört yıl için seçilen, meclis üye sayısı yirmiden az olan odalarda beş; yirmi ile yirmi dokuz arasında olanlarda yedi; otuz ile otuz dokuz arasında olanlarda dokuz; kırk ve daha fazla olanlarda on bir kişiden oluşur.

Meclis kendi üyeleri arasından yönetim kurulunun başkanını, asıl ve yedek üyelerini tek liste halinde seçer. Yönetim kurulu, kendi üyeleri arasından dört yıl için bir veya iki başkan yardımcısı ve bir sayman üye seçer.

Odaların gelirleri şu kalemlerden oluşmaktadır;

- a) *Kayıt ücreti.*
- b) *Yıllık aidat.*

- c) *Munzam aidat.*
- d) *Yapılan hizmetler karşılığı alınan ücretler.*
- e) *Belge bedelleri.*
- f) *Yayın gelirleri.*
- g) *Bağış ve yardımlar.*
- h) *Para cezaları.*
- ı) *İştirakler kârı.*
- j) *Gemilerden alınacak ücretler.*
- k) *Misil zamları.*
- l) *Menkul ve gayrimenkul sermaye iratları, şirket kârları ve döviz gelirleri.*
- m) *Tarife tasdik ücreti.*
- n) *Sair gelirler.*

Üyeler odaya kaydı sırasında kayıt ücreti ve her yıl için yıllık aidat ödemekle yükümlüdür. Kayıt ücreti ile yıllık aidat, aylık asgarî ücretin brüt tutarının yüzde onundan az, yarısından fazla olamaz. Kayıt ücretinin alındığı yıl için ayrıca yıllık aidat alınmaz. Kayıt ücreti ve yıllık aidat miktarları Birlikçe çıkarılacak yönetmelikle gösterilecek usullere göre belirlenecek dereceler üzerinden ve tarifelere göre tespit olunur. Tarifeler, oda yönetim kurulunun teklifi, meclisin onayı ile yürürlüğe girer.

Munzam aidat ve navlun hâsılatından alınacak pay, bir diğer gelir kaynağıdır. Odalarca her yıl için; gerçek kişi tacir ve sanayicilerin gelir vergisine ilişkin beyannamelerinde gösterilen ticarî kazanç toplamı; tüzel kişi tacir ve sanayicilerin ise ödeyecekleri kurumlar vergisine ilişkin beyannamelerinde gösterilen ticarî bilanço kârı üzerinden binde beş oranında munzam aidat tahsil olunur. Zarar eden üyeler, o yıl için munzam aidat ödemezler. Odaların bir diğer gelir kaynağı ise Odalarca verilen belgelerden alınan bedel ve ücretlerdir.

Odalar, kendi içlerinde her büyüklükteki sermaye grubunun, sektör gruplarının iktidar mücadelesi verdikleri alanlardır. Tek tek odalarda yapılan iktidar mücadelesi Ankara'daki Birlik yönetimini de hedefler. Bu iktidar mücadelelerinin en çetini İstanbul Ticaret Odası ve İstanbul Sanayi Odası'nda verilebilir. Çünkü bu iki büyük oda hem Ankara'daki yönetimi etkileme hem de kendi başlarına birer baskı grubu oluşturma potansiyelleri açısından önem taşır. Bu Oda seçimleri, son yıllarda laik-anti/laik diye ifadelendirilen siyasi kutuplaşmayı da yansıtmaya başlamıştır. Örneğin 300 binden fazla üyeye sahibi olan İstanbul Ticaret Odası, daha çok İslami-muhafazakâr kesimin yönetimine hâkim olduğu bir Oda kimliğine bürünmüştür.

2009 başında İstanbul Ticaret Odası'nda (İTO) Murat Yalçıntaş, 254 Meclis üyesinden 133'ünün oyuyla başkanlığa seçildi. İTO'da 257 üyenin 254'ü oy kullandı. Yönetime girme pazarlığı yapıldığı sırada, Fethullah Gülen Cemaati taraftarı işadamlarının örgütü olan TUSKON'un adayı olarak gündeme gelen Murat Sungurlu'nun, Yalçıntaş'ın listesinde yer alması dikkat çekti. Murat Yalçıntaş'ın yönetim kurulunda, bir diğer İslami işadamları örgütü olan Müstakil İşadamları Derneği- MÜSİAD'a üye 7 isim yer aldı. Şekib Avdağ, Mehmet Develioğlu, İsrail Kuralay, Abdullah Çınar, Dursun Topçu, Muhammet Yenel, MÜSİAD adına listeye girdiler.

İstanbul Sanayi Odası'nda ise 2009 seçimlerinde daha çok laik diye bilinen sanayici kesimin temsilcisi Tanıl Küçük, 114 Meclis üyesinden 68'inin oyuyla seçimi kazanan taraf oldu. İSO'da yönetim kurulu için Tanıl Küçük ve Süleyman Orakçoğlu'nun başkanlığındaki iki liste yarıştı. Seçim sonuçlarından önce bir açıklama yapan Tanıl Küçük, *"Bu kriz ortamında benim birinci önceliğim ve dikkatim mevcudu korumak olacaktır. Çünkü Türk sanayisinin gerçekten sıkıntısı var. Bu anlamda sanayinin sorunlarını çözebilsek, sanayiyi şu andaki çıkmazından çıkartabilirsek bu büyük bir başarı olur. Türk sanayinin rekabet gücünü artırmak, devam ettirmek, sonraki önceliğimiz"* dedi.

İSO'da Küçük'ün rakibi olan Süleyman Orakçoğlu ise İSO'nun Türk sanayisinin yüzde 40'ını temsil ettiğini ve odanın bu büyüklüğünü ve etkinliğini göstermek için gayret edeceğini söyledi. İSO'da Meclis Başkanlığı'na Erdal Bahçivan, yardımcılığına ise Zeynep Bodur seçildi. İstanbul Ticaret Borsası'nda (İTB) ise 2009 seçimlerinde 90 yaşındaki Nejat Ekrem Basmacı yeniden başkan seçildi. 1958'den beri borsa başkanı olan Basmacı, kendisine rakip çıkan AKP yandaşı Kiler Grubu'nun Başkanı Ümit Kiler'i 25'e karşı 12 oyla geçti ve koltuğunu korudu. TOBB bünyesindeki 112 ticaret borsasının oluşturduğu Ticaret Borsaları Konseyi'nin de başkanı olan Nejat Ekrem Basmacı, iş dünyasının en renkli isimlerinden biri. Nejat Ekrem Basmacı'nın Adnan Menderes'ten bu yana Türkiye'de birlikte çalışmadığı başbakan yok.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)

Kısa adı TOBB olan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin yasadaki amacı şöyle belirlenmiştir;

"...odalar ve borsalar arasındaki birlik ve dayanışmayı temin etmek, mesleğin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak, oda ve borsa mensuplarının meslekî faaliyetlerini kolaylaştırmak, bunların birbirleriyle ve

halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak üzere, meslek disiplinini ve ahlâkını korumak, ülkenin kalkınması, ekonominin gelişmesi için gerekli çalışmaları yapmak ve bu Kanunda belirtilen hizmetleri yerine getirmek amacıyla kurulan, tüzel kişiliğe sahip, kamu kurumu niteliğinde meslek üst kuruluşudur.”(Madde 54)

TOBB’un organları şunlardır:

- a) Genel Kurul.
- b) Oda ve Borsa Konseyleri.
- c) Yönetim Kurulu.
- d) Yüksek Disiplin Kurulu.

Genel Kurul

Genel Kurul, oda ve borsa meclislerinin kendi üyeleri arasından dört yıl için seçecekleri delegelerden oluşur. TOBB delegeleri, bağlı odaların genel kurullarında seçilerek Ankara’ya gönderilmektedirler. 2009’da bu delege sayısı 1555 idi.

Genel Kurulda her oda ve borsa en az bir delege ile temsil edilir. Bu delege oda ve borsa yönetim kurulu başkanıdır.

İlave delegelerin belirlenmesinde seçmen listelerinde yer alan üye sayısı ile oda ve borsaların Birliğe fiilen ödedikleri aidatlar esas alınır.

Oda ve borsalardan üye sayısı,

- İki binden beş bine kadar olanlar bir;
- Beş binden on bine kadar olanlar iki;
- On binden otuz bine kadar olanlar üç;
- Otuz binden elli bine kadar olanlar dört;
- Elli binden fazla olanlar beş ilave delege seçerler.
- Üye sayısı elli bini aşan oda ve borsalar, beş ilave delegeye ek olarak elli binin üzerindeki her fazla elli bin üye için ayrıca bir ilave delege seçerler.

Ayrıca, odalar ve borsalar, seçimin yapıldığı yıl hariç son dört yılda Birliğe fiilen ödedikleri aidatların ortalaması esas alınarak brüt asgarî ücretin her yirmi beş katı tutarı için bir ilave delege seçerler. Ancak, bu şekilde belirlenecek ilave delege sayısı yirmiyi geçemez.

Sayıları 1555 olan delege sayısı illerin üye sayısı ve ekonomik güçlerine göre değişmektedir. Örneğin İzmir- EBSO 21 delege ile temsil edilirken İstanbul Ticaret Odası’nın 30 delegesi bulunmaktadır. Kocaeli Ticaret Odası 19, Ko-

caeli Sanayi Odası 15, Gebze Ticaret Odası 14, Körfez Ticaret Odası 3 delege ile temsil edilmektedir. Bursa Ticaret ve Sanayi Odası'nın delege sayısı 24, Konya Ticaret Odası'nın 24, Gaziantep Ticaret Odası'nın 24, Gaziantep Sanayi Odası'nın 11, Ticaret Borsası'nın da 4 delegesi bulunmaktadır.

Küçük illerin odaları daha az delege ile temsil edilmektedir. Örneğin Bolu ve Elazığ'ın ticaret ve sanayi odalarının delege sayısı 4'tür.

Oda ve Borsa Konseyleri

Genel Kurulda, ilgili delegelerce kendi aralarından dört yıl için ve her biri otuz üyeden oluşan ticaret ve sanayi odası konseyi, ticaret odası konseyi, sanayi odası konseyi, deniz ticaret odası konseyi ve borsa konseyi olmak üzere 135 kişilik beş ayrı konsey seçilir. Her konsey, kendi üyeleri arasından dört yıl için bir başkan ve bir başkan yardımcısı seçer.

Konseyler, yılda iki defadan az olmamak üzere, konsey başkanının teklifi ve Birlik Başkanının oluru üzerine Birlik merkezinde toplanır.

Oda ve borsa konseylerinin görevleri şunlardır:

- a) Konsey başkan ve başkan yardımcılarını seçmek.
- b) Oda ve borsalardan gelen konuları görüşüp teklif ve görüş şeklinde yönetim kuruluna sunmak.
- c) İktisadî raporları, mevzuat değişikliklerine ilişkin kararları gözden geçirmek, temsil ettikleri kesimin ekonomik sorunları hakkında incelemeler yapmak.
- d) Oda veya borsaların koordinasyon ve gelişimlerini gözetmek.
- e) İlgili toplantılarda ve protokolde konseyi, başkan veya başkan yardımcısı ile temsil etmek.
- f) Mevzuatla verilen diğer görevleri yerine getirmek.

TOBB Yönetim Kurulu

TOBB Yönetim Kurulu, dört yıl için seçilen, başkan dâhil on beş üyeden oluşur. Genel Kurul tarafından delegeler arasından seçilen Birlik Başkanı, aynı zamanda Yönetim Kurulu Başkanıdır. Yönetim Kurulunun on dört asıl ve aynı sayıda yedek üyesi, Genel Kurulca delegeler arasından seçilir.

Yönetim Kurulu ayda bir defadan az olmamak üzere, toplanır.

Üst üste iki dönem Birlik Başkanlığı yapmış olanlar, aradan iki seçim dönemi geçmedikçe aynı göreve yeniden seçilemezler.

Birlik Yönetim Kurulunun başlıca görevleri şunlardır:

- a) Odalar ve borsalar arasında çıkacak ihtilafları çözmek.
- b) Muhasebe ve muamelatta birlik ve beraberlik sağlamak üzere yönetmelikler hazırlamak ve Genel Kurula sunmak.
- c) Ülkenin iktisadî durumu hakkında rapor hazırlamak ve Genel Kurulun onayına sunmak.
- d) Yabancı ülkelerdeki ticaret ve sanayi odaları ile borsalar tarafından yapılan yayınları izlemek ve Türkiye ile ilgili olanlardan üyeleri ve gerektiğinde resmî makamları haberdar etmek.
- e) Uluslararası sergi, fuar ve kongrelere katılmak, yabancı ülkelerdeki oda ve borsaların vekillik, mümessillik veya muhabirliğini kabul ve ifa etmek, ulusal ve uluslararası meslekî teşekküller kurmak, uluslararası meslekî toplantılara katılacak üyeleri seçmek.
- f) Bütçe dâhilinde harcama yapmak.

Sektör Meclisleri

Birlik Yönetim Kurulu, istişarî nitelikte olmak, sektörel gelişmeyi teşvik etmek, sorunları incelemek ve önlemleri tespit etmek amacıyla turizm, ulaştırma, müteahhitlik, sanayi bölgeleri, teknoloji bölgeleri, serbest bölgeler gibi gerekli gördüğü sektörlerde o sektörün Türkiye sektör meclislerini oluşturmuştur.

Temmuz 2006'dan beri faaliyete bulunan ve çalışmalarına artan bir ivme ile devam eden Meclisler, kamu kurum ve kuruluşlarını, sektörde faaliyet gösteren işadamlarının kurduğu dernek ya da kuruluşları ve firmaları bünyesinde barındıran bir buluşma noktasıdır.

Mart 2008 itibariyle sayısı 56'ye yükselen Meclisler, ekonomik sektörlerin tüm boyutlarıyla mercek altına alınacağı, sektörel yol haritalarının çizileceği ve düzenleyici etki analizlerinin işletilmesi de dâhil olmak üzere Avrupa Birliği ile müzakere sürecine önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu-DEİK

TOBB'un kuruluşuna ön ayak olduğu önemli bir Kurul da, kısa adı DEİK olan Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu'dur. Birliğin gözetim ve denetimi altında özel sektörün dış ekonomik ilişkilerini yürütmek üzere, özel hukuk hükümlerine tâbi ve tüzel kişiliğe sahip, kuruluş ve faaliyet amaçları aynı olan ve Birlikçe belirlenecek özel sektör kuruluşlarından oluşturulan Kurul, ikili ekonomik ilişkilerini, yönetim kurulunun kararları doğrultusunda iş konseyleri aracılığı ile yürütmektedir.

TOBB'un öncülüğünde 1988 yılında kurulan DEİK, Türkiye'nin önde gelen birlik, dernek, vakıf gibi özel sektörü temsil eden kurucu kuruluşlardan oluşmaktadır. DEİK Genel Kurulu, DEİK kurucu üyeleri, TOBB Yönetim Kurulu tarafından belirlenen temsilciler, İş Konseyi başkanları ve onursal üyelerden oluşmaktadır.

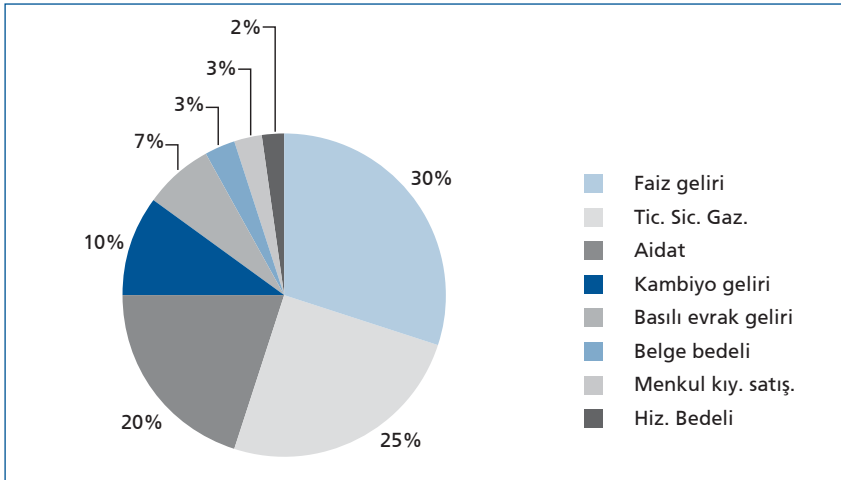
DEİK iki taraflı İş Konseyleri aracılığı ile faaliyet göstermektedir. DEİK bünyesinde faaliyet gösteren İş Konseyleri yabancı muhatap kuruluşlarla imzalanan işbirliği anlaşmaları ile kurulmakta ve ilgili ülkelerle iş ilişkilerinin geliştirilmesini hedeflemektedir. Karşılıklı İş Konseyleri üye firmalara ticaret ve sanayi sektörlerinde işbirliği olanakları konusunda etkin takip ve bilgi akışı imkânı sağlamaktadır.

İş Konseyleri iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan biri Türk tarafı, diğeri ise ilgili ülkedeki muhatap kuruluştur. Söz konusu muhatap kuruluşlar genelde ilgili ülkelerin özel sektörünü temsil eden kurumlardan seçilmektedir. Konseyler her sene düzenli olarak toplanmaktadır. Ocak 2009 itibariyle DEİK bünyesinde 82 İş Konseyi faaliyet göstermektedir.

TOBB'un Gelirleri

Türkiye'nin en büyük "baskı grubu" olarak bilinen TOBB'nin oldukça büyük bir bütçesi bulunmaktadır. 2008 yılında 227 milyon TL olarak belirlenen TOBB gelirleri içinde en önemli gelir kalemini Türkiye Sicil Gazetesi ilan gelirleri oluşturmaktadır. 2008 yılında 58,6 milyon TL olan bu gelirleri, 45,2 milyon TL ile aidat gelirleri izlemiştir. Birikimlerini TL ve döviz kuruna yatırım,

TOBB Gelirleri, 2008 (Milyon)

borsa yatırımı olarak değerlendiren TOBB'un faiz gelirleri 70 milyon TL'ye ulaşırken döviz kuru gelirleri 24 milyon TL'yi, borsa kazançları da 6 milyon TL'yi bulmuş görünmektedir. TOBB, belge, basılı evrak ve çeşitli hizmet gelirlerinden de muhtelif gelirler elde etmektedir.

TOBB aidatı: Odalar ve borsalar her yıl tahsil edilen gelirlerinin yüzde 8'ini aidat olarak, Birlik Yönetim Kurulunun belirleyeceği bankalardan birine Birlik adına yatırmak zorundadırlar. Aidat gelirleri, 2008'de 45,2 milyon TL ile TOBB gelirlerinin yüzde 20'sini oluşturmuştur.

İlan gelirleri: Türkiye Ticaret Sicili Gazetesinde yayımlanan her tür şirket ilân ücretleri, Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi Komitesinin teklifi ve Bakanlığın onayı ile yürürlüğe girecek bir tarife ile belirlenir.

Türkiye Ticaret Sicili Gazetesinin TOBB'a bırakılması ve bu gelirlerle Birlik'in finansmanı, iktidarlara TOBB üstünde kontrol imkânı da vermiştir. Dönem dönem, iktidarlara uyum içinde olmayan TOBB yönetimleri, Sicil Gazetesi'nin Sanayi Ticaret Bakanlığı'na verilmesiyle cezalandırılmışlardır. 2008 yılında 59 milyon TL'ye ulaşan Sicil Gazetesi gelirleri, TOBB'da aidatlardan daha önemli bir gelir kalemidir.

Aidat ve sicil gazetesi gelirleri sadece 2008'de 105 milyon TL'yi bulan TOBB, bu gelirlerle önemli faiz, döviz ve borsa gelirleri de elde etmektedir. 2008 bütçesinde bu kalemden elde edilen gelirlerin toplamının, toplam aidat ve ilan gelirlerine yaklaştığı görülmektedir.

Birlikçe alınan ücretler: Birlikçe, belgelerin onaylanması ve hizmetlerin verilmesi karşılığında alınan ücretler de önemlidir. Birlikçe onaylanacak ve verilecek belgeler ve hizmetlerin başlıcaları şunlardır:

- a) Kapasite raporları.
- b) Faturalar, menşe şahadetnameleri, A.TR ve EUR. 1 dolaşım belgeleri ve sertifikaları.
- c) Kalite belgeleri.
- d) TIR ve ATA karneleri ile EAN-UCC çizgi kod sistemine ilişkin hizmetler.
- e) Tahkim hizmetleri.
- f) Fuar düzenleme yetki belgeleri.
- g) Ticarî ve sınaî mahiyette diğer her türlü belge ve bilgi ile hizmetler.

TOBB-ETÜ: Yasaya göre Odalar, borsalar ve Birlik, amaçlarına uygun olarak eğitim ve öğretim kurumları kurmak üzere vakıf kurabilirler. Türkiye Odalar ve Borsalar Eğitim ve Kültür Vakfı (TOBEV) adıyla 2001'de kurulan Vakıf, 2002'de bir üniversite kurulmasına karar vermiştir.

TOBB tarafından satın alınan ve Vakıf Üniversitesi olarak faaliyet gösteren Ankara'daki eski Yükseliş Koleji binasında 2004-2005 eğitim yılında açılan TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi çatısı altında 3 fakülte bulunmaktadır. 2007–2008 eğitim–öğretim yılında bölüm sayısı 12'ye, öğrenci sayısı ise 1617'ye, Sosyal Bilimler Enstitüsü ve Fen Bilimleri Enstitüsü altında açılan mastır programlarında kayıtlı öğrenci sayısı 96'ya yükselmiştir.

TEPAV: TOBB'un kurduğu bir diğer vakıf da Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı'dır (TEPAV). TEPAV, kamu politikaları tasarımı sürecine katkıda bulunmak amacıyla kurulmuş ve Aralık 2004'te faaliyete geçmiştir. Bu amacına ulaşmak için, Türkiye'deki fikir tartışmalarının bilgi-veri içeriğini arttıracak araştırmalar yapan TEPAV, araştırmalarını politika üretilen somut konular üzerinde yoğunlaştırırken, sonuçları da somut ve uygulanabilir politika önerileri şeklinde ortaya koymaktadır. TEPAV, politika önerileri geliştirmenin yanı sıra, bazı alanlarda somut projeler geliştirerek, gerçekleştirilmelerine katkı sağlamaktadır. Uygulanmakta olan kamu politikalarının izlenmesi ve değerlendirilmesi çalışmalarında da bulunan TEPAV, çalışmalarını destekleyecek eğitim programları ve toplantılar organize etmektedir.

TOBB-İktidar İlişkileri

TOBB, yarı-kamusal özelliği ile sivil bir işadamları örgütü olmaktan çok, devletle işbirliği halinde olan, özellikle ekonominin yeniden üretim şartlarını düzenleyici, devlet-özel sektör işbirliğini öngören bir organizasyon olarak tasarlanmış ve işlev görmüştür. Bu anlamda, korporatist bir devlet anlayışına daha uygun bir kimyası vardır denebilir. Öyle ki, tarihsel süreç içinde TOBB'un hükümetlerle çatışmadan çok, uyum içinde olduğu gözlenmiş, dahası, her iktidarın kabinesindeki Sanayi Bakanlığını, TOBB Başkanlığı yapmış bir isme ayırması gelenek olmuştur. Nitekim 12 Eylül 1980 askeri darbesinden başlayarak, Mehmet Yazar, Ersin Faralyalı, Ali Coşkun, Yalım Erez ve son olarak da ASO Başkanı Zafer Çağlayan sanayi bakanlıkları yapan isimler olmuştur.

İktidarlara daha çok yol gösterici tavsiyelerde bulunan TOBB, özellikle özel sektörü temsil iddiasında TÜSİAD ile zaman zaman sertleşen çatışmalar içinde olmuştur. Bu çatışmaları en sert yürüten isimlerden birisi olan Yalım Erez, 1990'da, aynı zamanda üyesi olduğu TÜSİAD'dan çıkarılarak radikal bir davranışa maruz kalmıştır.

TOBB, uzun yıllar küçük ve orta firmalarda tabana sahip olma iddiası olan İslamcı-muhafazakâr "Milli Görüş"ün de yönetim için mücadele ettiği örgütlerden biri oldu. Bu konuda Milli Görüş'ün önderi Necmettin Erbakan'ın

TOBB serüveni, Birlik tarihinde önemli bir kilometre taşıdır. 1965-1969 yılları arasında TOBB’da Sanayi Odası Başkanlığı, Genel Sekreterlik ve Yönetim Kurulu Başkanlığı yapan Necmettin Erbakan’ın TOBB serüveni ilginç bir seyir izledi. 30 Mayıs 1965 tarihinde Sırrı Enver Batur TOBB başkanı seçilmişti. 4 yıl başkanlık yapan Batur, 25 Mayıs 1969’da görevini bıraktı. Bu arada ATO (Ankara Ticaret Odası) üyesi sıfatıyla TOBB Genel Sekreteri olan Necmettin Erbakan, yeni yönetim kurulu başkanlığına seçildi. Ancak uzun süre bu görevde kalamadı. 25 Mayıs 1969’da TOBB başkanı olan Erbakan, aynı yılın 8 Ağustos tarihinde görevi bırakmak zorunda kaldı.

ESKİ TOBB BAŞKANLARI	Görev Tarihleri	
1. Üzeyir AVUNDUK	07.02.1952	03.09.1959
2. Hayri TERZIOĞLU	03.09.1959	23.05.1960
3. Ahmet DALLI	23.05.1960	11.06.1960
4. Hilmi GÜRGEN	11.06.1960	05.08.1960
5. Vehbi KOÇ	05.08.1960	12.09.1960
6. Bülent YAZICI	12.09.1960	16.05.1961
7. Behçet OSMANOĞLU	16.05.1961	31.05.1963
8. Nuri CİRİTOĞLU	31.05.1963	30.05.1965
9. Sırrı Enver BATUR	30.05.1965	25.05.1969
10. Necmettin ERBAKAN	25.05.1969	08.08.1969
11. Sırrı Enver BATUR	08.08.1969	05.01.1970
12. Medeni BERK	05.01.1970	30.05.1971
13. Raif ONGER	30.05.1971	30.05.1972
14. Sezai DIBLAN	30.05.1972	27.05.1979
15. Mehmet YAZAR	27.05.1979	04.04.1985
16. Ersin FARALYALI	04.04.1985	04.06.1986
17. Ali COŞKUN	04.06.1986	30.05.1990
18. Yalım EREZ	30.05.1990	29.08.1991
19. Rona YIRCALI	29.08.1991	29.05.1992
20. Yalım EREZ	29.05.1992	09.01.1996
21. Fuat MİRAS	09.01.1996	16.06.2001
22. Rifat HİSARCIKLIOĞLU	16.06.2001	-

Dönemin başbakanı Süleyman Demirel ile araları bozuk olan Erbakan'ın görevden ayrılması bir dizi olay sonucunda gerçekleşti. Demirel, genel sekreter olan bir kişinin yönetim kurulu başkanı olamayacağı görüşünü savunuyordu. Erbakan da kendisinin genel kurul tarafından seçildiğini, dolayısıyla başkanlık görevini de yürütebileceğini öne sürdü. O dönemde TOBB genel sekreteri de seçimle geliyordu. Konu mahkemeye intikal etti. Mahkemeden Erbakan'ın görevden alınması kararı çıktı. Kendisini odaya kilitleyen Erbakan, TOBB'dan polis nezaretiyle çıkartılabildi. Başkanlığa da Sırrı Enver Batur yeniden getirildi.

TOBB ile Erbakan'ın yıldızı ileriki yıllarda da bir türlü barışmadı. TOBB, 28 Şubat sürecinde Refah-Yol iktidarının düşmesinde de aktif bir rol üstlendi. Eski bir TOBB başkanı olan, dönemin Sanayi ve Ticaret Bakanı Yalım Erez, TOBB'un da içinde bulunduğu 5 örgütün (Türk-İş, TESK, DİSK, TİSK) önderliğini yaptı.

Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM)

Devletin ihracatla ilgili işlemlerinde görevlendirdiği bir meslek kuruluşu da ihracatçı birlikleridir. Bu birlikler, ihracatın daha da önem kazanmasıyla birlikte büyüdüler ve TOBB benzeri bir çatı örgütü olan T. İhracatçılar Meclisi (TİM) adı altında toplandılar. Böylece TOBB'un yanında yarı-resmi özellikte bir meslek örgütü daha yaratılmış oldu.

İhracattaki atılımın niceliksel boyutunu anımsatmak yerinde olacaktır. 1980'de 3 milyar dolar, 1990'da 13 milyar dolar, 2000'de 27 milyar dolar olan Türkiye ihracatı, 2008'de 130 milyar dolara yaklaştı. Dünya Ticaret Örgütü verilerine göre 2002 yılında dünya genelinde ihracat sıralamasında 25. olan Türkiye, 2004-2006 İhracat Stratejik Planı döneminde 22. sıraya yükseldi.

2007 yılında ihracat, yüzde 25,3 artışla 107,2 milyar dolar oldu. Böylece ihracat, ilk defa 100 milyar dolar seviyesini geçti. Ayrıca dünya ihracatı içerisinde Türkiye'nin payı yüzde 1,04 oldu. 2008 yılında ise ihracat 127,5 milyar dolara çıktı ve dünya ihracatı içerisindeki payı da yüzde 1,1'e yükseldi.

Son 30 yılda sanayi firmalarının ihracatı hızla artarken, önemli ihracat firmaları da ortaya çıktı. Dolayısıyla "ihracatçı" bir sermaye fraksiyonu da oluştu. 2000'lere doğru kısa adı TİM olan Türkiye İhracatçılar Meclisi kuruldu ve önemli bir "baskı grubu" yaratılmış oldu.

Yapılanması T. Odalar Birliği'nin (TOBB) yapılanmasına benzeyen TİM'e, bütün ihracatçı firmalar üye olmak zorunda. Türkiye İhracatçılar Meclisi, bölgesel ve sektörel 59 ihracatçı birliğini, 23 ihracatçı sektörü, ihracatçılara ve

ihracatçı birliklerine hizmet veren 13 genel sekreterliği ulusal ve uluslararası düzeyde temsil etmektedir. Türkiye İhracatçılar Meclisi Başkanı, 59 ihracatçı birliğinin yönetim kurulu üyelerinden oluşan genel kurulca; icra kurulu ise, her sektörün yönetim kurulu üyeleri arasından üyelerce; yürütme kurulu ise, icra kurulu üyeleri arasından seçilmektedir. Türkiye İhracatçılar Meclisi, uluslararası alandaki ilişkilerini Brüksel, New York ve Moskova'daki temsilcilikleri kanalıyla yürütmektedir.

İhracatta İlk 20 Firma, 2008		
FİRMA	İHRACAT (Bin \$)	Payı, yüzde
TÜPRAŞ TÜRKİYE PETROL RAFİNERİLERİ A.Ş.	4.468.056	3,5
FORD OTOMOTİV SANAYİ A.Ş.	3.759.804	2,9
OYAK RENAULT OTOMOTİV FABRİKALARI A.Ş.	3.268.916	2,6
TOFAŞ TÜRK OTOMOBİL FABRİKALARI A.Ş.	2.494.380	2,0
TOYOTA OTOMOTİV SANAYİ TÜRKİYE A.Ş.	2.338.201	1,8
GİSAD DIŞ TİCARET A.Ş.	2.308.016	1,8
VESTEL DIŞ TİCARET A.Ş.	2.244.641	1,8
HABAŞ SINAİ VE TIBBİ GAZLAR ENDÜSTRİSİ A.Ş.	1.720.030	1,3
İÇDAŞ ÇELİK ENERJİ TERSANE VE ULAŞ. SAN. A.Ş.	1.638.202	1,3
YÜCEL BORU İHR. İTH. VE PAZ. A.Ş.	1.515.528	1,2
ARÇELİK A.Ş.	1.465.485	1,1
DİLER DIŞ TİCARET A.Ş.	1.368.322	1,1
ÇOLAKOĞLU DIŞ TİCARET A.Ş.	1.164.049	0,9
MERCEDES-BENZ TÜRK A.Ş.	1.027.418	0,8
İZMİR DEMİR ÇELİK SANAYİ A.Ş.	967.911	0,8
BOSCH SAN. VE TİC. A.Ş.	887.285	0,7
ŞİŞECAM DIŞ TİCARET A.Ş.	814.209	0,6
PERGAMON-STATUS DIŞ TİC. A.Ş.	728.053	0,6
EKİNCİLER DIŞ TİC. A.Ş.	635.442	0,5
HYUNDAI ASSAN OTOMOTİV SAN. A.Ş.	622.286	0,5
İlk 20 Firma	35.436.235	27,8
TOP. İhracat	127.498.828	100

Sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasında oligopolistik özellikler gösteren Türkiye sanayisinde ihracat da belli özellikler sergilemektedir. 2008 toplam ihracatı 127,5 milyar doları bulurken bunun yüzde 28'e yakınına 20 büyük firma gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin en büyük sanayi firması Tüpraş (Koç Grubu firması), ihracatta yüzde 3,5 paya sahipken, yine Koç firmalarından Ford Otomotiv ile Tofaş'ın ihracattaki payları da yüzde 5'e yaklaşmaktadır.

Koç Grubunun ihracatının toplamda 15 milyar doları aşarak, Türkiye ihracatında yüzde 12'lik bir büyüklüğe ulaştığı söylenebilir. Bununla birlikte, tıpkı TOBB için yapılan analizde belirtildiği gibi, TİM'de de büyük holdingler, gruplar değil, çoğunluğu sayıca ellerinde tutan küçük ve orta boy ihracatçılar yönetiminde söz sahibi bulunmaktadır. Bu da büyük sermayeyi temsil eden TÜSİAD ile TİM'i zaman zaman karşı karşıya getirmektedir.

Örneğin TÜSİAD 23 Haziran 2009 tarihinde TİM'in varlığını sorgulayan bir gündem yarattı. Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) ve İhracatçı Birliklerine, ayrı bir kanunla kalıcı bir kurumsal kimlik kazandırılmak istendiğini öne sürerek durumu eleştirdi.

TÜSİAD'ın görüşleri şöyle ifade edildi: *"Bugüne kadar Türkiye'nin ihracat hamlesini yapması için gerekli dönüşüm sürecinde TİM'in çalışmaları ihracatımızın gelişmesine kuşkusuz büyük katkı sağlamıştır. Özellikle Gümrük Birliği'nin ardından Türk sanayisi rekabet gücünü artırmış ve AB'ye ihracatını önemli ölçüde geliştirmiştir. Ancak, TİM ve İhracatçı Birlikleri, söz konusu tasarıda öngörüldüğü üzere ayrı bir kanunla kalıcı bir kurumsal kimlik kazandığı takdirde Türkiye-AB Gümrük Birliği'ni tesis eden 22 Aralık 1995 tarihli ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın 4, 5 ve 6. maddelerindeki ithalat ve ihracat üzerinde gümrük vergisi ve eş etkili vergi konmasını yasaklayan hükümlere aykırı olarak yarattığı teknik engeller sebebiyle zaman içerisinde hükmünü yitirmeye mahkûm bir teşkilat kanunu yaratılmış olacaktır. Dünyanın hiçbir ülkesinde ihracatçılığın bir meslek olmadığı ve ihracatçıların meslek kuruluşunun 5174 sayılı kanunla kurulmuş olan odalar ile Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği olduğu unutulmamalıdır. Bir meslek niteliğinde olmayan ihracatçılığın bir mesleki kuruluş şeklinde örgütlenmesi anlamlı değildir."* TÜSİAD, TİM Yasası'nın ihracata ekonomik olarak ek yükler getireceğinin açık olduğunu vurgulayarak, şunları dile getirdi: *"Gelirler başlıklı 18. maddede gelirler; giriş ve yıllık aidatlar ile nispi ödeme ve diğer gelirler olarak sıralanıyor. İhracat işlemleri üzerinden FOB bedelin asgari on binde ikisi olarak belirlenen nispi ödeme ihracata çok ağır bir yük yaratacak nitelikte olup alt sınırı mutlaka düşürülmelidir. Birliklerce tanıtım grupları oluşturulması halinde ihracatçılarımızdan FOB bedelinin binde üçü oranına kadar ek nispi ödeme kesintisi yapılması öngörülmektedir. Tasarıya komisyon görüşmeleri*

sırasında sonradan eklenen bu değişikliklerle nispi aidat tutarı yönünden 132 milyon dolar ile 400 milyon dolar arası bir ek yük ülke ihracatımız açısından son derece sınırlayıcı olacaktır ve kabul edilebilir bulunmamaktadır."

Aslında rahatsızlık duyulan en önemli gelişme, İslamcı-muhafazakâr kesimin TİM yönetiminde artan etkinliğidir. 2008'deki genel kurulunda AKP yanlısı üyelerin kontrolüne geçen TIM ile ilgili olarak 26 Şubat 2009 tarihinde *Milliyet* gazetesinde Serpil Yılmaz tarafından şöyle bir yorum yapılmıştır:

"TİM seçimlerinde Oğuz Satıcı koltuğundan bir işaretle kalkıp, yerini Başkan Vekili Mehmet Büyükekeşi'ye bırakmıştı. Kimsenin burnu kanamadı. İşaret Ankara'dan gelmişti.

Satıcı, bu 'olgunluğun' karşılığını, AKP Bakırköy Belediye başkan adayı olarak da aldı.

THY Yönetim Kurulu üyesi de olan Büyükekeşi, AKP iktidarının öz evlatlarından ve çevresindeki halkayı büyütme yeteneği de göz dolduruyordu; TİM seçimi oldubitti..."

T. İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK)

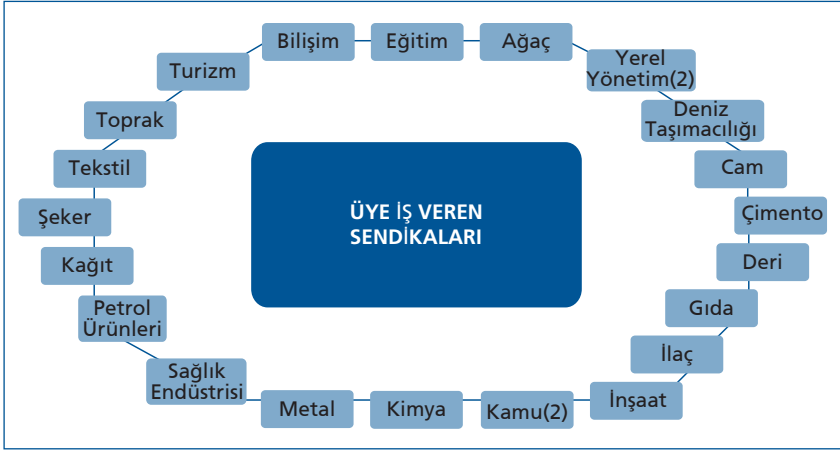
İşveren kesiminin, uzman örgütlenmelerinden biri de işveren sendikaları ve onun çatı örgütü, **Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu**'dur (TİSK). Türkiye'de işveren sendikaları 1961 Anayasası'nın çıkarılmasından sonra kurulmuştur.

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun doğuşu altı işveren sendikasının 15 Ekim 1961 tarihinde "**İstanbul İşveren Sendikaları Birliği**" adı altında toplanmalarıyla başlamıştır. Bu işveren sendikaları,

- Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası,
- İstanbul Tahta Sanayi İşverenleri Sendikası,
- İstanbul Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikası,
- İstanbul Gıda Sanayi İşverenleri Sendikası,
- İstanbul Matbaacılık Sanayi İşverenleri Sendikası,
- İstanbul Cam Sanayi İşverenleri Sendikası'dır.

Ülke çapında bir örgütlenmeye gidilmesiyle birlikte Birliğin adı da 20 Aralık 1962 tarihinde toplanan II. Olağan Genel Kurul'da **Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu** olarak değiştirilmiştir. Konfederasyonun kuruluşundan 1965 yılı ortalarına kadar İstanbul'da bulunan merkezi, 5 Ağustos 1965'de toplanan Olağanüstü Genel Kurul'da yapılan Ana Tüzük değişikliğini takiben Ankara'ya nakledilmiştir. Daha sonra çeşitli tarihlerde katılan sendikalarla, Konfederasyon üyelerinin sayısı 23'e ulaşmıştır.

Üye İşveren Sendikaları

İşveren örgütlenmesinde de, birçok alanda olduğu gibi, öncülüğü Koç Holding yapmıştır. “İmparator” Vehbi Koç, MESS’in 25. Faaliyet Yılı kutlamaları ile ilgili bir toplantıda öyküyü şöyle anlatmaktadır:

“Benim ilk sanayi hayatım 1948’de başlar. 48’de Topkapı’da Türk General Elektrik Ampul Fabrikası’nın temelini attık. 1950’de bitirdik. Ondan sonra Türkiye Kibrit Fabrikası ve buna benzer birkaç tarihte fabrika kurduk. 50’den 63’e kadar istediğimiz işçiyi aldık, istediğimiz parayı verdik, istemediğimiz işçiyi çıkardık bizlerin hakkı vardı, işçinin yoktu. 1963 senesinde iktidara gelen CHP Hükümeti, Toplu Sözleşme Kanunu çıkardı. O vakit bu Hükümet’in Çalışma Bakanı olan Sayın Ecevit’i, bu kanunu çıkardığından dolayı şahsen tebrik ettim. Ondan sonra hadiseler şöyle gelişti: Toplu sözleşmeler, grevler, lokavtlar kanunla tespit edilmişti. Yavaş yavaş sendika enflasyonu başladı... Kendilerine işçiyi çekebilmek için her şeyi yaptılar. Çırakla ustabaşıya rey atabilmek için, aynı fiyatı verdirdiler. Büyük sosyal haklar aldılar. Arkasından, her sendika fazla ücret almak için grev yollarını tercih ettiler. Arkasından sendika saltanatı başladı, onun arkasından yürüyüşler, grevler devam etti. Memleketin dövizini yoktu, sanayi durmaya başladı. Bu devre zarfında partilerimizin, sendikalarımızın bir kısmını desteklediklerini hiç unutmuyorum. Meclisteki partilerimiz bu işlere müdahale edeceğine birbiri ile mücadele etmeye başladı. Anarşik hareketler devam ediyor, can, mal emniyeti kalmamıştı. En nihayet Türk Ordusu memleketi kurtarmak için iktidarı ele almak zorunda kaldı. Bu devre zarfında tabi grev, lokavt kalktı, döviz sıkıntısı çekilmedi, sanayi çalışmaya başladı, toplu sözleşme kanunu yeniden düzenlendi ve işçilere verilecek zamlar bir heyete (Yüksek Hakem Kurulu) havale edildi.

6 Kasım'da yapılan seçimlerden sonra, demokrasi devri yeniden başladı. Geçirdiğimiz hadiselerden ders almamız... grevleri falan bir tarafa bırakıp bu memleketi kalkındırmak için elimizden ne gelirse yapmalıyız."

Kısacası Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun çekirdeği olan MESS'in tohumunu Koç ailesi atmıştı. 1958'de Koç'un Demirdöküm ve Arçelik fabrikalarının yöneticileri, Profilo'dan Jak Kamhi ve birkaç sanayici daha bir araya gelerek Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası'nı kurdular. Profilo'nun patronu Jak Kamhi şöyle anlatıyor:

"Hiç unutmam hepimiz masanın üzerine biner lira koymuştuk. Yani toplam altı bin lira toplanmıştı. Sıra MESS'in statüsünü belirlemeye gelmişti. Bunun oluşturulması için üniversiteden Prof. Orhan Tuna ve Prof. Hızlı Timur'a vermiştik... Ayrıca MESS'in yönetim kurulunda KİT yapısındaki Ereğli Demir Çelik'ten bir temsilcinin de bulunması şeklinde bir düşünce vardı. Bu bize biraz gülünç gelmişti. (Biz bu kadar büyük, sağlam bir teşekkül müyüz de bunu düşünmüyoruz?) demiştik... İlk senelerde bu girişimimiz pek rağbet görmedi. Zira ülkemizde toplu sözleşme düzenine yeni girilmeye başlanmıştı. İşverenler işçi sendikaları ile yalnız sözleşme yapmanın daha yararlı olduğunu sanıyorlardı. İşçi sendikaları da işveren sendikasının güçlenmesini istemediklerinden, MESS'e giren işverenlere zorluk çıkarıyorlardı." (25. Yılıımız, MESS, s.7)

1961 Anayasası'nda yer alan toplu sözleşme ve grev hakkıyla birlikte hem işçi hem de işveren kesiminde örgütlenme çalışmaları hızlandı. 1958'de MESS'in kurulmasının ardından 1961'de ağaç, tekstil, matbaacılık, gıda, cam işkollarında işveren sendikaları kurulacak ve bunları aynı yıl İstanbul İşveren Sendikaları Birliği'nin oluşturulması izleyecekti. İzleyen yıl ise maden ve kimya işkollarında kurulan sendikalar da bu birliğe dâhil olacaktı. Bu arada işveren örgütlenmesine OECD'den de destek gelecekti. OECD, İsveç İşverenler Konfederasyonu eski Genel Sekreter Yardımcısı Lennart Cronquist'i Türkiye'ye gönderecekti. Cronquist, işverenlere yerel değil, ülke genelinde örgütlenmelerini önerince, işveren sendikaları tüzük değişikliğine giderek "Türkiye düzeyinde örgüt" statüsüne geçmişler ve 20 Aralık 1962'de Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nu (TİSK) oluşturmuşlardı. (Pars Esin, Türkiye'de İşveren Sendikacılığı).

TİSK'te 1970'lerin ortalarına kadar Koç grubunun ağırlığı görülecekti. 1964-1967 arasında TİSK Başkanlığı'nı Koç'la da ilgisi olan Şişe-Cam'ın Yöneticisi Şahap Kocatopçu yaptı. 1969-1970'de Koç Grubu ile bağlantısı olan Ertuğrul Soysal, TİSK Başkanı olacak; 1970-1974 arasında Koç'un Türk Traktör'ünde yönetici olan Halil Kaya başkanlığı üstlenecekti. 1975'ten sonra ise Halit Narin'in başkanlık dönemi başladı. Narin'li yıllar, TÜSIAD'a

egemen olan grubun TİSK'teki hegemonyasını görece azalttığı yıllar oldu. 1987'de TİSK'e 15 işkolunda örgütlü işveren sendikası üye durumdaydı. 29 kişilik yönetim kurulunda MESS 6, Tekstil 5, Kiplas 3, Gıda 2, diğer sendikalarsa birer temsilci ile yer alıyorlardı.

MESS'te Koç, Profilo, Ercan, Borusan, Rabak gibi gruplar yönetimi ellerinde tutarken, Gıda ile Kiplas'ta Sabancı'nın kısmi etkinliği görülüyordu. Tekstil'de ise Halit Narin, "büyükler" kategorisine girmeyen firmalarla bu işkolunu holdinglerin pek fazla kontrolüne bırakmamıştı.

TİSK, özellikle 1970'lerin ikinci yarısından itibaren ivme kazanan sendikal mücadele karşısında her cepheden işçi hareketini geriletmek üzere yoğun faaliyet gösterdi. Büyük tutarlara varan grev ve lokavt fonları, grevlere karşı kullanıldı. Ayrıca görece özgür toplu sözleşme ve grev hakkının budanması için de sivil ve askeri düzeyde kamuoyu çalışmaları hızlandırıldı. TİSK, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından Anayasa'da yapılan değişikliklerle bu muradına ermiş oldu. Nitekim bu konudaki memnuniyeti TİSK'in 25. Genel Kurul Raporu'ndan okumak da mümkündür.

"Yeni Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu da sistematiği, kullanıldığı dil ve getirdiği hükümlerin kapsamlı oluşu açısından Sendikalar Kanunu'ndaki gibi daha isabetli bir düzenlemeye kavuşturulmuştur". (a.g.e. s. 16-17)

TİSK'in kazandığı önemli bir mevzi de KİT'lerin 3 kamu işvereni sendikası çatısı altında toplanması ve TİSK çatısı altına girmesi oldu. Ancak kamu işveren sendikaları, TİSK yönetim kurulunda sadece birer üyelik alacak, dolayısıyla 29 kişilik MESS, Tekstil, Kiplas gibi büyük firmaların kontrolündeki TİSK yönetiminde azınlıkta kalacaklardı. Buna karşılık ödeyecekleri aidatlarla TİSK'in gücüne katkıda bulunmuş olacaklardı.

1960'ların başında kurulup 1970'lerde olgunlaşan TİSK, işçi hareketi karşısında etkin bir sermaye örgütü olmanın yanı sıra, büyük burjuvaziye en azından 1970'lerin ortalarına dek TÜSIAD'ın yanında ikinci bir güçlü örgütlenme olanağı sağladı. Odalar Birliği düzeyinde kurulamayan hegemonya, 1970'lerin ortalarına değin bu iki örgüt aracılığıyla sağlanmıştı denilebilir. Ancak 1970'lerin ikinci yarısından itibaren hegemonya yeniden sarsılmaya başladı.

Koç, Sabancı, Yaşar gibi büyük holdingler TİSK'de kuruluş ve gelişme yıllarında sahip oldukları hegemonyayı 1970'lerin sonları ve 1980'lerde bir ölçüde yitirdiler. Orta boy sanayicilerin işveren sendikalarına üye olmalarının ardından, başlangıçta kurulan hegemonya yavaş yavaş sarsıldı. Halit Narin gibi, "görece büyük" denilebilecek sermayedarlar, TİSK'i büyük holdinglere karşı kendi çıkarlarını savunmanın odağı haline getirdiler.

TİSK ile TÜSİAD'ın, hatta Odalar Birliği'nin sosyal politika konularında genelinde pek farklı tellerden çaldıkları ise söylenemezdi. Ancak sendikal mücadelenin kızıştığı 1970'lerin ikinci yarısında, toplu sözleşmelere yönelik yaklaşımlarında TİSK ile TÜSİAD'ın birbirlerine ters düştükleri de gözlenecekti. Sendikaların taleplerini, tekelci konumlarından dolayı göğüsleyebilme gücüne sahip TÜSİAD üyeleri, daha uzlaşmacı bir tavır içine girerken, TÜSİAD'a yön verenler kadar güçlü olmayan sermayedarlar –ki bunlar TİSK'de sayıca daha ağırlıklı duruma gelmişlerdi- uzlaşma yerine çatışmayı tercih ediyorlardı. Bu nedenle TÜSİAD, birkaç kez TİSK'i "sınıf çelişkilerini artırmakla" eleştirecekti. 1980'lerde kurulan anti-sendikal düzense bu kısmi ayrışmanın zeminini ortadan kaldırdı. Ancak bu kez de ekonominin diğer makro politikalarına yönelik farklı yaklaşımlar söz konusu olmaya başladı.

1980'ler boyunca, başta faiz ve kur politikaları, sonraları ise ihracatta izlenen "imtiyazlı şirketler" uygulaması, TİSK'in TÜSİAD'tan farklılaştığı ana konular oldular.

Üçüncü Bölüm

BÜYÜK HOLDİNGLERİN ÖRGÜTÜ: TÜRK SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ, TÜSİAD ve ÇEVRE ÖRGÜTÜ TÜRKONFED

Türkiye girişimci sınıfının en etkin, hatta hegemonik örgütü olarak 1971'den bu yana faaliyet gösteren Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), orta ve küçük girişimcilerden çok, büyük holding sahipleri ve üst düzey yöneticilerinin üye olduğu bir örgüttür. 2007 sonu itibariyle TÜSİAD'ın, Türkiye'nin başlıca endüstri ve hizmet kuruluşlarının sahip ve yöneticilerinden oluşan 576 üyesi vardı. Bu üyelerin şirket, şirketler grubu ya da holding şirketi kapsamında temsil ettikleri şirket sayısı ise 1300'ün üzerindeydi.

TÜSİAD, üyelerinin temsil ettiği kuruluşlar itibariyle Türkiye'nin ekonomik, politik ve sosyal yapısı üzerinde hegemonik etkiye sahip bir örgütlenmedir. TÜSİAD üyeleri, imalat sanayinin çeşitli alt sektörlerinin yanı sıra, diğer sanayi sektörleri, finans, ticaret ve inşaat sektörleri başta olmak üzere hemen her alanda faaliyet göstermektedir.

TÜSİAD üyeleri arasında 2007 yılında yapılan anket çalışmasının bulgularından yola çıkılarak yapılan hesaplamalara göre, TÜSİAD üyelerinin yönettiği şirket, şirketler grubu, holdingler tarafından gerçekleştirilen satış hacmi 156,1 milyar dolardır. Bu satış hacmi 68,7 milyar dolarlık bir katma değere karşılık gelmektedir. Bu şirketlerde yaratılan istihdam 626,000 kişidir. Bu rakamlar, TÜSİAD üyelerinin faaliyet gösterdikleri ilgili alanlarda (sanayi, mali kuruluşlar ve inşaat sektörlerinde), Türkiye'de yaratılan toplam katma değer'in yüzde 37,6'sının gerçekleştirildiği anlamına gelmektedir.

Sanayi, İnşaat Ve Mali Sektör Katma Değerinde TÜSİAD Üyelerinin Payları, Milyar \$

	2004	2005	2006	2007
TÜSİAD	41,4	42,8	50,2	68,7
TÜRKİYE	110,4	133,2	147,1	182,6
TÜSİAD, yüzde	37,5	32,1	34,1	37,6

Kaynak; TÜSİAD

Türkiye'nin ihracatında en yüksek paya sahip olan 20 ülkenin toplam ihracat içindeki payı yüzde 70'tir. TÜSİAD üyelerinin, ithalat ve ihracat hacimleri ise sırasıyla 44,4 ve 47,7 milyar dolardır. TÜSİAD üyelerinin gerçekleştirdiği ithalat, toplam Türkiye ithalatının yüzde 26,1'ini; ihracat ise toplam Türkiye ihracatının yüzde 44,5'ini oluşturmaktadır.

Türkiye İhracatında TÜSİAD Üyelerinin Payları, Milyar \$					
	2000	2004	2005	2006	2007
TÜSİAD	13,1	22,2	28,1	35,2	47,7
TÜRKİYE	27,8	63,2	73,5	85,5	107,2
TÜSİAD, yüzde	47,2	35,2	38,2	41,2	44,5

Türkiye İthalatında TÜSİAD Üyelerinin Payları, Milyar \$					
	2000	2004	2005	2006	2007
TÜSİAD	9,9	19,3	26,7	33,9	44,4
TÜRKİYE	54,5	97,5	116,8	139,5	170
TÜSİAD, yüzde	18,2	19,8	22,9	24,3	26,1

Kaynak: TÜSİAD

Büyük sermayenin baskı grubu olarak 1971'den bu yana etkin olan TÜSİAD, orta ve küçük girişimcilerin uzun süre mesafeli durdukları, çeşitli eleştiriler de yönelttikleri bir örgüt olmuştur. Eleştiriler, TÜSİAD'ın büyük holding sahip ve yöneticilerinin örgütü olduğu, küçük ve orta girişimcileri üye kaydetmediği ve yönetiminin de kendi içinde sayıları 5-6'yı geçmeyen büyük aile holdinglerince belirlendiği, bu anlamda demokratik bir sivil toplum örgütü görüntüsü vermediği şeklindedir.

TÜSİAD, bu büyük patronlar kulübü imajından sıyrılmak amacıyla, kendi yapısını da koruyarak, Anadolu'daki çeşitli işadamları dernekleri ve sektör dernekleri ile bir federasyon oluşturdu. Giderek konfederal bir yapıya dönüşen ve **TÜRKONFED** adını alan bu örgütlenme, zaman içinde İslamcı-muhafazakâr işadamlarının oluşturduğu, **TUSKON** kısa adlı **Türkiye İşadamları ve Sanayicileri Konfederasyonu**'nun alternatif örgütlenmesi görünümüne büründü.

TÜSİAD'ın Kuruluşu

12 Mart 1971 askeri darbesini izleyen günlerde, Türkiye ekonomisine yön veren büyük sermaye gruplarından bazıları hummalı bir çalışma içindeydi. Bu uğraş yeni bir "dernek" kurulmasını amaçlıyordu. Dernek fikri, Koç Grubu'nun kurucusu Vehbi Koç'tan gelmişti. Eczacıbaşı ve Tekfen Grubu da bu fikre hemen destek vermişlerdi. Amaç maddesinde, "*Derneğin amacı, Anayasamızın öngördüğü karma ekonomi esaslarına Atatürk ilkelerine uygun olarak Türkiye'nin demokratik ve planlı bir düzen içerisinde kalkınıp batı uygarlık seviyesine ulaşmasına yardımcı olmaktır*" yazan Türk Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (TÜSİAD) tüzüğünde kurucu üyeler şöyle sıralanıyordu:

Necati Akçağlılar (Tekfen), Feyyaz Berker (Tekfen), Ahmet Binbir (Koç), Osman Boyner (Altınıyıldız), Nejat Eczacıbaşı, Hikmet Erenyol (Elektrometal), Muzaffer Gazioğlu (Elyafli çimento), Demir Karamancı (Elyafli Çimento), Fahir İlker (Koç), Can Kırac (Koç), Vehbi Koç, Rahmi Koç, Şahap Kocatopçu (Şişe-Cam), Ertuğrul Soysal (ISO Başkanı ve Koç Grubu yöneticisi).

Birçok konuda olduğu gibi, TÜSİAD'ın kuruluşunda da Koç Grubu başı çekti. Kurucular arasında diğer "büyükleri" de katmak gerekiyordu. Kısa sürede İstanbul, Adana ve İzmir'deki holdinglerle temas kuruldu ve 2 Nisan 1971'de büyük patronlar tam kadro bir araya geldiler. Vehbi Koç, Nejat Eczacıbaşı, Sakıp Sabancı, Selçuk Yaşar, Raşit Özsaruhan (Metaş), Ahmet Sapmaz (Güney Sanayi), Feyyaz Berker (Tekfen), Melih Özakat (BMC), İbrahim Bodur (Çanakkale Seramik), Hikmet Erenyol, Osman Boyner ve Muzaffer Gazioğlu şu 'Kurucular Protokolü'nü imzaladılar: "*Anayasamızın öngördüğü karma ekonomi prensiplerine ve Atatürk ilkelerine uygun olarak sanayi ve hizmet alanında çalışan meslek, bilim ve işadamlarının, bilgi, tecrübe ve faaliyetlerini ahenkleştirerek değerlendirmek suretiyle, Türkiye'nin demokratik ve planlı yollarla kalkınmasına ve Batı uygarlık seviyesine çıkarılmasına yardımcı olmak amacıyla kurulan Türk Sanayici ve İşadamları Birliği'nin devamlılığını sağlamak ve görevlerini yürütmek üzere lüzumlu mali yardımları, mutabık kalınacak esaslar dâhilinde, müştereken yapacağımızı taahhüt ederiz. Tarih 2 Nisan 1971.*"

TÜSİAD, örgütlenme çalışmalarını hızlandırdı ve 2 Ağustos 1971 günü gazetelerini açanlar Türkiye'nin önde gelen işadamlarının imzalarını taşıyan (Amaç ve Görüşlerimiz) başlıklı şu ilanla karşılaştılar.

"Türkiye'nin demokratik ve planlı yollarla kalkınmasına hizmet etmek amacıyla Türk Sanayici ve İşadamları Derneği adı altında bir birlik kurduk. Ülkemiz yeni bir devreye yöneldiği şu günlerde biz bu yönelimin yurdumuzun

kaderini nesiller boyunca etkileyeceği inancı içindeyiz. Bu inançla, amaçlarımızı ve görüşlerimizi Türkiye kamuoyuna açıklamayı görev saymaktayız”.

Amaç ve görüşler 9 madde altında sıraladıktan sonra ilanın altında “Özgürlük Kutsalıdır” ifadesi ve manifestoyu imzalayanların imzaları yer alıyordu. İmzalar Türkiye’nin büyük holdinglerinin sahiplerine ve onların profesyonel yöneticilerine aitti. Ayrıca Ankara, İstanbul ve İzmir Ticaret ve Sanayi Odaları’nın başkanları da ‘manifesto’ya imza atmışlardı.

TÜSİAD, kısa sürede güçlü bir örgüt haline gelecek, hükümetlere istemlerini kolaylıkla “dikte” ettirmeye varan bir etkinlikle siyasi ve ekonomik yaşama yön veren bir odak olacaktı. Artık sanayiden mühendisliğe, bankacılıktan armatörlüğe, taşımacılıktan ihracatçılığa kadar her sektörün büyük şirketlerinin sahipleri, üst düzey yöneticileri TÜSİAD bünyesindeydiler.

TÜSİAD’ın yılda iki kez hazırladığı “Ekonomik Raporlar”, ekonominin makro sorunları ile ilgili değerlendirmeleri ve hükümetin alması gereken “önlemleri” de içeriyordu. Bu önlemlerin pek çoğunun yerine getirildiği de görülecekti. TÜSİAD, işi gözünden düşen iktidarları gazete ilanları ile yıpratmaya kadar vardıyordu. Nitekim 1979’da Ecevit hükümetinin düşürülmesinde, TÜSİAD’ın bu tür bir ilan kampanyası başlatmasının önemli rolü olduğu yaygın bir kanıydı. Kamuoyunda 24 Ocak Kararları diye bilinen “İstikrar Tedbirleri” de, öncelikle TÜSİAD içinde oluşturulmuş ve yine bir TÜSİAD üyesi olan Turgut Özal’ın Demirel hükümetine Başbakanlık Müsteşarı olmasıyla uygulamaya konulmuştu. 12 Eylül 1980’e bir hafta kala, yeni bir ekonomik rapor yayınlayan TÜSİAD’ın bu raporunda yer alan talepleri de yine 12 Eylül hükümetince büyük ölçüde karşılanacak, Turgut Özal bu hükümette Başbakan Yardımcısı olarak “tedbirlerin” yaşama geçirilmesini sağlayacaktı. TÜSİAD’ın kurucusu Vehbi Koç, 12 Eylül’ü gerçekleştiren Kenan Evren’e, “Turgut Özal’ı değiştirmeyin” diyecekti. 1981 ortalarında ise TÜSİAD, Bakanlar Kurulu kararı ile “kamu yararına çalışan dernek” statüsü kazanacaktı.

1986 sonunda TÜSİAD’ın üye sayısı 232’ye, 2008 sonunda ise 576’ya çıktı. Bununla birlikte üyelerin çoğunluğu büyük holdinglerden geldikleri için, bu “zenginler kulübü”ne egemen olanlar, sayıları 7-8’i geçmeyen holdinglerdi. Dolayısıyla TÜSİAD’ın yönetimi de genellikle bu gruplar tarafından paylaşılıyordu. Koç, Sabancı, Dinçkök, Tekfen, Eczacıbaşı, Doğuş, Doğan, OYAK TÜSİAD’a egemen olan grupların başlıcalarıydı.

Koç-Sabancı “ezeli rekabet”i uzun yıllar TÜSİAD’da da süregittiği için TÜSİAD başkanlığı genellikle “tarafsız” biri tarafından yürütüldü. 1970’lı yıllarda Tekfen’den Feyyaz Berker’in başkanlığını, 1980-1984 arasında Koçtuğ’dan Ali Koçman’ın başkanlığı izledi. 1985’te Koç’ta ve İş Bankası’nın Şişe-Cam

Grubu'nda profesyonel yönetici olan Şahap Kocatopcu'nun bir yıllık başkanlığından sonra, Sakıp Sabancı TÜSİAD başkanlık koltuğunda bizzat kendisi bulundu. Sabancı'dan nöbeti 1987'de Ömer Dinçkök aldı. Onu Altınıyıldız'ın patronu Cem Boyner izledi. 1997-1998 döneminde Söke Mensucat'tan Muharrem Kayhan'ın başkanlığını, 2001-2003 döneminde Anadolu Endüstri Holding'den Tuncay Özilhan'ın başkanlığı, 2004-2006 döneminde ise Ömer Sabancı'nın başkanlığı izledi. TÜSİAD başkanlığına, 2007'de Doğan Grubu'ndan Arzuhan Doğan Yalçındağ getirildi.

TÜSİAD, özellikle 1980'lerin ortalarında Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerinde aktif bir rol oynamaya başlamıştı. Dünya Bankası ve IMF'nin yıllık toplantılarına TÜSİAD Başkanı da katılacak, AB'ye tam üyelik kararının arifesinde Topluluğun Türkiye Sorumlusu Claude Cheysson ile TÜSİAD adına Rahmi Koç görüşecekti. Türkiye'ye gelen yabancı ülke heyetlerinin TÜSİAD'ı ziyaretleri artık gelenek haline gelecek, resmi dış gezilerde mutlaka TÜSİAD'dan bir heyet de bulunacaktı.

2007 yılında başkanlığa getirilen Arzuhan Doğan Yalçındağ, TÜSİAD'ın geride bıraktığı dönemdeki performansını şöyle değerlendiriyor:

"1971 yılında ülkemizin önde gelen sanayicileri tarafından kurulan TÜSİAD, Türkiye'nin gönüllülük temelinde faaliyet gösteren ve kamuoyu tarafından yakından izlenen bir sivil toplum kuruluşu olmuştur. TÜSİAD, kuruluşundan bu yana belirlediği hedeflerin liberal siyaset ve liberal ekonomi anlamında büyük bir bölümüne ulaştı.

Türkiye'nin gelişmesi ve kalkınması sürecinde TÜSİAD'ın faaliyet alanları da genişledi ve dönüşüm geçirdi. Bu süreçte TÜSİAD, düzenli olarak, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlarına işaret ederek, çözüm önerileri üretti, çoğu zaman gündemde olmayan konulara dikkat çekti, kamuoyunu bilgilendirdi.

TÜSİAD, 37 yıldan bu yana piyasa ekonomisinin kurumsal altyapısının yerleşmesine ve demokratik düzenin sağlanmasına yönelik hedeflerine ulaşmak için çalışmaktadır.

1980'lerin sonlarına doğru, TÜSİAD, gündemdeki önemli konulara kamuoyunun dikkatini çekmek amacıyla raporlar yayınlamaya ve konferanslar düzenlemeye başladı. 1987 yılında Avrupa özel sektörünün gönüllü temsil kuruluşu BUSINESSEUROPE'a üye olarak, Avrupa'daki muadil örgütler ile kurumsal ilişkiler kurmaya başladı.

TÜSİAD olarak, 1990'larda, Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasında Gümrük Birliği'nin oluşturulmasına yönelik aktif olarak lobi faaliyetinde bulundu.

1995 yılında, artık AB Türkiye ilişkileri konusunda güvenilir bir bilgi kaynağı haline gelen Brüksel Temsilciliğimizi açtık.

Türkiye'nin resmen aday ülke olarak ilan edildiği Aralık 1999 Helsinki Zirvesi öncesinde, TÜSIAD, 11 Avrupa ülkesini ziyaret ederek Türkiye'nin adaylığı için çalışmalarında bulundu.

2002 yılında Kopenhag'da ve 2004 yılında Brüksel'de gerçekleşen Avrupa Konseyi toplantıları öncesinde, TÜSIAD, hemen hemen tüm AB üyesi ülkeleri ziyaret ederek, bakanlar, başbakanlar ve cumhurbaşkanları ile görüştü. Ziyaretlerde, Türkiye'nin AB'ye üyelik hedefinin, sivil toplumun arayışıyla oluşturulan yaygın desteğe sahip toplumsal bir proje olduğu iletildi. Türkiye'de ilk defa, bir toplumsal proje, bu kadar geniş kapsamlı görüş birliğine dayanmaktadır.

Avrupa Konseyi 3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye ile üyelik müzakerelerinin açılmasına karar verdi. Son olarak, AB Genel İşler ve Dışişleri Konseyi, 18 Şubat 2008 tarihinde, Türkiye'nin kısa ve orta vadede, üyelik için atması gereken adımları ele alan güncellenmiş Katılım Ortaklığı Belgesi'ni yayınladı. Bu belge ile Türkiye'nin AB üyeliği sürecinin, sağlam ve işleyen bir kurumsal çerçeveye sahip olduğu bir kez daha teyit edildi."

AB üyeliğine özel bir önem vermeye başlayan TÜSIAD Başkanı Yalçındağ, şöyle devam etmektedir: "Bu konu, TÜSIAD olarak bizim çok önemseydiğimiz bir toplum projesidir. Birliğin standartlarına erişmesi gereken bizleriz. Öte yandan, AB'nin de Türkiye ile ilgili olarak bugünün endişe ve parametreleri ile değil, uzun vadeli bir perspektifle değerlendirmede bulunacağına inanıyoruz.

Artık, AB'nin kendi kamuoyunu, Türkiye'nin üyeliğine hazırlamasının zamanı gelmiştir. Bu süreçte, üye ülkeler, sosyal motivasyonun sağlıklı entegrasyon açısından önemini göz önünde bulundurmalıdır. Türkiye'nin AB üyeliği ile ilgili iyi niyeti küçümsenmemelidir. Müzakere sürecinde tam üyeliğe doğru ilerleyen bir Türkiye, sorunlarını çözecek ve Avrupa'nın barış ve refah arayışına yapabileceği katkısını arttıracaktır."

Arzuhan Doğan Yalçındağ TÜSIAD'ın ilkelerini ise şöyle sıralamaktadır;

- TÜSIAD, demokrasi ve insan hakları evrensel ilkelerine bağlı, girişim, inanç ve düşünce özgürlüklerine saygılı, yalnızca asli görevlerine odaklanmış etkin bir devletin var olduğu Türkiye'de, Atatürk'ün çağdaş uygarlık hedefine ve ilkelerine sadık toplumsal yapının gelişmesine ve demokratik sivil toplum ve laik hukuk devleti anlayışının yerleşmesine yardımcı olur.

- Dernek, sanayici ve işadamlarının Türk toplumunun öncü ve girişimci bir grubu olduğu inancı ile bu yöndeki uygulamaların takipçiliğini yapar.
- TÜSİAD, piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal altyapısının yerleşmesine ve iş dünyasının evrensel iş ahlakı ilkelerine uygun bir biçimde faaliyette bulunmasına çalışır.
- TÜSİAD, uluslararası entegrasyon hedefi doğrultusunda Türk sanayi ve hizmet kesiminin rekabet gücünün artırılarak, uluslararası ekonomik sistemde belirgin ve kalıcı bir yer edinmesi gerektiğine inanır ve bu yönde çalışır.
- TÜSİAD, Türkiye’de liberal ekonomi kurallarının yerleşmesinin yanı sıra, ülkenin insan ve doğal kaynaklarının teknolojik yeniliklerle desteklenerek en etkin biçimde kullanımını; verimlilik ve kalite yükselişini sürekli kılabilecek ortamın yaratılması yoluyla rekabet gücünün artırılmasını hedef alan politikaları destekler.
- TÜSİAD, bu çerçevede oluşan görüş ve önerileri, doğrudan parlamentoya, hükümete, yabancı devletlere, uluslararası kuruluşlara ve basın aracılığı ile de kamuoyuna ileterek yukarıdaki amaçlar doğrultusunda düşünce ve hareket birliği oluşturur.

Komisyonlar ve Çalışma Grupları

TÜSİAD, 1994 yılından beri çalışmalarını, komisyonlar ve çalışma grupları aracılığıyla yürütmektedir. TÜSİAD Yönetim Kurulu üyelerinin başkanlık görevini üstlendikleri Ekonomik ve Mali İşler; Sanayi, Hizmetler ve Tarım; Dışişleri; Yurtdışı İletişim; Parlamento İşleri; Şirket İşleri; Sosyal İşler; Bilgi Toplumu ve Yeni Teknolojiler; Meslek Örgütleri ile İlişkiler başlıklı 9 ana komisyonu ve bünyelerinde barındırdıkları çalışma grupları düzenli olarak toplanarak, TÜSİAD görüşlerinin oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Komisyon ve çalışma grupları, TÜSİAD üyelerinden veya üye şirketlerin uzman katılımcılarından oluşmaktadır.

AB Konseyi, Aralık 2004’te gerçekleşen Brüksel Zirvesi’nde, Türkiye ile tam üyelik müzakerelerini 3 Ekim 2005 tarihinde başlatma kararı aldı. Bu süreçte gerekli siyasi, ekonomik, sosyal ve yasal değişikliklerin yapılarak, müktesebata uyum çalışmalarının hızlandırılması öncelikli gündem maddesi oldu.

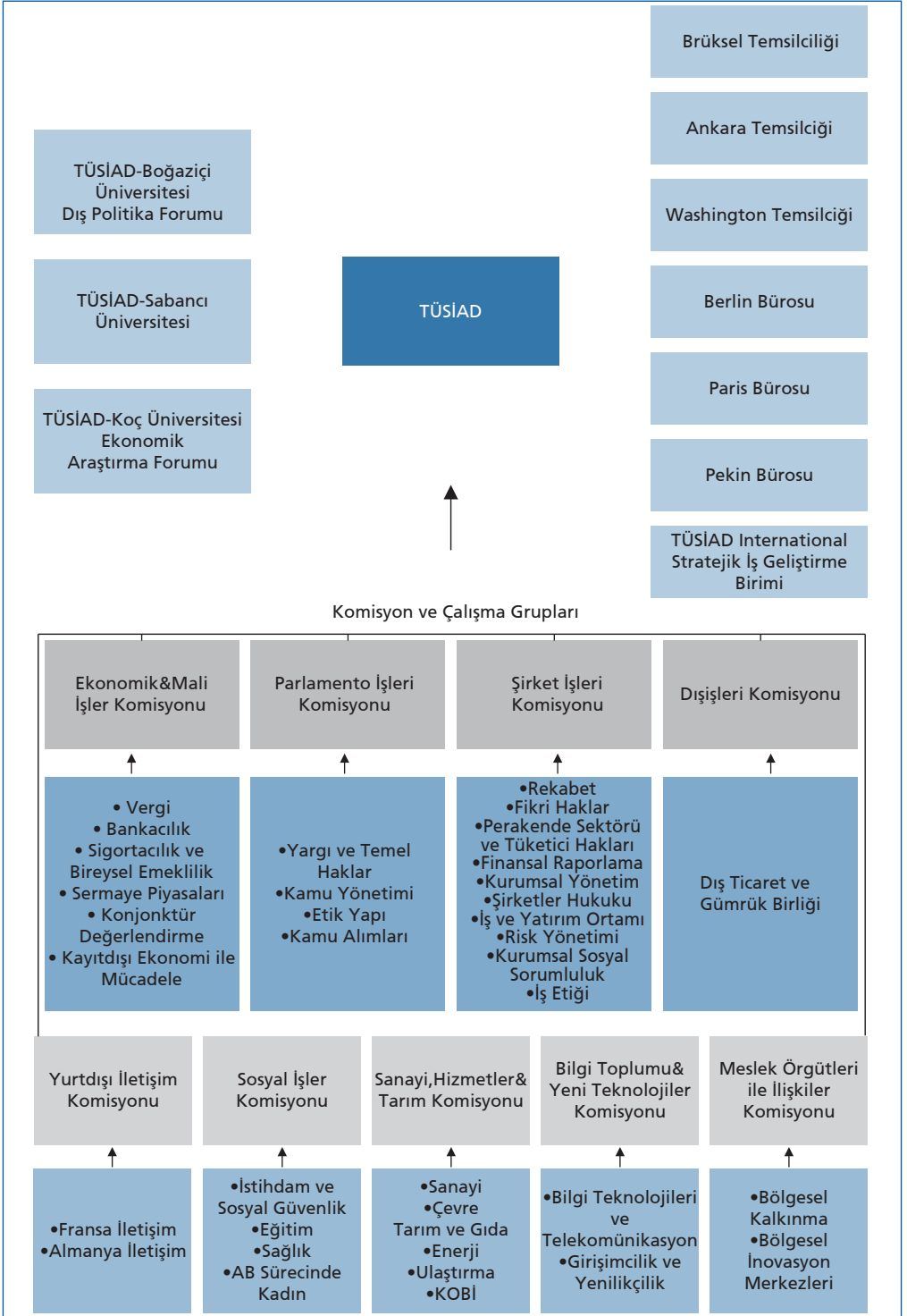
TÜSİAD’ın, 1987 yılından beri üyesi bulunduğu Avrupa özel sektörünün temsil örgütü BUSINESSEUROPE’daki varlığı, 1996 yılında açılan Brüksel Temsilciliği, 2000 yılında açılan Ankara Temsilciliği, 2003 yılında açılan Berlin ve 2004 yılında açılan Paris ofisi aracılığıyla sürdü. TÜSİAD, AB’ye uyum

sürecini yakından izleyebilmek ve görüşlerini hükümete aktarabilmek amacıyla, etkin bir mekanizma oluşturma kararı aldı. Bu doğrultuda oluşturulan, "AB ve İç Pazara Uyum Komitesi", TÜSİAD bünyesindeki komisyonların ortak katılımıyla faaliyet göstermektedir. TÜSİAD çalışma grupları da, AB müktesebatına paralel olarak ve "AB ve İç Pazara Uyum Komitesi"nin çalışmalarına katkıda bulunacak şekilde genişletildi ve faaliyetleri AB müktesebatına uyum çerçevesinde şekillendirildi.

TÜSİAD, Avrupa Birliği konusundaki yoğun çalışmalarının yanı sıra, Atlantik Okyanusu'nun öte yakası ile ilişkilerini geliştirmek ve Türk-Amerikan iş çevreleri arasında ikili ilişkileri güçlendirmek, akademisyenler, uluslararası kuruluşlar, ABD Kongresi ve hükümet ile ilişki kurmak amacıyla, 1998 yılında Washington'da da bir temsilcilik açtı. Bununla birlikte, özel sektörün Çin merkezli Asya-Pasifik yapısı geliştirmesine katkıda bulunmak amacıyla da, 2007 yılında Pekin Bürosu'nun açılışını gerçekleştirdi.

TÜSİAD, "İş Geliştirme" alanında daha planlı ve programlı hareket edebilmek, genel olarak dış ülkeler, özel olarak BUSINESSEUROPE üyesi sanayici örgütleriyle yatırım ve ticaret ilişkilerini artırıcı şekilde ikili temasları güçlendirmek ve iş geliştirme politikalarını belirlemek amacıyla, 2001 yılı içinde dernek tüzel kişiliği bünyesinde ayrı bir birim olarak TÜSİAD International'ı da kurdu. TÜSİAD International, 2002 yılından bu yana, yabancı ülkelerdeki muadilleriyle kurduğu ikili ticaret ve yatırım komiteleri aracılığıyla çalışmalarını sürdürmektedir.

TÜSİAD ayrıca, Boğaziçi Üniversitesi ile Türkiye'nin dış politika araştırmalarına katkıda bulunmak amacıyla 2002 yılında **"TÜSİAD-Boğaziçi Üniversitesi Dış Politika Forumu"**nu; Sabancı Üniversitesi ile küreselleşme ve Avrupa Birliği'ne entegrasyon sürecinde, uluslararası piyasalarda Türk özel sektörünün kalıcı bir pazar payı elde edebilmesi için gerekli rekabet gücü, teknoloji yönetimi ve kıyaslama çalışmalarını yapmak amacıyla **"TÜSİAD Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu"**nu ve Koç Üniversitesi ile de Türkiye'nin daha hızlı kalkınması için, kısa ve uzun vadeli ekonomi politikaları konusunda araştırmalar yapmak üzere, 2004 yılında **"TÜSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu"**nu kurdu.

TURKONFED'in Kuruluşu ve TÜSİAD İle İlişkileri

TÜSİAD'ın 1990 öncesi Cem Boyner başkanlığı dönemi, TÜSİAD için bir kırılma dönemi sayılabilir. 12 Eylül sonrasında yeni parlamenter düzeninde iki dönem üst üste iktidar olan ANAP iktidarı, zaman zaman TÜSİAD politikalarına ters düşen bir icraat sergiliyor ve TÜSİAD'a hâkim geleneksel gruplara karşı, kendi organik sermaye gruplarını oluşturuyordu. Bu durum, ANAP iktidarı ile çatışmayı getirirken TÜSİAD, Özal'a karşı iktidar mücadelesine girişen Süleyman Demirel'in partisi DYP'ye yakınlaşıyordu. Bu dönemde büyük holdinglerin dar çıkar grubu olma imajını da değiştirmeye yönelik TÜSİAD, Başkan Boyner'in girişimleriyle Anadolu'da yerel sermayedarların sanayi ve işadamları dernekleri (SİAD) oluşturmalarını teşvik ediyor ve bu derneklerin TÜSİAD etrafında saçaklanması amaçlanıyordu. Bu tarz örgütlenme, yarı-resmi TOBB ve bağlı odalara karşı, daha "sivil" bir burjuva örgütlenmesine gitmek ve "sivilleşmek" çabası olarak da takdim ediliyordu.

Başlangıçta TÜSİAD ile enformel bir koordinasyonu olan SİAD dernekleri, 1990'lı yılların ikinci yarısında daha organik bir yapılaşmaya doğru yol aldılar. Ülkenin farklı köşelerindeki "Sanayici ve İşadamı Dernekleri"nin güç birliği yapma arayışı ile başlayan SİAD hareketi, 17 Ekim 1997 tarihinde, İstanbul'da TÜSİAD'ın ev sahipliğindeki ilk zirvesini gerçekleştirdi. Katılımcı SİAD'lar, bu zirvede amaçlarını, "*yurt sathına yayılmış sanayici ve işadamlarının sesini, kamuoyuna, meclise ve hükümetlere duyurmak, ulusal ve bölgesel kalkınmaya katkıda bulunacak projeler üretmek*" olarak tanımladılar.

İlk üç yıl, yalnızca zirveleri düzenleyen bir "Planlama Komitesi" etrafında koordine olmaya çalışan SİAD'lar, 17 Kasım 2000'de Şanlıurfa'da gerçekleştirilen 4. SİAD Zirvesi'nde, bu birlikteliğin adını koydular: **Türkiye SİAD Platformu**.

Aynı zirvede tüm katılımcı dernekler tarafından imzalanan "Türkiye SİAD Platformu Çalışma İlkeleri" ve seçilen "İcra Komitesi" ile birlikte kurumsallaşma yönünde önemli adımlar atılmış oluyordu.

Aynı yıl, TÜSİAD'ın öncülüğünde çeşitli sektör dernekleri de bir araya gelerek **Sektörel Dernekler Platformu**'nu kurdular. Daha önce sektörlerin rekabet gücünün ortaya konabilmesi için yapılan çalışmalarda bir araya gelen sektör dernekleri, bu kez, ortak bir "İcra Komitesi" oluşturdular ve ortak çalışma ilkelerini belirlediler.

Bu süreçte, sektörel dernekler kendi alanlarındaki faaliyetlerinin yanı sıra, AB sürecine hazırlık olarak rekabet gücü analizleri de yaptılar. Bölgesel dernekler ise kendi bölgelerinin sorunlarını yakından izlerken, Türkiye'nin ihti-

yaç duyduğu ekonomik, siyasal ve sosyal reformlar için çalışmalar yürüttüler. Bu çalışmalar, her yıl yapılan zirveler ve yılda en az üç kez toplanan başkanlar kurulları ile gerçekleştirildi.

Bu kurumsallaşma hamlelerinin üzerinden iki yıl geçmeden sivil toplum örgütlerini ilgilendiren mevzuatta meydana gelen değişiklikler, yeni bir arayış başlattı. Bu arayışı, bölgesel ve sektörel federasyonların kurulması ve bu federasyonların iş dünyasının çatı örgütü olacak bir konfederasyonun kuruluşunu üstlenmesi biçiminde tanımlamak mümkündür.

Örgütlenme çalışmalarını yürütme görevi Türkiye SİAD Platformu tarafından, Ege Sanayici ve İşadamları Derneği, ESİAD'a verildi.

- Böylece ilk federasyon, Batı Anadolu Sanayici ve İşadamları Dernekleri Federasyonu BASİFED, 9 Eylül 2003 tarihinde kuruldu.
- Marmara ve Kuzey Anadolu Sanayici ve İşadamları Dernekleri Federasyonu MAKİFED, 20 Ocak 2004'de kuruldu.
- İç Anadolu Sanayici ve İşadamları Dernekleri Federasyonu İÇASİFED, 22 Ocak 2004'te kuruldu.
- 7 Mayıs 2004'te Sektörel Dernekler Federasyonu-SEDEFED kuruldu.
- 2 Haziran 2004'te Doğu ve Güneydoğu Sanayici ve İşadamı Dernekleri Federasyonu-DOGÜNSİFED kuruluşunu tamamladı.
- Çeşitli sektör dernekleri de Sektörel Dernek Federasyonu- SEDEFED çatısı altında federasyon kurdular. Merkezi İstanbul olan bu federasyonun üyeleri ise şunlardı: Demir Çelik Üreticileri Derneği, Türkiye Otomotiv Sanayi Derneği, Seramik Kaplama Malzemeleri Üreticileri Derneği, Türk Sanayici ve İşadamları Derneği, Türkiye Giyim Sanayicileri Derneği, Türkiye İlaç Sanayicileri Derneği, Türkiye Kimya Sanayicileri Derneği, Türkiye Müteahhitler Birliği, Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği, Uluslararası Nakliyeciler Derneği, Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenler Dernekleri.

Altı federasyonun kuruluşunu tamamlamasından sonra konfederasyon çalışmalarına hız verildi. 4 Kasım 2004'te, **Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu** kuruldu. Konfederasyonun kurucu üyeleri BASİFED, DASİFED, DOGÜNSİFED, İÇASİFED, MAKİFED ve SEDEFED oldu. Merkezi İstanbul'da olan Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu Yönetim Kurulu Başkanlığı'na dönemin BASİFED Başkanı Enis Özsaruhan getirildi.

14 Nisan 2005 tarihinde konfederasyon "Türk" ismini resmen alarak **Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu**, kısaca **TÜRKONFED** olarak anılmaya başlandı.

Merkezi Ankara’da bulunan Yapı Ürünleri Üreticileri Federasyonu YÜF, 14 Aralık 2005’te TÜRKONFED’e katıldı. Bu federasyon bünyesinde Agregatör Üreticileri Birliği, Kireç Sanayicileri Derneği, Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği, Türkiye Hazır Beton Birliği ve Türkiye Prefabrik Birliği bulunmaktadır.

26 Nisan 2006 tarihinde de, Orta Karadeniz Sanayici ve İşadamları Derneği OKASIFED’in TÜRKONFED’e üye olmasıyla birlikte federasyon sayısı sekize ulaştı. OKASIFED’e üye dernekler Çorum SİAD, Samsun SİAD, Amasya SİAD, Tokat SİAD ve Çorum Genç İşadamları Derneği’dir.

25 Mayıs 2007’de ise Ambalaj Dernekleri Federasyonu, ADF de TÜRKONFED’e üye oldu.

Böylece TÜRKONFED, bünyesinde dokuz federasyon, 95 dernek ve 9600 iş insanıyla Türkiye’nin en büyük işadamı örgütlerinden biri durumuna geldi.

TÜRKONFED kendisini 150 milyar dolarlık iş hacmine, 1 milyonu aşkın istihdam kapasitesine ve 45 milyar dolardan fazla ihracat hacmine sahip işadamlarının örgütü olarak takdim etmektedir.

TÜSİAD, kuruluşuna önyak olduğu TÜRKONFED’in 9 federasyonunun birçoğuna üye bir dernek gibi durmakla beraber, hegemonik özelliğini korumuş, TÜRKONFED çatısı altındaki dernek ve federasyonlara hükmeden bir “merkez” olma özelliğini sürdürmüştür.

Merkezde TÜSİAD’ın, saçaklarda ise 9 federasyondan oluşan TÜRKONFED’in bulunduğu bu en büyük gövdeli girişimci örgütlenmesinde, iki önemli sermaye topluluğuna ilişkin detaylar vermek yararlı olacaktır.

Koç Topluluğu

TÜSİAD-TÜRKONFED yapılanmasında en etkili grup olarak tanımlanabilecek grupların başında Koç Grubu gelmektedir. Koç Topluluğu cirosu, ihracatı, İMKB’deki payı ve çalışan sayısı ile Türkiye’nin en büyük şirketler topluluğudur. Holding, dünyanın 186. büyük şirketi olduğunu bildirmektedir.

İstanbul Sanayi Odası’nın (ISO) 2007 yılı 500 Büyük Sanayi Kuruluşu araştırmasına göre, Koç Topluluğu ilk 10 şirket içerisinde Tüpraş, Ford Otomotiv, Arçelik, Tofaş ve Aygaz şirketleri ile yer aldı. Araştırma sonuçlarına göre, Koç Topluluğu 13 şirketi ile ciro, kâr, ihracat ve çalışan sayısı olarak Türkiye’nin en büyük sanayi grubu oldu. Koç Topluluğu şirketleri 38,4 milyar TL ile Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu’nun cirosunun yüzde 19’unu, özel sektörün ise yüzde 20’sini temsil etmektedir.

Sıralamaya giren Koç Topluluğu şirketlerinin ihracatı 2007 yılında 11,2 milyar dolar ile özel sektör ihracatının yüzde 21’ini oluşturmaktadır. Kârlılıkta

da yaklaşık 2,6 milyar YTL ile Koç Topluluğu şirketleri toplam özel sektörün yüzde 15'ini, brüt katma değerde ise 20,8 milyar YTL ile toplam özel sektörün yüzde 29'unu teşkil etmektedir.

Koç Grubu, 2001 krizi sonrasında da hızla büyümüştür. 2003 sonunda konsolide 15 milyar YTL olan Grup cirosu, 2008 sonunda 56 milyar YTL'ye yükselmiştir. 2008 yılında faaliyet kârı yüzde 40 artışla 5 milyar YTL, net kârı ise 2 milyar YTL'ye ulaşmıştır.

Topluluk 2006 sonrasında "Odaklı Büyüme Stratejisini" benimsemiştir. Koç Topluluğu yüksek verimliliği, kârlılığı ve hissedar değeri yaratmayı hedefleyen bir strateji çerçevesinde enerji, otomotiv, dayanıklı tüketim ve finans sektörlerine odaklanmaya karar vermiştir. Grup odaklanma stratejisi kapsamında İzocam, Demirdöküm, BOS, Ramenka, Demrad, Oltaş, Migros ve Koç Allianz'ı satarak bünyesinden çıkarmıştır. Bu durumu Grup CEO'su Bülent Bulgurlu şöyle ifade etmektedir:

"Memnuniyetle ifade etmek isterim ki, portföyümüzden çıkan şirketler, ciro ve kâr büyümemizde bir azalmaya yol açmadı. Aksine, mevcut işlerimizdeki büyüme ve yeni yatırımlar, verimliliğimizi ve kârlılığımızı daha da artırdı."

Grubun gelişimindeki kilometre taşları ise şunlardır:

Grubun kurucusu Vehbi Koç 1926'da, 16 yaşında Ankara'da babasının açtığı bakkal dükkânı ile ticaret hayatına atılır. Koç Topluluğu'nun resmi kuruluşunu simgeleyen 31 Mayıs 1926'da Koçzade Ahmet Vehbi adıyla Ankara Ticaret Odası'na kaydolur.

1938 yılında Koç Ticaret A.Ş. kurulur. Bu dönemde yabancı temsilcilikler alınır. ABD'deki ilk Türk şirketi olan Ram Commercial Corporation kurulur. 1940'ların sonuna doğru ticaretten sanayiye geçiş başlar. 1948'de General Electric ile işbirliğine gidilerek Koç Topluluğu'nun ilk endüstriyel girişimi olan ampul fabrikası kurulur. 1960'lı yıllarda uluslararası şirketlerle ortaklık ve işbirliği yapılarak çeşitli sanayi tesisleri kurulur. İlk otomobil, ilk traktör, ilk buzdolabı, ilk çamaşır makinesi, ilk tüplü LPG gibi pek çok ürün Koç Topluluğu tarafından üretilir. Bu dönemde Fiat ile Tofaş ortaklığı kurulur; daha sonraki yıllarda Ford ile ortaklığa dönüşecek olan Ford-Otosan işbirliği başlar. Koç Topluluğu'nun iş alanları önemli ölçüde genişler. Topluluk artık otomotivden beyaz eşyaya, zirai aletlerden mensucata, likit petrol gazından, ısıtma teçhizatına, gıda sanayi ve perakendeciliğinden, turizm, finans ve sigortacılık hizmetlerine kadar yaygın bir alanda çalışmaktadır. Ulaşılması hedeflenen hızlı büyüme ve gelişmeyi, daha uygun bir örgütlenme ve daha kurumsal bir yapı altında gerçekleştirebilmek amacıyla 1963'te Koç Holding A.Ş. kurulur. Vehbi Koç, Holding'in Yönetim Kurulu Başkanı olur. 1970'ler-

de Koç Topluluğu gelişimini hız kesmeden sürdürerek bünyesine yeni şirketler katar; ihracata yönelir ve dış ticaret şirketleri kurar. 1971’de TÜSIAD’ın kuruluşuna önyak olur.

Vehbi Koç, 1984 yılında Koç Holding İdare Meclisi Başkanlığı’nı oğlu Rahmi M. Koç’a devreder. Vehbi Koç, Koç Holding Şeref Başkanı olarak çalışmalarını sürdürür.

1990’lı yıllarda Koç Topluluğu bankacılıkta da büyür. 1986 yılında American Express Company ortaklığıyla kurulan Koç-Amerikan Bank ile bankacılığa adım atan Koç Holding, 1992 yılında bankanın tüm hisselerini satın alarak adını Koçbank olarak değiştirir. Vehbi Koç, 25 Şubat 1996 günü yaşama veda eder.

2001 yılında Avrupa’nın önde gelen bankalarından UniCredito Italiano ortaklığıyla Koç Finansal Hizmetler kurulur. Rahmi M. Koç, Koç Holding Yönetim Kurulu Başkanlığı görevini 4 Nisan 2003 tarihinde oğlu Mustafa V. Koç’a devreder. Rahmi M. Koç, halen Koç Holding Şeref Başkanlığı görevini sürdürmektedir.

Sürdürülebilir büyüme hız kesmeden devam ederken, Koç Topluluğu, Türkiye’nin en büyük sanayi kuruluşu olan Tüpraş’ı ve Türk bankacılık sektörünün devlerinden Yapı Kredi Bankası’nı bünyesine katar. 2006-2008 yıllarında “Odaklı Büyüme Stratejisi” benimsenir ve enerji, otomotiv, dayanıklı tüketim ve finans sektörlerine odaklanmaya karar verilir ve bu strateji uygulamaya geçirilir, birçok şirket satılır ve/veya birleştirilerek 4 sektöre odaklanma hedefi gerçekleştirilir.

Sabancı Topluluğu

Uzun yıllar, Koç Topluluğu ile başa baş bir gelişim performansı göstermekle beraber 2000’li yıllarda gelişme temposu yavaşlayan Sabancı Topluluğu, yine de Türkiye’nin en önemli ikinci grubu olma özelliğini korumaktadır. Sabancı Topluluğu’nun birikim modeli, ticaret ve müteahhitlikle başlayan, bankacılık ve sanayicilikle süren bir gelişme çizgisi üzerine inşa edilmişti. Özellikle önceleri ortağı, sonraları en büyük sahibi durumuna geldiği Akbank, Sabancı Grubu’nun gelişiminde dinamo görevi görecekti.

Grubun kurucusu Hacı Ömer Sabancı, Cumhuriyetin ilk yıllarında pamuk ticareti ile önemli birikimler sağlarken bir yandan da emlakçilik ve müteahhitlik yapacaktı. Sabancılar, pamuk ticareti ve müteahhitliğin yanı sıra 1940’ların ortalarına doğru sanayiye girmeye başladılar. Bunu bankacılığa giriş izledi. Akbank 1948’de kuruldu. Hacı Ömer Sabancı, Ahmet Sapmaz ve Bekir Sapmaz ile Milli Mensucat Fabrikası’nın ortakları Nuh Naci Yazgan,

Nuri Has, Mustafa Özgür ile Seyit Tekin bankanın yüzde 15'erlik payına sahip ortaklarıydılar. "Ak" adı "Adana'daki Kayserililer" sözcüklerinin ilk harflerini oluşturuyordu. Ayrıca, ortakların birikimlerinin kaynağı olan pamuğu temsil eden sözcük de "Ak"tı.

Akbank, başlangıçta, biri Adana merkez ilçede, öbürü Ceyhan'da iki şubesi bulunan yerel bir banka niteliğindeydi. Banka şubelerinin bölgeyle sınırlı kalışı etkinliğini de kısıtlayınca 1951'de İzmir, Ankara, İstanbul, 1952'de de Kayseri şubeleri açılıyordu. 1953'te diğer ortaklar birleşerek Sabancı'yı saf dışı bırakmayı deniyorlardı. Ancak bu mücadeleyi kazanan Sabancı oluyor ve önce 1956'da Sapmazlar'ın hisselerini, 1960'ların başlarında da diğer ortakların hisselerini devralarak kontrolü tek başına eline geçiriyordu. Sabancılar'ın artan kontrolü ile birlikte "büyük yayılma politikası" benimseniyor ve 1960'ta 59 olan şube sayısı, 1965'te 99'a, 1970'te 250'ye ulaşıyordu. Mevduat toplamaları da 1960-1970 arasında sabit fiyatlarla 9 kat artıyordu. Akbank üzerinde kurulan kontrol, Sabancılar'ın sanayi yatırımlarının hızlanmasını da beraberinde getirecekti. 1960'ların ortalarında büyük sanayi yatırımı olarak Bossa'yı gerçekleştiren Sabancılar bu tarihten sonra bir dizi sanayi yatırımıyla büyük hamleler yapacaklardı.

1960'lar, Sabancılar'ın hamle yılları olacaktı. Akbank'ın hızlı büyümesi ile birlikte sanayi tesisleri de birbirini izleyecekti. 1968'de Sapmaz Ailesi ile kurulan ancak daha sonra Sabancılar'ın kontrolüne geçen Sasa, grup için önemli bir kilometre taşı olacaktı. Çimento, gıda, kimya ve lastik alanlarında kurulan sanayi tesisleri Sabancı Topluluğu'nu kısa sürede banka sermayesi ile sanayi sermayesi bütünleşmiş dev bir grup durumuna getirecekti. 1980'li yıllarda da bir ara düştüğü krizi "24 Ocak+12 Eylül" uygulamaları ile atlatan Sabancı, bu dönemin çöken holdingleri Sapmaz ve Transtürk'ün Sasa, Akbank, Olmuk ve Akkardan'daki hisselerini satın alarak bu şirketler üzerindeki egemenliğini pekiştirecekti. 1986'ya gelindiğinde Sabancı Topluluğu 42 büyük şirket dışında küçük hisseli şirketleriyle dev bir topluluktu. Sabancılar'ın bankacılık faaliyeti İngiltere'de kurdukları Ak-International Ltd. ile çokuluslulaştı. Ayrıca bir Fransız bankasıyla BNP-AK Bankası'nı 1985'te Türkiye'de faaliyete geçirmişlerdi. Bu bankaya 1989'da Alman Dresdner Bank da katıldı. Grubun, özel sektöre sanayi kredisi veren TSKB ve SYKB'de de küçük hisseleri bulunmaktaydı.

Sabancı Topluluğu'nun mali sektördeki faaliyeti bankacılığın yanında sigortacılıkta da sürdü. Bu alanda 1374 acentelik dört firmayla faaliyet gösteren grup, sigortacılık pazarından yüzde 15 pay alıyordu.

Sabancı Topluluğu'nun, başta Koç olmak üzere Türkiye kapitalizminin birikim modelinden farklı bir gelişim çizgisi vardı. Her ne kadar ilk birikim, onla-

rını gibi ticaret ve müteahhitliğe dayansa da, Sabancıların başlangıçtan itibaren yabancı firma acenteliği, temsilciliği gibi uğraşları olmamıştı. Dolayısı ile Sabancılar'ın kurdukları sanayi, bu aracı ilişkisinin sanayiciliğe dönüşmesi biçiminde değildi. Bunda belki de geliştikleri Adana'nın, İstanbul, Ankara ve İzmir'e göre "taşra" sayılması etkendi.

Sabancı Topluluğu'nda sanayi, aşına oldukları tarım ürünlerinin girdi olarak kullanılmasına dayanan tekstil ve gıdada başlamış, sonradan tekstilin bir başka türü olan ancak petro-kimyaya dayanan sentetik tekstile kaymıştı. Petro-kimyaya aşinalık lastik ve plastiği gündeme getirmişti. Yerli girdiye dayanan bir diğer alan da çimento olmuştu. Elektronik, ilaç gibi dışa bağımlı yüksek sektörler ise ileri aşamalarda grubun uğraş alanı haline gelmişti.

Bu gelişim tarzı, Sabancı Grubu'nun 1970'lerin ortalarına doğru yabancı sermayesiz büyümesini de beraberinde getirmişti. 1970'lerin ortalarına değin kurulan Sabancı firmalarında yabancı sermaye doğrudan yoktu, ama Sabancı Grubu da patent, know-how, lisans ilişkileriyle uluslararası sermaye ile entegre olmuştu. ICI, Dupont, Dynamit, Nobel, Krupp, Goodyear, Uniroyal, Goodrich, Hard Spicer, Fiat, Mitsubishi, Komatsu Sabancı ile birlikte ilişkileri olan çokuluslu tekellerden bazılarıydı. 1970'lerin sonlarından itibaren doğrudan ortaklık düzeyinde ilişkiler başlayacak; T. Philips'e ortak olunarak Hollandalı BIFA'dan hisse alınarak Bayer, Merc, Shering isimli ilaç tekelleri ile bütünleşilecekti. Ayrıca Shell ile Susa, Hilton ile Ankara Hilton, Mersin Hilton, Parksa, Fransız Bank Nationale de Paris ile BNP-AK Bank, 1987'de Belçikalı Bekaert Firması ile Baksa, Dupont ile de Dusa kurulacaktı. 1989'un en önemli ortaklığı ise Japon Bridgestone ile oluşturulan Brisa oldu.

Sabancı Grubu'nun bir başka özelliği de, KİT'lerle herhangi bir ortaklığının bulunmamasıydı. Bu konuda 1970'lerin başında Donatsa adlı bir şirketin TZDK ve ABD'li Ford ile ortak olarak kurulması ve traktör üretmesi planlanmışsa da, proje gerçekleşmemişti.

2009'a gelindiğinde Hacı Ömer Sabancı Holding A.Ş. Türkiye'nin en büyük sanayi ve finans topluluklarından biri olan Sabancı Topluluğu'na bağlı şirketleri temsil eden ana şirketti. Sabancı Topluluğu 68 şirketten oluşmaktadır. Topluluğun temel ilgi alanları finansal hizmetler, gıda ve perakendecilik, lastik, takviye malzemeleri ve otomotiv, çimento, enerji, kimya, dış ticaret ve tekstildir. Sabancı Holding'in kendi hisseleri hariç, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören 12 şirkette iştiraki bulunmaktadır. Sabancı Topluluğu'na bağlı şirketler 18 ülkede faaliyetlerini sürdürmekte ve ürünlerini Avrupa, Ortadoğu, Asya, Kuzey Afrika, Kuzey ve Güney Amerika'nın çeşitli bölgelerinde pazarlamaktadır. Sabancı Holding'in uluslararası iş

ortakları arasında Citigroup, Verbund, Bridgestone, Toyota, Heidelberg Cement, Carrefour, Dia, Hilton International, Mitsubishi Motor Co., International Paper ve Philip Morris yer almaktadır. 2007 yılında Sabancı Topluluğu 19,3 milyar YTL (14,9 milyar ABD Doları) konsolide satış geliri elde etmiş ve amortisman öncesi faaliyet kârı (EBITDA) 3 milyar YTL (2,3 milyar ABD Doları) olarak gerçekleşmiştir. Sabancı Holding'in en büyük hissedar grubunu, sahip oldukları yüzde 78 hisse oranıyla Sabancı Ailesi oluşturmaktadır. Sabancı Holding hisseleri yüzde 22 halka açıklık oranı ile İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem görmektedir.

Dördüncü Bölüm

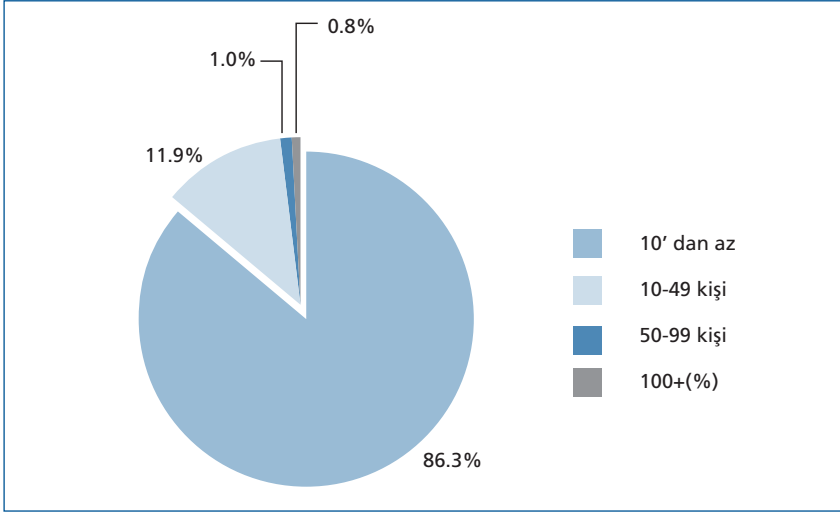
İSLAMİ-MUHAFAZAKÂR SERMAYEDARLARIN ÖRGÜTLERİ: MÜSİAD VE TUSKON

Türkiye’de sermaye birikimi süreci, geleneksel (içsel) ve dışsal dinamiklerin eklenmesi üzerine bina edilmiştir. Ülkenin İstanbul ve Batı coğrafyaları üstünden ağırlıklı 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan dünya ekonomisi ile bütünleşme süreci, ortaya ikili bir yapı çıkardı. Bunlardan biri, geleneksel imalat ve tarımla uğraşan bir ekonomik dokuydu. İkincisi ise Batı dünyası ile bütünleşme sonucunda ortaya çıkan modern doku oldu. Bu geleneksel ve modern yapılanmalar zaman zaman uyum, zaman zaman da çatışma içinde oldular. Gıda, giyim, dokuma gibi sektörlerdeki geleneksel imalat, zamanla modern endüstrinin de bu sektörlerle girmesiyle birlikte, hem niceliksel hem niteliksel değişimler geçirdi. Özellikle, ticarete hükmeden azınlıkların egemenliklerini zamanla yeni yetişen Müslüman-Türk burjuvazisine (Koç, Sabancı, Karamehmet, Akkök, Yaşar, vb.) kaptırmalarının ardından, bu kesimlerin yabancı sermaye ile bütünleşip yatay ve dikey ölçülerde büyümeleri ve finansla sanayinin bütünleşmesi, çoğu Anadolu’da faal olan küçük ve orta işletmeleri erime ve yok olma endişesine sevk etti. Bu kesimlerin bir kısmı, zaman zaman dinsel bir kimlikle de büyüklere karşı tutunma uğraşı içine girdi. Ekonomik örgütlenmelerini yerel ticaret ve sanayi odalarında gerçekleştirmeye çalışırken siyasi olarak ya İslami kimliği ön planda olan partiler oluşturup ya da bu partileri destekleyerek iktidar mücadelesine katıldılar. Bu çabaların arka planına ise tarikat-cemaat dayanışmasını yerleştirdiler.

21. yüzyıl Türkiye’sine geldiğimizde ekonomide bu ikili yapı hala belli ölçülerde hâkimdir.

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) verilerine göre, Mart 2009 itibarıyla Türkiye’de kayıtlı işyeri sayısı 1 milyon 147 bin dolayındaydı ve bu işyerlerinde yaklaşık 8,5 milyon sigortalı işçi çalışıyordu. Tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerine ait 90 alt sektörde faaliyet gösteren bu işyerlerinin yüzde 86’sı 28 alt sektörde yoğunlaşmıştı. Toplam işyerlerinin yüzde 16,4’ünü oluşturan perakende ticaret, ilk sırayı alırken, ikinci sırada bina inşaatı, üçüncü sırada da toptancı ticarethaneler yer alıyordu. Böylece bu üç alt dalın, toplam işyerlerindeki payı üçte bire yaklaşıyordu.

Kayıtlı İşyerlerinde Ölçek Büyüklüğü (2009, 1.174.000 İşyeri)

Kara taşımacılığı, gıda, giyim, bakım-onarım işyerlerinin, toplamda dikkate değer büyüklükleri olduğu dikkati çekiyordu.

Faaliyet Gruplarına Göre ve Büyüklüklerine Göre İşyeri Sayısı (Mart 2009)

FAALİYET DALI	İŞYERİ	%	10'DAN AZ	10-49 KİŞİ	50-99 KİŞİ	100+(%)
PERAKENDE TİC.	188176	16, 4	92, 2	7, 4	0, 2	0, 1
BİNA İNŞAATI	95608	8, 3	88, 8	9, 9	0, 7	0, 5
TOPTAN TİC.	86140	7, 5	89, 9	9, 5	0, 4	0, 2
İDARI DANIŞMANLIK	67555	5, 9	88	10, 5	0, 8	0, 7
KARA TAŞIMACILIĞI.	62936	5, 5	87, 2	11, 6	0, 7	0, 5
ELK. GAZ, ÜRET. DAĞT.	45532	4	97, 4	2, 2	0, 2	0, 1
KUMAR VE MÜŞTEREK BAHİS	44773	3, 9	89, 5	10	0, 3	0, 1
GIDA ÜRÜNLERİ İMALATI	34702	3	82, 8	15, 3	0, 9	1, 1
FABRİK. METAL ÜRÜNLERİ	33130	2, 9	79, 9	17, 4	1, 4	1, 3
BİNA VE ÇEVRE DÜZENLEME FA.	29434	2, 6	89, 3	8, 5	1, 3	0, 9
ÖZEL İNŞAAT FAALİYETLERİ	28859	2, 5	83, 7	14, 1	1, 4	0, 8
GIYIM EŞYALARI İMALATI	27012	2, 4	76, 8	18, 8	2, 3	2, 2

Faaliyet Gruplarına Göre ve Büyüklüklerine Göre İşyeri Sayısı (Mart 2009)

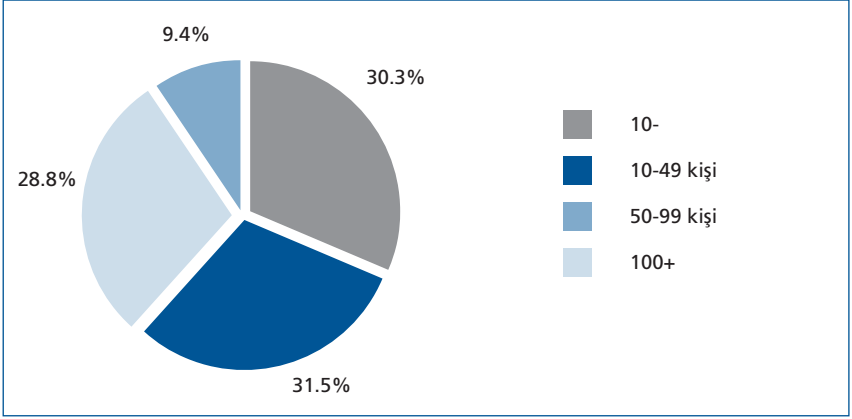
FAALİYET DALI	İŞYERİ	%	10'DAN AZ	10-49 KİŞİ	50-99 KİŞİ	100+(%)
DİĞER HİZMET FAALİYETLERİ	26053	2,3	84,9	11,5	1,9	1,7
EĞİTİM	23212	2	65,2	30	2,9	1,9
KİRALAMA VE LEASING	21740	1,9	93	6,5	0,3	0,2
BİLGİSAYAR EV EŞYA. ON.	20822	1,8	86,4	12	0,9	0,7
MAKİNE VE EKİPMAN. KURULUMU	17887	1,6	87,6	10,9	0,9	0,6
YİYECEK VE İÇECEK HİZMETİ	16991	1,5	85,6	13,1	0,9	0,4
HUKUK VE MUHASEBE	15583	1,4	97,8	2,1	0	0
TİC.VE MOT. TAŞIT. ON.	14437	1,3	92,5	7,1	0,3	0,1
TEKSTİL ÜRÜNLERİ İMALATI	13814	1,2	68,5	22,5	4,1	4,9
VETERİNERLİK HİZMETLERİ	13287	1,2	83,2	13,3	1,7	1,8
MİMARLIK VE MÜHENDİSLİK	12337	1,1	87,7	11,1	0,6	0,5
GÜVENLİK VE SORUŞTURMA FA.	11929	1	76,4	19	2,9	1,7
TAŞIMA. İÇİN DEPOLAMA	11909	1	75,5	20,7	2,1	1,7
AĞAÇ, AĞAÇ ÜRÜNLERİ	10808	0,9	89,3	9,9	0,6	0,3
METALİK OLMAYAN ÜRÜNLER	10795	0,9	72	23,3	2,4	2,3
MAKİNE VE EKİPMAN İMALATI	10407	0,9	79,2	17,8	1,5	1,5
28 DAL TOPLAMI	995868	86,8	87,4	11,1	0,9	0,7
Diğer 62 DAL	151290	13,2	79,2	17,1	1,9	1,8
TOPLAM İŞYERLERİ	1147158	100	86,3	11,9	1	0,8

Küçük ve orta işletme sayısının baskın olduğu Türkiye ekonomisinde, toplam kayıtlı çalışanların yüzde 28,8'inin, toplam işletmelerin yüzde 1'inden az olan büyük işletmelerde çalıştığı görünüyor. Bu rakamlar, sektörlerde belli büyüklüğe ulaşmış, modern teknoloji kullanan oligopol işletmelerle küçük işletmelerin yanyana faaliyet gösterdiklerine işaret etmektedir. Toplam istihdamın yüzde 30'dan biraz fazlası da, toplam işletmelerin yüzde 86'sını oluşturan küçük işletmelerde çalışmaktadır.

Toplaşmanın Yüksek Olduğu Dallar

	İstihdam	İşyeri Büyüklüğü			
		10-Kişi	10-49 Kişi	50-99 Kişi	100+
TÜTÜN ÜRÜNLERİ İMALATI	14175	0,6	6,0	6,4	87,0
ECZACILIK. İMAL.	4709	1,7	9,6	3,1	85,6
KÖMÜR VE LİNYİT ÇIKARTILMASI	47090	1,5	6,5	6,6	85,3
HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI	9460	2,4	9,6	5,1	82,8
HAM PETROL VE DOĞALGAZ ÇIKARIMI	2741	2,3	15,8	5,4	76,5
BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE GELİŞ. FAAL.	1280	8,9	20,4	0,0	70,7
MOTORLU KARA TAŞITI İM.	35046	8,7	14,0	8,0	69,2
PETROL ÜRÜNLERİ İM.	8062	9,7	26,4	3,3	60,6
İNSAN SAĞLIĞI HİZMETLERİ	83052	9,6	21,0	10,4	59,0
DİĞER ULAŞIM ARAÇLARI İMALATI	44076	8,6	24,0	10,1	57,2
KONAKLAMA	59420	10,4	19,2	13,5	56,8
BİNA DIŞI YAPILARIN İNŞAATI	223205	7,8	23,0	14,2	55,0
TEKSTİL ÜRÜNLERİ İMALATI	309316	9,5	22,4	13,1	55,0
ANA METAL SANAYİ	113089	12,3	26,0	8,8	52,9
KÜTÜPHANE, MÜZELER	1207	12,3	24,3	10,5	52,9
KİMYASAL ÜRÜNLERİ İMALATI	67849	13,8	27,9	9,9	48,4
KANALİZASYON	1424	8,4	40,0	3,7	48,0
MAKİNE VE EKİPMAN İMALATI	139428	17,8	26,6	7,8	47,8
BİLGİ HİZMET FAALİYETLERİ	20451	5,8	23,7	23,8	46,8
METAL CEVHERİ MADENCİLİĞİ	12039	11,0	29,0	13,7	46,2
BİLGİSAYAR, ELEKTRONİK VE OPTİK ÜR.	44336	16,6	27,2	11,0	45,2

Sigortalı Çalışanların İşyeri Büyüklüğüne Dağılımı (Mart 2009, 8.410.000 İşyeri)

Alt sektörler itibarıyla bakıldığında ise, oligopol ve toplulaşma oranının yüksek olduğu sektörlerin kimya, madencilik, otomotiv, petrol rafinajı, sağlık sektörleri olduğu görülebilmektedir. Bu alt dallarda 100'den çok çalışanı olan işyerlerinde çalışanlar, tütünde yüzde 87'yi, ilaçta yüzde 86'yı, kömürde yüzde 85'i, otomotivde yüzde 70'i bulmaktadır.

Belli sektörlerde toplulaşma ve büyük firma hâkimiyeti olmakla beraber, ekonominin genelinde işyerlerinin en baskın karakteri küçük ve orta ölçeklilerin sayıca 97'lik ağırlığa sahip olmasıdır. 10'dan az çalışanı olan işyerlerinin, toplamda yüzde 86,3'lük yer kapladığı, 10 ile 49 arası çalışanı olan işyerlerinin de yüzde 12'ye yakın pay sahibi olduğu görülmektedir.

Ağırlığını küçük ve orta işyerleri sahiplerinin oluşturduğu ve asli kimliğini İslamcı-muhafazakâr olarak tanımlayanlardan siyasi etkinliğe ulaşanlar, Nakşibendî tarikatı ile Nurculuk tarikatından gelen Gülen cemaati mensupları oldular.

İslamcı-muhafazakâr burjuvazinin kendisini siyasi iktidarda temsil etme çabaları 1970'li yıllarda Milli Nizam Partisi (MNP) ve devamı sayılan Milli Selamet Partisi (MSP) ile sürmekle birlikte esas yükselişi 1980 sonrası, özellikle 1990 sonrasında gerçekleşti.

Nitekim İslamcı muhafazakâr sermayedarların ana örgütü sayılan ve kısa adı MÜSİAD olan **Müstakil İşadamları Derneği** üyeleri üzerine yapılan bir değerlendirmede, 1995'teki üyelerin yarısından fazlasının 1983'ten sonra, yani dört eğilimi birleştirdiğini iddia eden Anavatan Partisi (ANAP) ve lideri Turgut Özal iktidarı döneminde faaliyete başlamış oldukları belirtilmektedir. (Yavuz, 2005: 131).

Turgut Özal, kurucusu olduğu ANAP ile 12 Eylül darbecilerinin baskı ve engellemeleriyle sağlanmaya çalışılan siyasal merkezi güçlendirme projesini, 1983 sonrasında, büyük İstanbul burjuvazisiyle İslamcı sermayeyi, birincisinin hâkimiyeti altında birleştirerek daha da ileri götürmek istedi ve bu doğrultuda belli mesafeler kat edildi. Özal, iki kesimle de flört eden ve iki kesimde de temsil imkânı bulan bir siyasi liderdi. 1977 seçimlerinde MSP'den milletvekili adayı olmuştu, ama Sabancı Holding'de yöneticilik ve büyük sermayenin en önemli işkolu sendikası olan Metal Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS) Başkanlığı yapmıştı. 12 Eylül yönetiminde de Başbakan Yardımcılığı ile ekonominin dümenini elinde tutmuş ve IMF ile radikal, emek-karşıtı bir program yürütmüş, neo-liberalizme Türkiye'nin kapılarını ardına kadar açmıştı.

Özal'ın ANAP'ı, her ne kadar dört eğilimi birleştirdiğini söylese de temelde sözü edilen sınıfsal ittifaka uygun olarak, liberallerle -başta Nakşibendî tarikati üyeleri olmak üzere- dini muhafazakârların ittifakını temsil ediyordu. Özal'ın da mensupları arasında yer aldığı bu tarikata bağlı İsmail ağa Cemaati, MNP ve MSP'nin kuruluş süreçlerinde de etkili olmuş bir çevreydi. Daha sonraki iki dindar muhafazakâr başbakanın (Necmettin Erbakan ve Tayyip Erdoğan) aynı tarikatın aynı cemaatinin üyeleri olmaları da bunların ne denli etkin bir dini grup olduklarının dikkat çekici bir göstergesidir.

Liberallerle dini muhafazakârlar arasındaki ittifak, 12 Eylül sonrasında geleneksel küçük girişimcilikle büyük sermaye/Anadolu-İstanbul sermayeleri arasında kurulan ittifakın ANAP örneğindeki siyasal ifadesiydi.

Özal, 12 Eylül'ün sola karşı dalga kıran olarak kullandığı ve yüreklendirdiği İslamcı-muhafazakâr çevreleri, kamusal alana davet ederek, devlet-toplum ilişkilerini yeniden düzenledi.

Camilerin ve İmam-Hatip Liseleri'nin sayısı arttı. Üniversiteler, Milli Eğitim ve İşçileri Bakanlıkları başta olmak üzere devlet kurumlarında muhafazakâr kadrolaşma hızlandı. Özellikle Gülen cemaati, eğitimden başlayarak 10 yıllara uzanan bir program dâhilinde cemaat mensubu yetiştirdi. Bu kadrolar, sonradan işadamı olarak çeşitli sektörlerde, eğitimci, yazar, gazeteci olarak kültürel kurumlarda, sivil-asker bürokrat olarak devlet kademelerinde boy gösterdi.

Arap sermayesinin elindeki petro-doların bir kısmının Türkiye bankacılık sistemine İslami/faizsiz bankacılık adı altında sokulması, yerli İslamcı/tarikat burjuvazisinin bu yeni kaynaktan beslenmesi gibi gelişmeler, Turgut Özal hükümetleri döneminde (1983-1991) başlayıp, olgunlaşan eğilimler olarak, erken Cumhuriyet döneminde kamusal alanın dışına itilen İslamcılığın yeniden bu alana dönmesini sağladı.

Kamusal alanın İslamcı kesimlere açılmasıyla birlikte, geleneksel ve kültürel bağlarla şekillenen cemaatsel topluluk ilişkilerinin toplumdaki önemi arttı.

Özal ve devamında AKP, bu cemaat yapıları içinden kendi organik burjuvalarını oluşturmaya çalıştılar. Özal ve ANAP döneminde başlayan bu süreç, zaman zaman TÜSİAD ile ciddi gerilimler yaşadı ve gerilimler hala sürüyor.

İslamcı-muhafazakâr bir sermaye fraksiyonunun yaratılmasında çeşitli kaldıraçlar da rol oynadı. Birincisi 1980'lerden itibaren Arap finans kurumları, bu kesimlerin finans sorunlarını çözmede etkili oldu. İkincisi ve daha da önemlisi, 1990'larda önce büyük metropollerde yerel yönetimlerin, 2002'den sonra ise merkezi iktidarın kazanılması ile yerel ve kamusal harcamalar, İslamcı-muhafazakâr sermayenin palazlanmasında etkili kaldıraçlar haline geldi.

Cemaatlere bağlı şirketlerin iç dayanışması, yerel ve merkezi iktidarın kamusal harcamalarının rüzgârıyla elde edilen hızlı bir birikim sürecini de ortaya çıkardı. Cemaatlere bağlı şirketleşmenin önemli bir ayağı iç dayanışma ve işbölümü iken üretilen mal ve hizmetin yine cemaatin büyüklüğüne bağlı olarak belli bir tüketici kitlesini garanti etmesi de bu durumun tamamlayıcısı oldu. Bu kesim için 1990'ların ortalarına kadar, böylesine çok boyutlu bir yapı içinde serpildikleri için, konuyla ilgili literatürde "Yeşil Sermaye" ve "Tarikat Sermayesi" adlandırmaları kullanıldı.

Söz konusu kesimin gelişiminde Arap petro-dolarlarıyla ve tarikatlarla olan ilişkinin taşıdığı merkezi önemden kaynaklanan bu adlandırmalar, bunların içinden bir kesimin, işletme ölçekleri, ilişki ağları ve finans kaynakları bakımından güçlenip, -rabitasını sürdürdükleri- bu güçlenme zeminlerinin ötesine geçmeye başlamasıyla birlikte, yerini "İslami/İslamcı sermaye" adlandırmasına bıraktı. MÜSİAD'ın 5 Mayıs 1990'da kurulması ve söylem ve pratiğiyle kendisini zaman içinde büyük İstanbul sermayesinden ayrı bir yerde konumlandırması da bu adlandırmayı anlamlı kılan bir gelişme olarak değerlendirmelidir.

İslamcı sermaye adlandırmasının kabul görmeye başladığı süreçte, söz konusu kesimin kendi içinde sınıfsal açıdan eskisinden daha heterojen bir grup haline geldiği de görülmektedir.

İslamcı sermaye içinde özellikle 1990'larda, hem işletme ölçekleri ve iş yaptıkları sosyo-mekânsal ölçekler, hem de sermaye birikimlerini oluşturma ve finansman açısından bir farklılaşma yaşanmaya başlandı. Geleneksel küçük burjuvazi (esnaf ve zanaatkârlar) içinden gelip, organize sanayi bölgelerinde uygulanan teşvik ve sağlanan ayrıcalıklarla gelişen KOBİ sahipleriyle, belediyelerle iş yapan ticaret ve inşaat sektörü temsilcilerinin bu sermayenin en dinamik unsurları oldukları görülmektedir. Bunlar arasında, 1) neo-liberalizm ve sermayenin globalleşmesi sürecinde büyümek ya da en azından bu sü-

rece ayak uydurmak için ulusal büyük sermaye ve yabancı sermayeyle ilişki kurmanın, var olan ilişkileri geliştirmenin, devletin çekildiği iktisadi alanlara girmenin ve uluslararası ölçekte iş yapmanın gerekliliğini görüp yerel-üstü pazara açılan KOBİ sahipleri ve 2) İstanbul ve Ankara gibi 1997 yılı itibarıyla Türkiye’de milli gelirin yüzde 30 gibi büyük bir kısmını alan iki metropolde İslamcıların kent yönetimini elinde bulundurmasının sağladığı olanaklardan yararlananların, teknolojilerini ve işletme tekniklerini geliştirerek diğerlerinden farklılaştıkları açıktır. Bu sınıfsal farklılaşmanın 1990’ların ortasındaki dışa vurumu, zenginleşen-burjuvalaşan kesimden çoğu girişimcinin, kendileriyle görüşmeler yapan Şennur Özdemir’e (2001: 157) göre, küçük ölçekli girişimcilerin MÜSİAD’dan çıkarılması gerektiğini ısrarla vurgulamış olmalarıdır. İslamcı sermayenin -bir kısmı yine bu kesim arasından türemekle birlikte- bunlardan belli ölçüde farklılaşmış önemli bir aktörü olarak 1990’larda kurulan holdingleri de anmak gerekmektedir. Bir dönem, İslami kâr payı sistemiyle dini duyarlılıklarını kullandıkları yurt içi ve özellikle de yurt dışındaki tasarruf sahiplerinden, resmi geçerliliği bulunmayan hisse senetleri karşılığında ciddi miktarlarda para toplayan bu holdinglerin, İslamcı hareketin 1990’lardaki yükselişini kendi büyümelerinin ve zenginleşmelerinin kaldırıcı olarak kullandıkları söylenebilir.

İslami-muhafazakâr Sermayenin Oluşumunda “Faizsiz Bankacılık”

İslami inanışta “faiz”in haram sayılması ve birikimlerin önemli bir kısmının altın, gayrimenkul gibi araçlarda tutulması, Özal ile birlikte, “faizsiz bankacılık” uygulamasını Türkiye’ye taşıma fikrini yarattı. Bu uygulama ile cemaat üyelerinin tasarruflarını cemaat şirketlerine kullandırmakta bu tür bankalar işlevlendirildi. “Katılım bankaları” olarak da adlandırılan bu bankalar, çeşitli yöntemlerle elde edilen kazancın faizden esaslı biçimde farklılık gösterdiği konusunda birikim sahiplerini ikna ettiler.

Türkiye’deki ilk uygulama, 1985 yılında Albaraka Türk ve Faisal Finans Kurumu tarafından başlatıldı. Faizsiz bankalar, iştirakleri ve şubeleri ile halen 60’dan fazla ülkede faaliyet göstermektedir. Bu tür bankalara yönelik ilginin artması, bildik çokuluslu bankaların, bünyelerinde faizsiz esaslara göre çalışan birimler kurmalarını da getirmiştir. Bunlara örnek olarak Citibank, HSBC Bank, Union Bank of Switzerland, Kleinwort Benson, ANZ Grindlays, Goldman Sachs gibi finans kuruluşları sayılabilir. Batılı bankalarca kurulan ilk bağımsız “faizsiz banka”, Citibank tarafından 1996 yılında, 20 milyon USD sermaye ile Bahreyn’de oluşturulan Islamic Investment Bank’dır.

Katılım bankaları, tasarruf sahiplerinden topladıkları fonları, “faizsiz finansman” prensipleri dâhilinde ticaret ve sanayide değerlendirerek, oluşan kârı

tasarruf sahipleriyle paylaşmaktadır. Vadeli hesaplarda TL, USD ve EURO bazında toplanan fonlar, Kurumsal Finansman Desteği, Bireysel Finansman Desteği, Finansal Kiralama, ortak yatırımlar ve kâr/zarar ortaklığı yatırımı yöntemleriyle değerlendirilmektedir.

Türkiye’de ilki 1985’te faaliyete geçen “İslami Bankaların” sayısı, 2009’a kadar geçirilen birleşme- satın almalarla birlikte 4 olarak belirlenmiştir. 11 bin personel çalıştıran bu kurumların şube sayısı da 2009 başında 540 idi.

İslam Bankacılığında Göstergeler								
Personel								
Yıllar/dönemler	Albaraka	Anadolu	Bank Asya	Family	İhlâs(1)	Ku-veyt	T. Finans	Toplam
1985	48							48
1995	424	230		325	257	278		1514
2005/4Ç	909	932	1798	856		1254		5749
2008/ 4Ç	1796		3806			2245	3185	11032
2009/ 1Ç	1817		3812			2272	3173	11074
ŞUBE SAYILARI								
Yıllar/dönemler	Albaraka	Anadolu	Bank Asya	Family	İhlâs(1)	Ku-veyt	T. Finans(2)	Toplam
1985	1							1
1995	15	9		12	11	9		56
2005/4Ç	43	53	71	54		69		290
2008/4Ç	100		143			113	174	530
2009/ 1Ç	100		149			113	178	540

2009 başında, Türkiye bankacılık sisteminin aktif büyüklüğü 733, 7 milyar TL olarak belirlenmişti. Katılım Bankaları bu toplamda 27, 3 milyar TL’lik aktif büyüklükleri ile yüzde 3, 8’lik paya sahiptiler.

İslamcı Sermayenin Büyümesinde Merkezi-Yerel Kamu Harcamaları

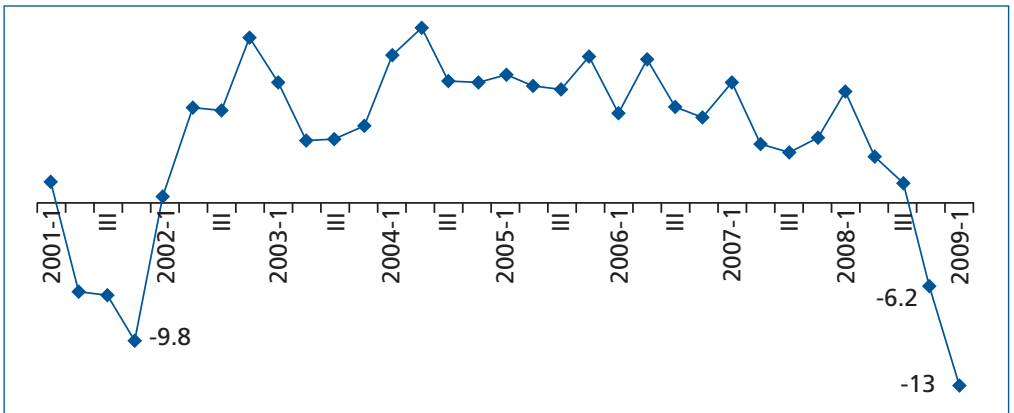
İslami kesim 1980 sonrası dünyasına hâkim kılınan piyasalaşma, metalaşma, ticarileşme ve özelleştirme uygulamalarına, Necmettin Erbakan’ın liderliğindeki MSP, 1980 sonrasında RP ve FP programlarında tam bir onay vermedi. Erbakan ve çevresi için ekonomideki “ulusal”lık ve yer yer “anti-emperyalizm”, kamu denetimi, kamu mülkiyeti gibi kavramlar, fikri düzeyde ağırlık taşıyor,

koalisyon hükümetlerinin ortaklığında da bu değerlerle icraat yapılmaya çalışılıyordu. 2000'lerin başında Erbakan'ın "Milli Görüş"ünden koparak Fethullah Gülen Cemaati ile ittifak yapan Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan, ekonomide de "milli"cilikten "neo-liberalliğe" dönüş yaptılar. Örneğin Nakşibendî tarikatına bağlı İskenderpaşa Cemaati'nin Kotku'dan sonraki lideri Esat Coşan'ın kapitalist piyasa düzeni üzerine vurgusu, "Müslümanların piyasa güçlerinin serbestleştirici ve rasyonalize edici 'gizli el'ini, ilahi hikmetin bir tecellisi olarak görmesini istiyordu." (Yavuz, 2005: 193).

Neo-liberalizm, müttefik Gülen Cemaati'nin de hemfikir olduğu ekonomik-siyasal yaklaşımdı. Dolayısıyla, RP'den kopan ve eski ANAP ruhuyla AKP adında partileşen bu çizgi, kısa sürede hem merkezi hem de yerel yönetimlerde neo-liberalizmi ve onun alt başlığı olan metalaştırma ve özelleştirme uygulamalarını doludizgin uyguladı. Bu uygulama, beraberinde, gerek mal ve hizmet alımlarıyla, gerek özelleştirmelerle paralel biçimde yürüyen kamu mülkü devirleriyle birlikte, öncelikle cemaat mensubu iş çevrelerine ve firmalara önemli iş ve birikim alanları açtı. 1990'lardan başlayarak yerel yönetimlerde, 2002'de ise merkezi yönetimde işbaşına gelen bu İslami-muhafazakâr kesim, kamu harcamaları ve kamu varlıkları üzerinden de çok önemli birikimler elde ederek irileşti ve palazlandı.

2001 krizinin ardından IMF ile birlikte sürdürülen program, dünyada likidite bolluğu yaşanan bir konjonktüre denk geldi. Dışarıdan borsaya ve devlet tahvillerine gelen sıcak paranın, ayrıca özelleştirme projelerine ve yerli banka satın almalarına gelen doğrudan yabancı sermaye girişinin etkisiyle önemli bir dış kaynak girişi yaşandı. Bu kaynak yüksek oranlı büyüme oranlarının gerçekleştirilmesine imkân sağladı.

2001'den 2009'a Büyüme-Küçülme (Çeyrek Yıllar, %)

Döviz kurunun düşük seyrine imkân tanıyan bu iklim, özel sektörün hızla dışarıdan borçlanarak yatırımlarını artırmasına da olanak verdi.

Söz konusu dönemde, 2002 sonrasında sabit fiyatlarla özel sermaye yatırımları hızlandı. Özellikle sanayi yatırımlarının AB pazarına dönük ihracat odaklı olduğu gözlemlendi. AB pazarı Türkiye'nin toplam ihracatında yüzde 60 dolayında pay alırken, ihracata dönük sanayi yatırımlarının ve yan sanayinin, Anadolu'nun, ücretlerin düşük olduğu belli merkezlerine yöneldiği ve bu illerde küçük ve orta boy sanayinin gelişimini hızlandırdığı gözlemlendi. Birçoğu muhafazakâr özellikli olan bu "tedarikçi-yan" sanayiciler, cemaat ilişkileri içinde, farklı çatılar altında dernekleşip örgütlendiler. Merkezi hükümetin Toplu Konut İdaresi (TOKİ) üzerinden gerçekleştirdiği büyük çaplı inşaat projelerinde de bu kesimin ana firmalar ve taşeronlar olarak bir zincir içinde dikkate değer iş hacimleri yakaladıkları gözlemlendi.

2002 sonrası iki dönem üst üste iktidar olan AKP, kendisine yakın sermaye fraksiyonu için belli öncelikler kullandı. Bu durum yerel yönetimlerde daha erken, 1990'larda başlamış ve neo-liberal belediyecilikle birlikte devam etmiştir.

Türkiye'de neo-liberal belediyecilik, aslında 1980 sonrası başlamıştır. 24 Ocak 1980 Kararları ve onu tamamlayan 12 Eylül eşiğinde inşa edilen dışa açılımcı, neo-liberal birikim modeline paralel olarak belediyecilik de kabuk değiştirmiş ve neo-liberal belediyeciliğin icrasına 1984 seçimleri ile başlanmıştır. ANAP'ın hükümet ettiği 1989'a kadar geçerli kılınan bu model, bir dönemlik Sosyal Demokrat Parti (SHP) belediyeciliği kesintisizinden ardından, Refah Partisi'nin liberal kanadı ve yine merkez sağ DYP -ANAP ile ANAP çizgisindeki AKP eliyle icra edilmiştir.

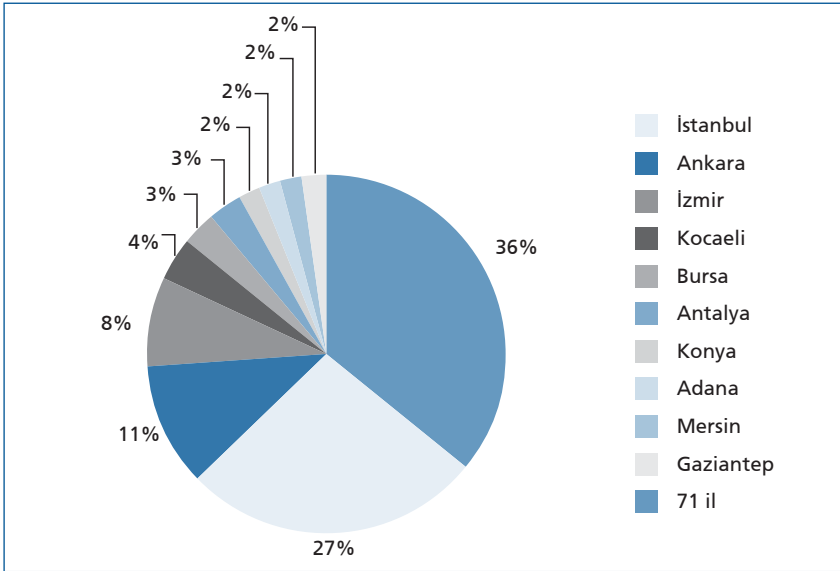
Türkiye 1980 sonrasında dışa açılımcı politikaları ile hızla dünya ekonomisi ile bütünleşti. Bu durum, daha yüksek mal ve sermaye bütünleşmesi ile gerçekleşirken iç dinamikler de çok hızlı bir değişime uğradı. Bu değişimlerden en önemlisi, kırsal nüfus bileşiminin iç göçlerle birlikte hızla değişmesi ve sonuçta kentleşme oranının yükselmesi oldu. Öyle ki daha 1970'de kent nüfusu, ülke nüfusunun yüzde 29'u ve 1980'de yüzde 36'sı iken bu oran 1990'da yüzde 51'i aştı. Takip eden 10 yılın sonunda, yani 2000'de kentli nüfus yüzde 57'ye, 2008'de ise yüzde 75'e çıktı.

Bu ölçüde kapitalistleşme ve kentleşme, haliyle, belediyelerde de nicelik ve nitelik değişimini getirdi. Kent boyutuna ulaşan yerleşim yeri sayısı arttıkça, belediye sayısı da arttı. 1950'de nüfusun yüzde 28'i belediye hizmeti alırken, 1980'de bu oran yüzde 58'e çıktı ve 2007'ye gelindiğinde yüzde 83'e ulaştı.

Nüfus kentlerde yığıldıkça, (ağırlıklıla belediye olmak üzere Özel İdare, Muhtarlıklar vb.) “mahalli idare” birimlerinin yaptıkları harcamalar da arttı. Nitekim bunu mahalli idare harcamalarının milli gelir içindeki payında da görebiliyoruz. 1975'te GSMH içinde yüzde 1,3'lik paya sahip olan mahalli idare bütçelerinin payının 1990'a gelindiğinde yüzde 2,75'e çıktığı; 2000'de oranın yüzde 4,73'ü bulunduğu ve izleyen yıllarda da yüzde 4'e yaklaştığı görülmektedir.

Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü verilerine göre ise, 2007'de 39,3 milyar YTL'ye ulaşan mahalli idare harcamalarının yüzde 64'ü, 10 büyük ilin yerel yönetimlerine aitti. Bunların içinde İstanbul, yüzde 27 ile en büyük payı alırken, Ankara yüzde 11, İzmir yüzde 8 payla ilk üç arasında yer aldılar. Böylece 3 büyük metropolün yerel yönetimlerdeki payı yüzde 46 gibi büyük bir orana ulaştı.

Yerel Yönetim Harcamalarında İlk 10 Payı (2007, %)

AKP'li belediyeler 2004 sonrasında bir taraftan belediye çalışanlarına karşı uyguladıkları anti-senkral uygulamalar, esnekleştirmeler ve taşeronlaştırmalarla neo-liberalizme giriş yaparken, öte taraftan da belediyeciliği hızla piyasa koşullarına açtılar. Hizmetleri daha çok metalaştırıp ticarileştirdiler. Başta İstanbul kent arsası olmak üzere büyük kent arsaları üstünde olağanüstü rantların yaratılmasına uygun imar düzenlemelerine giderken, büyük sermayenin bu düzenlemelerden dev gökdelenler, kuleler inşa ede-

rek yararlanması için gerekli koşulları hazırladılar. Kamuya ait değerli kent arsalarını, kamu gayrimenkullerini (Karayolları, İETT Garajı gibi) özelleştirme portföyleri içinde satışa sundular. Özellikle büyük kent rantlarından AKP'ye yakın, dini cemaat mensubu yeni burjuvaların faydalanmasına özen gösterdiler (İstanbul'un en yüksek kulesi Safir'in AKP'li Kiler'e ait olması gibi). Yanı sıra, imar yolsuzlukları ile sağlanan rüşvetlerle kişisel ve partisel çıkarlar sağlamanın, yargıya da yansıyan birçok pratiğini sergilediler (Örnek; CHP'li Kılıçdaroğlu'nun ortaya çıkardığı AKP'li Şaban Dişli skandalı). Neo-liberal AKP belediyelerinin, kent hizmetlerini artan ölçüde taşeronlara aktarması sonucunda, toplam yerel yönetim harcamalarında dışarıdan yapılan mal ve hizmet alımları toplamda yüzde 70'e kadar çıkmıştır. Bu harcamaların İstanbul'da yüzde 79'a, Ankara'da yüzde 72'ye ulaşması dikkat çekicidir. Başka bir ifadeyle, İstanbul, örneğin 2007'de yaptığı 12 milyar YTL'ye yakın harcamanın 9,5 milyar YTL'sini satın aldığı mal ve hizmetler karşılığı özel firmalardan karşılamıştır. Keza, Ankara da yaptığı 4,5 milyar YTL'lik harcamanın 3 milyar YTL'den fazlasını, dışarıdan, taşeronlardan, firmalardan aldığı mal ve hizmetler karşılığı harcamıştır. Bu harcamalardan aslan payını alanların da ağırlıkla AKP'ye yakın firma ve müteahhitler olduğu birçok örnekle ortaya çıkmıştır.

İslamcı Sermayenin Medya Yatırımları

İslamcı sermayenin gelişmesi, İslamcı hareketin siyasal ve toplumsal alanda faaliyet yürüten aktörleri olan dini cemaatler (onlara bağlı vakıf ve derneklerin) ve partiler için geniş bir beslenme kanalı yarattı. Gelişmenin önemli bir kilometre taşıını medyada daha fazla gazete ve TV kanalı ile yer tutmak oluşturdu. RP'nin günlük yayın organı olan *Milli Gazete*'yle, *Zaman*, *Türkiye*, *Yeni Asya* gibi, Gülen cemaatinin yayın organı olarak bilinen günlük gazetelerin ve aşırı sağcı (reaksiyoner anti-modernleşmeci, anti-komünist) bir çizgiyi sürdüren *Vakit* dışında, 1994 yılından itibaren *Yeni Şafak* gibi bir gazetenin yayımlanmaya başlaması da MÜSİAD'ın ve ona yön veren kesimin kısa sürede gösterdiği gelişmenin ürünlerinden biridir. *Zaman*'ı da peşine takarak bir değişim rotasına sokan bu gelişmeyi, İslamcı sermayenin kendisine parti ve cemaatlerden bağımsız olmasa da, özerk ve dışa dönük bir kamusal alan yaratması olarak değerlendirmek mümkündür. Bu da söz konusu kesimin modern burjuva kültürünün belli unsurlarıyla birleşmesi, kendine has bir burjuvalaşma biçimi yaratmaya başlaması anlamında bir gelişme doğrultusu yarattığı için önemlidir.

Takip eden süreçte, İslamcı medya, gerek iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmelerin, gerekse İslamcılarının birçok büyük kentte belediyeleri ele ge-

çirmiş olmasının genişlettiği maddi olanakların etkisiyle, 1990'ların ikinci yarısından itibaren hızlı bir çeşitlenme ve yaygınlaşma gösterdi. Bunlara paralel olarak gözlenen önemli bir başka gelişme de, parti ve cemaatlere angaje olmadan, gazete ve dergilerde yazılar yazan, televizyon ve radyolarda program yapan, üniversitelerde akademik faaliyet yürüten, edebiyat, sinema, tiyatro, müzik gibi kültür-sanat alanlarında ürünler ortaya koyan İslamcı entelektüellerin sayısının ciddi bir artış göstermesi oldu.

Bu artış, hareket içinde ekonomik ve siyasal güçlenme süreciyle yaşanan -ve en çok İslamcı sermayedarların yaşam tarzlarındaki burjuvalaşma denebilecek bir değişimle yansımaları bulan- sınıfsal farklılaşmaya uygun olarak farklı bakış açılarının dillendirilmesini de beraberinde getirdi.

İslamcı-muhafazakâr kesimin "medya yatırımları", özellikle 2007 sonrasında hızlandı. Gülen Cemaati, Zaman Gazetesi ve Samanyolu TV ile faaliyette iken bunlara yeni TV kanalları ekledi. Özellikle Zaman, eve teslim dağıtım sistemi ile kendisine en yüksek tirajlı gazete imajını yarattı. Hem Gülen Cemaatine mensup isimlere, hem de Erdoğan'a yakın işadamlarına kurdukları ya da bunlar tarafından ele geçirilen TV kanalları ve kurulan yeni kanal, gazete, dergi, radyo, internet siteleri ile politik İslam, medya sektöründe önemli bir büyüklüğe ulaştı. Ancak, bu doğrultudaki en büyük atak, müflis işadamı Dinç Bilgin'e ait medya grubunun uzun süre Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) elinde tutulduktan sonra ihaleyle AKP ile organik ilişkisi olan Çalık Grubu'na verilmesi oldu. Sabah/ATV 'nin satış ihalesine, önceleri Hüsni Özyeğin, Zorlu gibi "ortadan" holdinglerin gireceği de konuşulurken, "sihirli bir el" bu taliplere "geri" komutu verdi ve ardından ihale, Erdoğan'ın damadı Berat Albayrak'ın genel müdürlük yaptığı, tek aday Çalık Grubu'na 1,1 milyar dolara verildi. Üstelik bu projenin finansmanı için devlet bankaları Halkbank ile Vakıflar Bankası'nın 700 milyon dolarlık kredi kullandırdığı da açıklandı. Böylece, AKP medyada, sektörün hâkimi (TÜSİAD destekli) Doğan'ın karşısında şöyle bir blok oluşturmuş oldu: ATV- Sabah (Çalık Grubu), Zaman-Samanyolu (Fethullah Cemaati), Yeni Şafak-Kanal 7 (Albayraklar), Star-24-Bugün (Gülen C.'den İpek-Koza-Tamince).

Medya Mülkiyetinde Politik İslam: 2003 ve Sonrası

Doğan Medya Grubu

Hürriyet
Kanal D
Star TV
CNN Türk
Milliyet
Vatan
Posta-Radikal
Referans
Doğan Burda
Türkish Daily News
Ultra Kablo TV
(D-Smart)
DMC
DPC
Doğan Egmont, Doğan Factoring, Doğan
Kitap, Doğan Ofset, Doğan Online DPP,
Doğan Products, D&R, Yaysat, Yenibirış
ENERJİ (Petrol Ofisi, elektrik)
Turizm (Milta, Hilton)
Sanayi (Ditaş, Çelit Halat, Organik Tarım)
Ticaret (Doğan Oto, Milpa)
Finans (Ray Sigorta)

Politik İslam Medyası

ATV-Sabah (Çalık Grubu)
Zaman-Samanyolu (Fethullah Gülen
Cemaati)
Yeni Şafak-Kanal 7 (Albayrak Grubu)
Star-24 TV (Ethem Sancak)
Bugün-Kanaltürk (Koza, İpek, Fethullah
Grubu)
Dolaylı olarak TRT-AA
RTÜK, TMSF faktörü

Diğerleri:

Karamehmet Grubu (Akşam, Show TV,
Skytürk, Digitürk)
Ciner Grubu (Kanal 1, Habertürk)
Doğuş Grubu (NTV, Cnbc-e)
Küçük Gruplar (TV 8, ART,
Cumhuriyet)

AKP Hükümetiyle Büyüyen Bir Grup: Çalık Holding

AKP iktidarıyla birlikte hızla büyüyen ve genel müdürlüğünü Başbakan Tayyip Erdoğan'ın damadı Berat Albayrak'ın yaptığı Çalık Grubu, yakın plana alınınca ortaya şöyle bir gelişim öyküsü çıkmaktadır.

Genel merkezi İstanbul'da bulunan Çalık Holding, inşaat, enerji, tekstil, finans, telekomünikasyon ve medya alanlarında faaliyet göstermektedir. Grup 2009'da farklı ülkelerdeki iş girişimleri ile 19.080 kişi istihdam etmektedir.

Malatya kökenli Grubun kurucusu Ahmet Çalık'ın tekstildeki ilk girişimi 1981 yılında İstanbul'da kurduğu Ortadoğu Tekstil şirketi ile başlar. Zaman içinde tekstil, Grubun çekirdek ve geleneksel iş sahası olarak gelişecektir. ANAP'ın kurucusu Turgut Özal'a yakınlığı ile bilinen Ahmet Çalık, 1980'li yılların ikinci yarısında tekstil sektöründeki atılımlarını sürdürmüştür.

1987'de GAP Güneydoğu Tekstil'i kuran Çalık Grubu, dünyanın en önde gelen denim kumaş üreticilerinden biri olma iddiasındadır.

Grup, tekstil alanındaki atılımlarını Türkiye dışına taşıma kararı alır ve 1995 yılında Türkmenistan'da yatırım yapan ilk yabancı gruplardan biri olur. Aşkabat yakınlarındaki tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan Türkmenbaşı Jeans Kompleksi, BDT ülkelerindeki tek denim üreticisi olarak faaliyete geçer.

Grup, uluslararası tekstil ticaretindeki payını her geçen yıl artırır. 1994 yılında GAP Pazarlama kurulur. Çalık Grubu 1996 yılında inşaat sektöründeki faaliyetlerini canlandırma kararı alır. GAP İnşaat bu misyona uygun olarak tekrar yapılır ve iş geliştirme faaliyetlerine başlar. Türkmenistan'daki yatırımlar Serdar Pamuk Eğrici'nin 1997 yılında işletmeye açılması ile yeni bir aşamaya ulaşır. Aynı yıl kurulan Türkmenbaşı Tekstil Kompleksi (ev tekstili, örme üst giyim, dokuma giyim üreticisi) ise 2000 yılında faaliyete geçer. 1997 yılında Çalık Holding kurulur. Grup bünyesindeki şirketler tek bir yönetim çatısı altında toplanır ve kurumsallaşma alanında önemli atılımlar başlar. 1998 yılında Grubun enerji sektöründeki ikinci iştirak şirketi olan Çalık Enerji kurulur. Çalık Grubu 1999 yılında finans sektörüne girdi ve Çalıkbank kuruldu.

2000 yılında Grubun toplam aktifleri yarım milyar ABD doları sınırını aştı, net kârı ise 21 milyon ABD dolarına ulaştı. GAP Güneydoğu Tekstil'in yıllık denim kumaş üretim kapasitesi, 2001 yılında tamamlanan kapasite artırım yatırımı ile 27 milyondan 40 milyon metreye çıktı. Grubun inşaat işkolu ise hızla gelişmeye devam etti: GAP İnşaat, 2002 yılında üstlendiği dünya ölçeğindeki gübre, kâğıt ve çimento tesis inşaatları ile dünya klasmanındaki yerini pekiştirdi. Grubun gelişimi AKP'nin iktidar olduğu 2003'ten itibaren hızlandı. Aktif büyüklüğü bir milyar doları aştı. 19 Nisan 2004 tarihinde AKP iktidarınca gerçekleştirilen özelleştirme ihalesi ile Bursa ili doğalgaz dağıtım firması olan Bursagaz da grup bünyesine katıldı. Türkiye ekonomi tarihinde özelleştirme faaliyetlerinin rekor bir seviyeye ulaştığı 2005 yılında ise Çalık Grubu, Türk Telekom ve Tüpraş özelleştirmelerine de katıldı. Her iki özelleştirmede de son etaba kalan Grup, yarışı ikinci en iyi fiyatla tamamladı. Enerji işkolunu geleceğin çok önemli büyüme alanı olarak değerlendiren Grup, 2005 yılında gerçekleştirdiği atılımlarla Türkiye ve çevre ülkelerde çeşitli projeler başlattı. Bu projelerden termik ve hidroelektrik enerji üretimi, petrol boru hattı inşası ilk akla gelenler arasındadır. Çalık Grubu, 2006 yılında Samsun-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi'nin yapımını üstlendi. Uluslararası stratejik ortaklıklarla yürütülecek bu proje Karadeniz petrolerinin Akdeniz'e taşınması konusunda son derece önemli bir yatırımdır. Karadeniz petrolerini Akdeniz'e taşıyacak olan "Trans Anadolu Petrol Boru Hattı" (TAPCO) Projesi'nin temeli 24 Nisan 2007'de Adana - Ceyhan'da atıldı. Türkmenistan'da VoIP hizmetlerini sürdüren Çalık Holding, Arnavutluk'un telekomünikasyon şirketi Albtelecom'un özelleştirilmesi ile ilgili ihaleyi de 2005 yılında kazandı. Grubun telekomünikasyon faaliyetlerini yürüten şirketi CETEL, Arnavutluk için bir seferde en yüksek meblağlı doğrudan yatırımı getirmesi açısından büyük önem taşıyan ihalede Albtelecom'un

yüzde 76'lık hissesinin özelleştirilmesi için 120 milyon Euro ile en yüksek teklifi vererek şirketi devraldı. Anlaşma Ekim 2007'de imzalandı. Böylelikle firmanın resmi devri tamamlandı.

Enerji sektöründe büyümeyi hedefleyen Çalık Grubu, Bursa ili doğal gaz dağıtım şirketi Bursagaz'ı da özelleştirme ihalesi kapsamında satın aldı. 2004 yılında Bursagaz'ı bünyesine katan Çalık Enerji, enerji sektöründeki büyüme stratejisi doğrultusunda Kayseri'nin doğalgaz dağıtım ve işletmesini yapan Kayserigaz'ı da 2007'de satın aldı. Çalık Holding doğal gaz dağıtım alanındaki faaliyetler kapsamında, Türkiye'de CNG (sıkıştırılmış doğal gaz) dağıtım alanında faaliyet göstermek üzere, Çalık Enerji'nin yüzde 50 katılımıyla, Naturelgaz A.Ş.'yi kurdu. Naturelgaz'ın misyonu boru hattıyla ulaşılamayan sanayi ve evsel doğal gaz kullanıcılarına tüp ile yakıt ulaştırmak olarak belirlendi. Naturelgaz, Bursa, Adapazarı, Antalya, İzmir ve Balıkesir'de hizmet vermeye başladı.

Türkiye'nin merkezini oluşturduğu coğrafyayı iş alanı olarak hedefleyen Çalık Grubu, 2004 yılında Arnavutluk'taki ilk iş girişimini gerçekleştirerek ve 2006 yılında ülkenin en büyük üçüncü bankası Banka Kombetare Tregtare'nin (BKT) ortağı oldu. Aktif Bank ve Arnavutluk'ta faaliyet gösteren, 2006 yılında çoğunluk hissesini satın aldığı Banka Kombetare Tregtare (BKT) ile sektörde iki banka ile faaliyet göstermeye başladı.

Çalık Grubu 2006 yılında farklı coğrafyalardaki üretim stratejisinin ilk adımı olarak da Mısır Konfeksiyon Fabrikası yatırımına başladı. Grup yeni stratejik yönelimde inşaat alanındaki odağını da kentsel yenileme projeleri başta olmak üzere toplumsal katkısı daha yüksek olan gayrimenkul değerlendirme projeleri olarak belirledi. İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile Tarlaabaşı Yenileme Projesi'ni gerçekleştirilmesi hedeflenirken, proje Tarlaabaşı Semtinde yaklaşık 20,000 m2 alana yayılmış olan binaların, bina arasındaki sokakların ve altyapının yenilenmesini kapsamaktadır. Çalık Enerji, Almanya merkezli uluslararası enerji kuruluşu EWE ile bir Çalık Enerji iştiraki olan Bursagaz'ın yüzde 39,9 oranındaki hissesinin EWE'ye satışı konusunda da anlaşmaya vardı. Çalık Enerji ile EWE arasında stratejik bir boyut da taşıyan bu anlaşma, iki şirketin, doğalgaz dağıtımının yanı sıra su ve elektrik dağıtım ile telekomünikasyon alanlarında da işbirliğini geliştirmeyi, 'çoklu servis' konusunda birlikte büyümelerini hedeflemektedir. Çalık Enerji'nin yıllık 15 milyon ton kapasiteli entegre rafineri ve petrokimya kompleksi için lisans başvurusu da 2008'de EPDK tarafından kabul edilmiştir. 2007 yılı sonunda TMSF tarafından açılan Sabah-ATV Ticari İktisadi Bütünlüğü ihalesine tek firma olarak katılan grup medya sektörüne de girmiştir. Bu girişim için devlet bankalarından 700 milyon dolar kredi sağlanmıştır.

İslamcı Sermayenin MÜSIAD Örgütlenmesi

Zahit Kotku, Esat Coşan gibi İslamcı siyaset ve ekonomi çevrelerinde etkili kabul edilen Nakşibendî şeyhleri, kendilerine bağlı girişimcilerin -1980 ve özellikle 1990'lardaki- "dünyalıklarını geliştirmeleri" anlamına gelen zenginleşme süreçlerine ilişkin yorumları, "Allah'a kulluğun kapitalist piyasada yerine getirilebileceği, İslam toplumunun hizmetindeyken kâr arayışı içinde olmanın, dini açıdan, dua ve ibadetle eşdeğer olduğu" şeklindeydi. (Yavuz, 2005: 134, 192-194).

Kısa adı MÜSIAD olan Müstakil İşadamları Derneği, bu cemaatle çeşitli düzeylerde ilişkisi kurulabilecek öncülerce 1990'lı yıllarda bu vaazların ışığında kuruldu.

MÜSIAD'cılarının kendilerini takdimleri şöyledir:

"Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği (MÜSIAD); hakkın ve hukukun, adaletin ve eşitliğin, barışın ve güvenin, refahın ve mutluluğun sağlandığı; tarihe ve topluma mal olmuş mahalli ve evrensel değerlerin korunduğu, gözetildiği; kendi içinde bütün, bölgesinde etkin, dünyada saygın bir Türkiye için yola çıkan hassasiyet sahibi iş adamlarınının, 5 Mayıs 1990'da İstanbul'da kurdukları bir "İŞADAMLARI DERNEĞİ" dir. Kişilerin ve kurumların, ülkemizin ve toplumumuzun, bölgemizin ve dünyanın sosyal ve kültürel, siyasal ve ekonomik, bilimsel ve teknolojik kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla oluşturulan bir "GELİŞİM-DİYALOG-İŞBİRLİĞİ-GÜÇBİRLİĞİ PLATFORMU"dur." 1990 yılından 2009'a, şube sayısı 26'ya ulaşan, üye sayısı 2000' i aşan MÜSIAD, yine kendi ifadesiyle, " ...en olumsuz şartlar altında bile misyonuna bağlı kalarak, kuruluş amaçlarına uygun davranma dirayetini ve hassasiyetini gösteren; iş dünyası için olduğu kadar toplumun diğer kesimleri içinde örnek bir eğitim, rehberlik, danışmanlık merkezi haline gelen, uygulama ve çalışmalarını profesyonel düşünce zeminine oturtan, kurumsal kimliğini tamamlayarak, bunu ISO 9001:2000 Kalite Belgesi'yle tasdik ettiren güçlü bir "SİVİL TOPLUM KURULUŞU" dur.

MÜSIAD'ın şube açtığı iller ise 2009 itibarıyla şunlardır: Adana, Ankara, Antalya, Balıkesir, Bandırma, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Eskişehir, Gaziantep, Gebze, İnegöl, İzmir, Kahramanmaraş, Kayseri, Kdz. Ereğli, Kocaeli, Konya, Malatya, Mersin, Rize, Sakarya, Samsun, Şanlıurfa.

Nakşibendî cemaat liderlerinin piyasacılıklarını, yayınladıkları *İş Hayatında İslam İnsanı* adlı broşürde Hazreti Muhammed'e atıfla, "Fiyatları belirleyen Allah'tır" diyecek kadar (Şencan, 1994) ileriye götürmüş bulunan derneğin ilk başkanı Erol Yarar, kuruluş amaçlarını şöyle anlatmaktadır:

"Türkiye'de sanayi ve ticaret odaları ile Odalar Birliği gibi kuruluşlar sanayicilerin beklentilerine cevap veremiyor. Bunun için işadamları fikriyatları doğrultusunda ayrı bir teşekkül kurma arzusu içindeler. (...) "Biz ne SIAD'lar gibi mahalli, ne de TÜSIAD ve TÜGLAD gibi İstanbul ağırlıklıyız. MÜSIAD'ın farkı büyük işletmeler ve holdinglerden ziyade, orta ve küçük ölçekli işletmeleri hedef almasıdır. Bizim bakış açımız da diğer derneklerden farklı."

Üyelerini "homo-Islamicus" olarak tanımlayan MÜSIAD'ın kuruluşunu Yavuz, "modern İslami uyanışın" ana kurumsal gelişmelerinden biri olarak değerlendirmektedir (2004: 131). Küçük ve orta ölçekliler ağırlıkta olsa da kurulduğunda azımsanamayacak sayıda (yaklaşık 1100) işadamını çatısı altında toplamış bulunan MÜSIAD'ın "diğer derneklerden farklılığı", yaş ortalaması 33 olan üyelerinin siyasal motivasyonlarında yatmaktadır. Yani, MÜSIAD, kuruluş yıllarında, kapitalin/sermayenin "ahlaklı kapitalist"lerin elinde olmasını sağlayacak bir düzen istediklerini söyleyecek kadar siyaseten cüretkâr olan genç kuşak İslamcılarının ataklığına, dinamizmine sahip bir dernektir. Derneğin formel/tüzüksel amacı ise tıpkı daha sonra kurulan İŞHAD ve HÜRSİAD'ınki gibi, "küçük ve ölçekli işletme sahibi üyelerinin yurt dışına açılmasını sağlamak"tır. Yaklaşık 1100 üyeyle yola çıkan derneğin üye sayısı 1995'te 1700'lere çıkmış, 1996'da Refah-Yol hükümetinin etkisiyle 2100'e ulaşmıştır. Sözü edilen hükümeti deviren 28 Şubat müdahalesinin olduğu 1997'de ise MÜSIAD üyesi şirketlerin sayısının 2897'ye çıkması dikkat çekicidir. Bu üyelere bağlı şirketlerin sayısı ise 4000'i bulmaktadır.

Gülen Cemaati ve TUSKON

MÜSIAD'ın kuruluş yılı olan 1990'dan yaklaşık üç yıl sonra İslamcı cemahta iki işadamı örgütü daha kuruldu. MÜSIAD'da yer almak yerine 1993'te İş Hayatı Dayanışma Derneği (İŞHAD) ve Hür Sanayici ve İşadamları Derneği (HÜRSİAD) şemsiyesi altında örgütlenen burjuvaların Nurcu Fethullah Gülen cemaati yanlısı işadamları olduğu belirtilmekteydi (Yavuz, 1997: 259). Bunlardan, 420'den fazla üyesi olan İŞHAD'ın amaçları ve hedef kitlesinin MÜSIAD'la fazlasıyla benzeştiği görülmektedir: *"Türkiye ekonomisinde oldukça önemli bir yere sahip KOBİ'lerin yapılarını sağlamlaştırmak ve onları hızla globalleşen dünyada rekabet güçlerini arttırmak için gerekli uluslararası standartlara ulaştırmak, üyelerinin ve yabancı işadamlarının Türkiye, Orta Asya, Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'da ticari ve hizmet yatırımlarında bulunabilmelerine yardımcı olmak". (İŞHAD, 2006).*

Daha çok uluslararası ölçeğe yönelmiş İslamcı (Nurcu) sermayedarların üye olduğu HÜRSİAD ise 1993 yılında kurulmuştur. Dernek sayısını -Eylül 2006'da- 350 olarak belirtmekteydi. İleri tarihlerde, ülkenin çeşitli yerlerin-

de kurulan ve federasyonlaşan yeni derneklerle birlikte bu dernekler, yurt çapında bir örgütlenmeyle, kısa adı TUSKON olan, **Türkiye Sanayicileri Konfederasyonu** isimli konfederal bir yapılanmaya giderek, MÜSIAD'ın dışında, daha çok Gülen Cemaatine mensup İslami-muhafazakârların örgütlendikleri bir yapılanma durumuna geldi.

Bu grupların İslamcı sermayenin genelinden ayrı kuruluşlara gitmiş olmaları, MÜSIAD'ın kuruluş yıllarında RP yanlısı ve Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile entegrasyonuna karşı olması şeklinde açıklanmaktadır.

Globalleşmeye ve AB entegrasyonuna daha açık olan Gülen Cemaati'nin TUSKON'u, Cemaatin 400'ü aşkın özel lise, üniversite ve kolejini, yurtlarını, yaz kamplarını ve 100'den fazla vakfını desteklemek için oluşturulan bir örgütlenme olarak da yorumlanmaktadır.

Cemaatin 1991 sonrasında ABD merkezli istihbarat örgütü CIA ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin de desteğiyle eski Sovyet Cumhuriyetlerinden başlayarak, Moğolistan'dan Tayland'a, Papua Yeni Gine'den, Macaristan'a, Afganistan'dan Güney Afrika Cumhuriyeti'ne kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmış bulunan özel okullarının, bu derneklerin üyelerine bu coğrafyalarda iş yaparken hem belli bir nüfuz sağladığı, hem de (kara para aklama faaliyetleri de dâhil) para aktarımıyla işlerinde kolaylıklar sağladığı belirtilmektedir (*Akfırat, 1999: 346-348; Bulut, 1999: 382-384*).

Gülen Cemaatini, küresel ölçekte iş yapan burjuvalar yetiştirmeye yönlendiren sürecin öncesi de hareketin özünü kavramak açısından önemlidir. Gülen ve oluşturduğu cemaatin gelişim serüveni Ruşen Çakır'ın kaleme aldığı bir makaleden şöyle özetlenebilir (*Çakır, 2000*).

Fethullah Gülen adı ilk kez 1985'te duyulmaya başlandı. Etkileyici bir vaiz olduğu, vaaz kasetlerinin elden ele dolaştığı, Nurcu ekolden yetiştiği, 1970 ortalarında kendi grubunu kurduğu, faaliyetlerini İzmir merkezli yürüttüğü aylık Sızıntı dergisini çıkarttığı, hatta burada 'Abdülfettah Şahin' müstearıyla başyazılar yazdığı söyleniyordu. Gülen hakkında birbirine zıt kesimler, birbirine zıt görüşlere sahipti. Kimilerine göre o bir numaralı Atatürk ve devlet düşmanıydı: 12 Mart 1971 darbesinden sonra mahkûm olup hapis yatmış, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra da aranmaya başlanmıştı. Başta radikaller olmak üzere İslamcıların önemli bir kısmı da Gülen hakkında hiç de iyi şeyler düşünmüyordu. Onun "devletçi ve Amerikancı" olduğu kanısındaydılar.

12 Eylül'ü de destekleyen Gülen, 1980'lerde yükselişe geçen İslami hareketle arasına mesafe koymaya hep özen gösterdi. Gülen, 10 Kasım 1938'de Bitlis, Ahlat'ta doğdu. Gençlik yılları Erzurum'da din eğitimiyle geçti. 18 yaşına basmadan Nurcu tarikatına girdi. Hemen ardından Erzurum'da Komü-

nizme Mücadele Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı. Askerlik öncesi ve sonrasında Edirne'de dört yıl imamlık yaptı. 1966'da İzmir Kestanepazarı Camii'ne atandı. Vaazlarıyla iyice ünlene Gülen, cezaevinden çıktıktan sonra 1970'lerin ortasında 'Yeni Asya grubu' olarak bilinen Nurculuğun ana gövdesinden kopup kendi cemaatini kurdu. Gücünü, ilhamını, kendi formasyonunu Nurculuğa borçlu olmasına rağmen Said Nursi'nin adını pek anmamaya özen gösterdi. Eğitime ağırlık verdi. Taraftarlarının, özellikle de cemaate bağlı olarak açılan dersane ve kolejlerin yöneticileriyle öğretmenlerinin eğitimini bizzat üstlendi.

Cemaat 1988'de Zaman gazetesini satın aldı ve yayılmaya başladı. Gazetenin ilk yıllarında ANAP iktidarı ve Turgut Özal savunuculuğu dikkat çekiyordu. Nitekim Gülen'in daha sonra gerçekleştireceği yurtdışındaki okullaşma faaliyetinin önde gelen teşvikçi ve destekçilerinden biri de Özal olacaktı. Ancak cemaatin gerçek dışı açılması Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı'nın 1994'te kurulmasıyla oldu. 11 Şubat 1995'te Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı'nın İstanbul Polat Rönesans Otelinde verdiği iftar yemeği dışı açılımda son noktayı koydu. Çok sayıda gazeteci iftarın onur konukları arasında yer alıyordu. Bütün bunlar tam da RP'nin 27 Mart 1994 yerel seçimlerinden zaferle çıkıp büyük bir tırmanışa geçtiği ve kendinden olmayan kesimleri ürküttüğü bir dönemde gerçekleşiyordu. Gülen ve cemaati, açık veya örtük bir şekilde "Onlar radikal, biz ılımlıyız" veya "Onlar devleti yıkmak, biz güçlendirmek istiyoruz" diyordu. Dönemin Başbakanı Tansu Çiller ve büyük medyanın önemli bir bölümü başta olmak üzere İslamcı olmayan birçok çevre de onları bağışlarına bastı. Cemaatin yükselişinde birkaç önemli faktör daha vardı. Öncelikle Gülen'in, kendisini laik gören birçoklarının yıllardır peşinde olduğu "hem dindar/hem modern ulvi şahsiyet" şablonuna oturduğu sanıldı veya böyle bir imaj yaratıldı. Gülen'in "ufku"nun genişliği, her soruya entelektüel dozu din adamı ortalamasının üstünde cevaplar vermesi prim yaptı. Bunun sonucunda iş, spor, medya, üniversite, siyaset çevrelerinden pek çok kişi Gülen'le tanışmak, onunla sohbet etmek, onunla aynı fotoğraf karesine girmek için sıraya girdi.

Cemaatin dindar olmayan çevrelerde de yıldızının iyice parlamasına neden olan hususların başında hiç kuşkusuz okullar geliyordu. Her şeyden önce Gülen, Said Nursi'nin "Devir tarikat devri değil, imanın yeniden ihdası devridir" sözüne sahip çıkmıştı. Yani diğer cemaatler gibi zaten dindar olan kişilere değil, dinden uzak olduğunu düşündüğü kişilere yönelmişti. Onları kazanmak için de diğer cemaatlerle değil, 'laik' kesimle rekabet içine girmişti. Bu rekabet esas olarak eğitim alanında yaşandı. Said Nursi'nin "İslam ile pozitif bilimleri bağdaştırma" prensibinden hareketle cemaate bağlı üni-

versiteye hazırlık dersaneleri ve özel liselerde Türkiye'nin eğitim sistemine uygun öğrenciler yetiştirildi.

Gülen, taraftarlarına, öncelikle halkının çoğu Müslüman olan eski sosyalist ülkelerde, sonra da tüm dünyada okullar kurdu. Yabancı dil ve fen bilimleri eğitiminin ön planda olduğu bu okullarda dinsel yön hep geri planda kaldı veya öyle tutuldu. Özal ve Demirel, cumhurbaşkanlıkları döneminde cemaatin bu faaliyetlerine açık çek verdiler. Birçok başbakan, bakan ve üst düzey bürokrat da aynı tutumu izledi. Ankara başlangıçta, İran ve Suudi Arabistan'ın kendilerine özgü İslam yorumlarını sokmaya çalıştığı Türki cumhuriyetlerine 'laiklik' ihraç etmek istemişti. Bu stratejisinin kısa sürede iflasiyla devreye "ılımlı" olduğu düşünülen cemaatler, özellikle de Gülen sokulmuştu. Gülen'in okulları uzun bir süre devlet katında "içte tehlikeli, dışta olumlu" olarak görüldü. Gülen cemaatinin bu eğitim hamlesi, dışarıya açılmak isteyen iş çevrelerinin de dikkatini çekti. Çünkü buldukları ülkelerin seçkinlerinin çocuklarına eğitim veren bu kolejler üzerinden ithalat ve ihracat bağlantıları kurmak epey kolaydı. Sonuçta Nurculukla, İslamcılıkla, hatta İslam'la alakası olmayan, Türkiye'nin dört bir tarafından irili ufaklı girişimci Gülen'den "Hoca efendi" diye bahseder, cemaate para yardımı yapar oldu.

Birtakım politikacı, gazeteci, sanatçı, bilim adamı/kadını, işadamı/kadını, kamuoyunda bilindikleri kimliklerini aynen muhafaza ederek Gülen'i destekler hale geldiler. Hatta içlerinden bazıları cemaatin sözcüsü gibi görünebildi.

Örneğin Gülen'in ABD'ye tedavi için gitmesinden önce katıldığı son etkinlik olan "Ulusal Uzlaşma Ödülleri"nde dönemin Cumhurbaşkanı Demirel'den plakçı Şahin Özer'e kadar çok sayıda kişiye ödül dağıtıldı. İslamcılara dönük post-modern darbe diye de nitelendirilen 28 Şubat 1997 sürecinin bütün hızıyla sürdüğü bir dönemde, 26 Aralık 1997 gecesi yapılan bu ödül töreninde gazeteci ve eski milletvekili Nazlı Ilıcak şu konuşmayı yapmıştı: *"Bazı mahfiller Fethullah Gülen Hocaefendi'nin başını çektiği hizmet hakkında incitici laflar üretmektedir. Cumhurbaşkanının teşrifini bu çirkinliği, hatayı düzeltme gayreti olarak görüyorum."* Gülen ve cemaati 28 Şubat sürecini atlatmak için, açık ve gizli olarak bir hayli lobi yaptılar. Ancak bu çabalar sonuç vermedi ve sıra Gülen ve cemaatine geldi. ATV'de 18 Haziran 1999 günü yayınlanan kaset büyük bir şok yarattı. İddiaya göre, yalnızca cemaat yöneticilerinin izlemesi için hazırlanan kaset, devletin cemaat içine sızdırdığı kişiler tarafından ele geçirilmişti. Kasetin ATV'ye ulaştırılmasındaysa bir emekli orgeneralin adı geçiyordu. Gülen'in devlet içinde uzun vadeli kadrolaşma öğütlerini içeren bu kaset üzerine büyük medya, kendisini yeniden "bir numaralı rejim düşmanı" ilan ediverdi.

Gülen ise olayları “ateist ve komünistlerin komplosu” olarak göstermeye çalıştı. Ankara DGM Savcısı Nuh Mete Yüksel, “*Hukuka aykırı hiçbir fiilin içinde değilim. Hiçbir illegal yapılanma, örgütlenme içinde olmadığım DGM kararlarıyla sabittir*”, diyen Gülen’le aynı fikirde değildi. Yüksel, Gülen hakkında, “örgüt kurduğu ve yönettiği” gerekçesiyle, 10 yıla kadar hapis istemiyle dava açtı. Gülen’in 10 yıla kadar da kamu hizmetlerinden men edilmesini talep etti.

Yüksel’in ayrıca, Gülen’e bağlı tüm şirket, okul ve kurumlarla, buralarda çalışan yöneticileri de kapsayan bir dava açması bekleniyordu. Yüksel’in açacağı davanın, sanıkların mahkûmiyetiyle sonuçlanması halinde, bu kuruluşların tamamının kapatılacağı ve mallarına el konulacağı ifade ediliyordu.

Gülen, 22 Haziran 1999 akşamı, ABD’den Show TV’ye telefonla bağlanarak Reha Muhtar’ın sorularını yanıtlayıp, “devletin her şeyi bildiğini, vicdanının rahat olduğunu, ancak maksadı aşan ifadeleri” olabileceğini belirttikten sonra bir daha Türk medyasının karşısına çıkmadı. New York Times’ın yazılı sorularını yanıtlarken, kendisi hakkındaki suçlamaların, “Devlet içindeki ufak bir azınlığın işi” olduğunu söyledi. Fakat bu yayının üzerinden daha bir hafta geçmeden Org. Hüseyin Kıvrıkoğlu, adını vererek Gülen’i hedef gösterdi ve hakkındaki gıyabi tutuklama kararının iptal edilmesini, bu cemaatin “yargıya sızması” olarak değerlendirdi.

Gülen, RP’nin 1994 ve 95 seçimlerindeki zaferlerinden ve buna paralel olarak İslamcılığın genel yükselişinden kaygı duyan çevrelerle iyi ilişkiler geliştirmiş; “Arap ve Acem İslam’ına karşı Türk İslam’ı” olarak tanımlanabilecek muğlâk bir projeyi ve kendi cemaatini bunlar karşısındaki bir nevi panzehir olarak sunmuştu.

Bütün bu süreçte Gülen, toplumdan ziyade devleti ve iktidar sahibi seçkinleri muhatap aldı. 1995’ten itibaren devlet içindeki iktidar savaşlarında Gülen’in adı hep anılır oldu. Nitekim Savcı Yüksel, iddianamesinde Gülen’in orduya karşı polisi öne çıkartmak istediği iddiasının altını ısrarla çizdi.

Gülen devlet katında belki herkesi bir şekilde ikna etti; ordu hariç. Çünkü 1986’da yapılan bir operasyonla cemaatin askeri liselere sızmış olduğunu ortaya çıkaran askerler bu cemaate yönelik kuşkularını hep korudular. Devletin değişik kademeleri, bu cemaatin kadroları ve imkânlarının değişik yer ve zamanlarda kullanılmasına göz yummuş olsalar da bu cemaat yanlılarını ordudan ayıklamayı hiç aksatmadılar.

Ruşen Çakır, Ayet ve Slogan’da, Gülen cemaati ile ilgili bölümü şöyle bitiriyordu: “*Kadrolarını devlet hizmetine koşmayı yeğleyen (en azından şimdilik) bu cemaat aynı zamanda çok geniş mali olanaklara da sahip. İleride bir gün,*

kendine güveni geldiğinde, cemaatin siyasi iktidara talip olmak isteyebileceği 'teorik' olarak varsayılabilir. Ancak kuru ajitasyonla, spekülâtif argümanlarla, kişi kültürüne koyu bir bağlılıkla yetiştirilen bu 'kadrolar'la nereye kadar yürünebileceği şüpheli."

Gülen cemaati, iktidara talip, daha doğrusu ortak oldu. 2002 yılında kurulan AKP, RP'den kopan Nakşibendî tarikatı mensuplarına Gülen cemaatinin destek vermesiyle kuruldu ve bu tarikat koalisyonu seçimlere girerek 2002 Kasım seçimlerinde iktidarı aldı. İktidarla birlikte hızla büyüyen ve etkinlikleri artan bu tarikat ve mensubu işadamlarının ekonomik örgütlenmeleri de hızlandı. Gülen cemaatine mensup girişimciler kurdukları dernek ve federasyonlarla kısa adı TUSKON olan **Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu** oluşturdular.

TUSKON 'un üyesi ANSİFED, MARİFED, GÜNSİAF, ESİDEF, KASİF, BİRSİAD, DASİDEF gibi bölgesel federasyonlardır. Federasyonların üyeleri ise İŞHAD, KASİD, GUSİAD, KARGİD, MABİAD, İHSANDER gibi işadamı dernekleridir. Türkiye genelinde üye federasyonlara bağlı 126 üye derneği ve bu derneklerin üyesi olan 9700 işadamı bulunmaktadır.

TUSKON'un öyküsü, kendi ifadeleriyle şöyledir:

1990'li yılların başında, ülke sorunlarına duyarlı, sosyal sorumluluk bilinci yüksek işadamlarının, birlikte hareket etmek üzere çeşitli illerde dernekleşmesiyle başladı. Bu dernekler Türk ekonomisinin bel kemiğini oluşturan küçük ve orta ölçekli işletmelerin yanı sıra büyük ve büyüyen şirketlerin, ülkemizin değişken yapı ve dinamik ekonomisinde kendini geliştirebilmesini ve dış pazarlara açılabilmesini sağlamak üzere kuruldu. Ekonomi politikalarına açılım oluşturma yanı sıra ülkemizdeki iş ortamının uluslararası ve modern standartlara ulaşmasını misyon edinen bu dernekler, bilgi ve tecrübe-

rini hem İstanbul'daki hem de Anadolu'daki pek çok girişimci ve işletmeyle paylaştı. Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin de etkisiyle gelişen sivil toplum anlayışı, bu dernekleri, onları daha güçlü temsil edebilecek üst yapılanmalarda bir araya gelme ihtiyacını doğurdu. Bu gelişme dernekleri federasyonlaşma sürecine götürdü. Böylece Türkiye'nin coğrafi dağılımı doğrultusunda Marmara, Ege, Karadeniz, Akdeniz, İç Anadolu ile Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde bir araya gelen işadamları bütünleşerek federasyonlar oluşturdu (MARİFED, ESİDEF, KASİF, ANSİFED, DASİDEF, GÜNSİAF, BİRSİAD). Global dünyadaki gelişmeleri takip ederek, üyelerinin küresel bir oyuncu olmasını hedef gösteren bu federasyonlar da bir araya gelerek, Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu'nu kurdu.

Konfederasyonumuz, işlerini geliştirmek, büyütmek ve dış pazarlara açılmak isteyen işadamlarımızı temsil edecek bir organizasyon olmanın yanı sıra ülkemizdeki sorunları gündeme taşıyarak, çözüm önerileri üretmek ve ülkemizin hak ettiği yere ulaşması yolunda geniş katkı sağlamak üzere kuruldu. Bu doğrultuda TUSKON;

- İş dünyamıza yönelik potansiyelleri değerlendirerek, işletmelerin kendilerini geliştirmelerine yönelik hedefler oluşturmayı;
- İş dünyasının sesi olarak, ekonomi politikalarının oluşturulmasına katkıda bulunmayı, Ülkemizin sorunlarına yapıcı anlayışla yaklaşarak, alternatif çözümler üretmeyi;
- Tüm dünyadaki ekonomik gelişmeleri takip ederek, global iletişim ağını açık tutmayı ve iş adamlarımızın dünya ile entegrasyonunu sağlamayı;
- Aile şirketlerinin kurumsallaşmasına yönelik yöntemleri göstermeyi;
- İşadamlarımızın, gerek ulusal gerek uluslararası arenada iş yaparken ihtiyaç duyabileceği bilgi, tecrübe ve ilişkileri paylaşmayı;
- Temel pazarların yanı sıra gelişen pazarları inceleyerek, Türkiye ekonomisinin gelişimine katkı sağlayacak potansiyel ülke ve sektörleri analiz etmeyi;
- Üyelerinin hizmet veya bilgi ihtiyacını hızlı, sıkıntısız ve dolaysız yoldan, konunun uzmanlarıyla değerlendirerek gidermeyi, amaç edinmiştir.

Bu amaçlara hizmet ederken konfederasyonun bakış açısı, yerel koşul ve duyarlılıkları da dikkate alarak Türkiye ekonomisini ve işadamlarını global ekonominin etkin bir parçası haline getirmektir. TUSKON, ayrıca ülke sorunlarıyla ilgili tespitlerini, düşüncelerini ve önerilerini kamuoyu ile paylaşmayı

ve bu yönde katılımcı öneriler geliştirmeyi görev edinmiştir. Şeffaf bir anlayışla çalışmalarını sürdürmeyi ilke edinen TUSKON, çalışkan, dürüst, güvenilir ve sosyal sorumluluk bilincine sahip işadamları ve onların kuruluşlarını üye olarak kabul etmeyi benimsemiştir”.

Bu gelişmelerle birlikte İslamcı sermayeye ilişkin şu tür genellemeler yapmak mümkündür:

İslamcı sermayedarlar, eskinin dindar küçük üreticilerinin “bir lokma, bir hırka” beklentilerini aşarak sermaye birikimine koşullanmışlardır. Zenginleşmeyle gelen yaşam tarzı değişikliklerini, burjuvalaşmayı, yani dünyevi kurtuluşu ifade eden bu değişime icazeti de bizzat tarikat şeyhlerinden -örneğin Nakşibendi şeyhi Mehmet Zahit Kotku- almışlardır.

Ağırlıklı Anadolu’nun orta ve küçük ölçekli işletmeleri arasından çıkmışlardır, ancak İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük metropollerdeki KOBİ sahiplerini de kucaklamaktadırlar. Bu anlamda, yaygın İstanbul-Anadolu sermayesi tanımlaması yerinde değildir.

İslami sermayedarlar, ivmelerini 1980’lerde ANAP iktidarı döneminde uygulanan ihracatı teşvik sistemi, Arap sermayesinin katkısıyla oluşturulan İslami bankacılık sisteminin getirilmesi, vakıflar yasasıyla tarikatların/cemaatlerin ekonomik güçlerinin arttırılması gibi kimi politikalarından almış, bunlara daha sonra yerel yönetimlere, giderek merkezi iktidara geçişle birlikte kamu harcamalarının yarattığı “İslami eş-dost kapitalizmi”nin imkânları eklenmiştir.

İslamcı patronlar, sermaye birikimi ve emek süreçlerinde din başta olmak üzere geleneksel-kültürel değerleri ve ilişki ağlarını kullanmakta, işbirlikleri ve işbölümlerinde ve istihdamda tarikat mensupları öncelik taşımaktadır.

İçinde yer aldıkları ilişki ağlarını İslamcı kimlikleriyle birleştirerek ekonomik etkinliklerini yüz yüze ilişkilere, karşılıklı güven ilişkilerine oturtmaya çalışan bu girişimciler, gereksinimlerini büyük ölçüde birbirinden karşılayanların oluşturduğu bir İslami alt ekonomi yaratmışlardır.

Uzakdoğu ülkelerine özgü olduğu varsayılan (aslında anti-demokratik rejimlerin ürünü olan) gelenek içinden giderek modernleşme diye formüle edilebilecek bir gelişme modelini savunmaktadırlar.

Emek-sermaye ilişkisinde sendika, toplu sözleşme, sigorta gibi modern hak arama araçlarını devre dışı bırakarak, emek maliyetlerini asgari düzeyde tutmaya yarayan gayri-resmi ve kişisel ilişkilere dayalı, otoriter, paternalist ilişkileri hâkim kılmaya çalışmaktadırlar.

İslamcı sermaye içindeki sınıfsal heterojenlik, özellikle 1990’larda hem işletme ölçekleri ve iş yaptıkları sosyo-mekânsal ölçekler, hem de sermaye

birikimlerini oluşturma ve finansman açılarından yaşanan farklılaşmalara paralel olarak daha da derinleşmiştir.

İslami amaçlara ve İslami çevrelerin yürüttüğü hayırseverlik ve eğitim içlerine fonlar yaratarak hem kişisel tatmin sağlamakta, hem de birlikte hareket ettikleri ilişkiler evrenini genişletmektedirler.

Beşinci Bölüm

İSLAMCI-MUHAFAZAKÂR İŞADAMLARI ÖRGÜTLENMELERİ ile TÜSİAD ÇATIŞMALARI: 1990'LARDAN 2000'LERE

Türkiye'de İslamcı-muhafazakâr siyaset, 1970'lerden başlayarak siyasi yelpazede kendine hep yer buldu. 1970'lerde Milli Selamet Partisi (MSP) ile temsil edilen İslamcı siyaset, 1973 seçimleri sonrası CHP-MSP koalisyonunda hükümet ortaklığı da yaptı. Daha sonra Adalet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile de hükümet ortaklığı yapan MSP, ekonomi politika olarak "millici", yani sığ bir anti-emperyalist duruşa sahipti. Avrupa Birliği'ne karşı da kararlı bir duruşu olan MSP, "milli sanayi" savunucusuydu ve devlet müdahalelerinin yardımıyla küçük ve orta sermayedarlardan bir "milli sanayici" yaratmanın, milli sanayi kurmanın, "ağır sanayi"ler kurmanın gerekliliğine inanıyordu. O yıllarda Milli Görüş hareketinin lideri olan Necmettin Erbakan, siyasi parti kurmadan önce T. Odalar Birliği yönetimini ele geçirecek küçük muhafazakâr işadamlarının TOBB bünyesinde hâkimiyet kurması için çalışmış, ancak Süleyman Demirel'in liderliğini yaptığı AP, buna imkân vermemişti. TOBB'da, o dönemde etkin kılınamayan İslamcı küçük ve orta sermayedarların, bir "fraksiyon" olarak "Milli Görüşçü" çizgileri hep devam etti. Bu çizgi, Batı emperyalizmine karşı olma, "İslam Ortak Pazarı" nı tesis etme ütopyalarına da sahipti. Çeşitli cemaat-tarikat örgütlenmelerine de sahip olan küçük ve orta sermayenin bu İslamcı-muhafazakâr kesimi, politik etkinliğini MSP çatısı altında 1970'li yıllarda bir yere kadar geliştirmekle beraber tıkanıp kalıyordu.

12 Eylül 1980 darbesi, temelde sol siyasal hareketlere karşı yapılırken bundan diğer sivil siyasetler ve tabii İslamcı MSP de payını aldı. 12 Eylül, MSP'nin örgütlenmesini dağıtmakla beraber, dini, darbeye karşı hareketler önünde bir dalga kıran olarak kullanılmaktan da geri durmadı. 12 Eylül Anayasası'nın 24. maddesi ile zorunlu din dersleri konuldu. 12 Eylül döneminde İmam-Hatip Liseleri, eklentileri (şubeleri) ve öğrenci sayısı artırıldı. 1983 tarihinde İmam-Hatip Lisesi çıkışlılara, üniversitelerin her bölümüne girme hakkı tanınmasıyla birlikte, din eğitimi almış kişiler devletin tüm kurum ve kuruluşlarında görev alıp yönetici oldular.

Her dönem cemaat-tarikat örgütlenmeleri ile direnme imkânı bulan İslamcı-muhafazakâr kesim, 1982 Anayasası'nın ardından yeniden ortaya çıkan partileşme sürecinde bu kez Refah Partisi adıyla ortaya çıktı. Anayasa Mahkemesi'nin 16 Ocak 1998'de kapatmasıyla, bu kez Fazilet Partisi adıyla faaliyetini sürdürdü. Anayasa Mahkemesi'nin 22 Haziran 2001'de bu partiyi de kapatmasıyla, 20 Temmuz 2001'de Saadet Partisi adı altında etkinliğini sürdürmeye başladı.

1980 öncesi "Milli Görüşçü" çizgide varlık bulan Necmettin Erdoğan, 1980 sonrası izlenen neo-liberal, piyasacı politikalara ve AB'ye tam üyelik politikalarına yandaş iş dünyası ile karşı durdu. 1990'da kısa adı MÜSİAD olan Müstakil İşadamları Derneği'ni kurdu.

1990'dan 2000'lerin başlarına kadar İslamcı siyaset "Milli Görüşçü" çizgisini sürdürürken, İslamcı siyasetin bir başka cemaat örgütlenmesi olan Fethullah Gülen hareketi, "Milli Görüş"ten farklı olarak "küreselleşme" gerçeği ile uyumlu bir "ılımlı İslam" modeli üstünden örgütleniyor ve yandaş işadamlarını da çeşitli dernek çatıları altında bir araya getiriyordu.

Anti-emperyalizm, AB karşıtlığı gibi retorikleri dışlayan Gülen siyasetindeki yaygın kabul görüş, Milli Görüşçü Refah Partisi (sonradan Fazilet Partisi) üyelerinin bir kısmını etkilemeye başladı. 28 Şubat 1997 müdahalesinin de etkisiyle "Milli Görüş" hareketi değişime zorlandı. Sonradan Cumhurbaşkanı ve Başbakanlık koltuklarında oturacak olan Abdullah Gül ile Recep Tayyip Erdoğan'ın RP içinde "ak saçlılar" diye bilinen Ortodoks Milli Görüşçülere karşı başlattıkları muhalefet, parti içinde iktidar değişimine yol açmadı, ancak, kısa sürede Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) doğumunu hazırladı.

Milli Görüş'ten ayrılanların oluşturduğu AKP ile gelen revizyon, MÜSİAD'ın çizgisine de kısa sürede hâkim oldu. MÜSİAD da, AB karşıtlığını ve küreselleşmeye karşı ihtiyatlılığı bir kenara bırakıp daha piyasacı, liberal ve küreselci bir çizgiye doğru evrildi. Evrilmekten öte, bu çatı altındaki iş adamları, belediyelerdeki iktidarın yanı sıra, 2002 sonrası tek parti olarak hükümet olan AKP'nin açtığı iş imkânlarından olabildiğince yararlanıp sermaye birikimini hızlandırdılar.

2002-2007 dünya konjonktürünün likidite bolluğunun getirdiği rüzgârla yüzde 7 yıllık büyüme ivmesi yaşayan Türkiye'de İslamcı-muhafazakâr sermaye de hatırı sayılır büyüklüklerde palazlandı. MÜSİAD örgütlenmesinin dışında Gülen Cemaati, kısa adı TUSKON olan Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Konfederasyonu ile 7 federasyonlu bir işadamları örgütlenmesine dönüştü. İktidar olmanın avantajlarıyla da pekişen İslamcı-muhafazakâr işadamları örgütlenmesi, kendisini laik, Atatürkçü, çağdaş diye isimlendiren ve

TÜSİAD'ın merkezinde olduğu TÜRKONFED örgütlenmesinin karşı bloğunu oluşturdu.

Özetle denebilir ki, Türkiye'nin siyaset sahnesinde, ülke tarihinin son çeyrek yüzyılında bu iki hegemonik sermaye bloğunun mücadelesinde ifadesini bulan bir iktidar yarışı cereyan etmektedir. İslamcı sermayenin 1990'lardaki hızlı palazlanmasına bir tür müdahale de sayılan 28 Şubat süreci, TÜSİAD lehine sonuçlanan bir raunt olmuş, 2002'de ise AKP ile iktidar olan İslamcı kesim, bu raundun rövanşını almak için mücadeleyi başlatmıştır. AKP iktidarı ile yapısını tahkim edip güç dengesini lehine çevirmeye çalışan İslami burjuvazi, bu konjonktürde atak olan, TÜSİAD kesimi ise defanstaki blok durumundadır. 2010'a doğru yol alan Türkiye'de siyasete damgasını vuran da hala bu iktidar bloğu mücadelesidir. Bugün, gerek IMF ile ilişkiler konusunda, gerek izlenecek makro ekonomik politikalarda, hatta yargı, güçler ayrımı, ordu, eğitim, diyanet, gündelik hayat ile ilgili politikalarda, bu karşıtlık, ayrışma ve saflaşma daha çok hissedilmektedir.

Bu "bilek güreşi"nin ilk raundu sayılan 28 Şubat sürecini hazırlayan koşulları ve 28 Şubat'ın pratiğini hatırlamak, rövanşın alınmaya çalışıldığı "bugün"ü anlamak açısından önemlidir. 28 Şubat'a giden süreçte neler olmuştu?

İslamcı Sermayenin TÜSİAD'ı Endişelendiren Tırmanışı

İslamcı sermayenin 1990'lardaki yükselişinin devletin üst düzey askeri ve sivil yöneticileri ve TÜSİAD'da temsil edilen büyük sermaye başta olmak üzere destekçisi olan kesimler için oluşturduğu sakıncaları, 28 Şubat sürecinde kurulan Batı Çalışma Grubu'nun raporlarına dayalı olarak hazırlanan, 11 Haziran 1997 tarihli Genel Kurmay Brifingi'nin metninden (*Radikal*, 12 Haziran 1997) ve basının konuya daha önce hiç olmadığı kadar gösterdiği ilgiden (*Milliyet*, 11-18 Mart 1997; *Milliyet* 07 Haziran 1997; *Hürriyet*, 06 Haziran 1997) gözlemek mümkündür. İslamcı sermayenin endişe yaratan yukarı doğru tırmanışı ve bu konuda hissedilen "sakıncalar" şu başlıklar altında toplanabilir:

- İslamcı sermayeyi, 28 Şubat müdahalesinin aktörlerinin nezdinde sakıncalı kılan nedenlerin başında, dini cemaatlere bağlı vakıf ve derneklerin odağında yer aldığı İslamcı çevrelerin cami, okul, özel üniversite, dershane, öğrenci yurdu yaptırmak, yoksula yardım gibi geleneksel sayılabilecek sosyo-kültürel faaliyetlerinin artan dinamizminin maddi olanaklarını yaratmış olmaları gelmektedir. Araştırmacı Faik Bulut, ordu kaynaklı bir veride -büyük olasılıkla Batı Çalışma Grubu raporlarını kast ediyor olsa gerek- söz konusu sermayenin "sırf

eğitim, vakıf, sivil çalışma, parti faaliyeti" gibi etkinlikler için yarattığı fonun 15 milyar dolar olarak ifade edildiğini belirtmektedir (*Bulut, 1999: 377*). İslamcı amaçlara hizmet eden faaliyetler için sosyal fonlar yaratmak, bunların bireysel düzlemde kalması çok mümkün ve tercih edilir olmayan bir cemaatle de ilişkilendirilmiş olan İslamcı kimliklerinin kurucu bir unsurudur.

- MÜSİAD yelerinin sayısı RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın başbakanlığındaki RP-DYP hükümetinin etkisiyle 3000'e yaklaşmıştır. MÜSİAD, 1990'da kurulduğunda yaklaşık 1100 yesi vardı ve 7 yıllık sürede ye sayısının 3000'e yaklaşması, salt derneğin değil, İslami alt-ekonominin beslendiği sosyo-kültürel ilişki ağları ve iş yapma biçimlerinin de nasıl bir çekim merkezi haline geldiğinin göstergesi sayılabilir. Bu tabloya Fettullah Gülen cemaatinin derneği İşHAD'ın yeleri de eklenirse İslamcı sermayenin yaptığı atılım daha iyi anlaşılacaktır. Çok yönlü bir dayanışma-destek mekanizması yaratan ilişki ağlarının da genişlemesi anlamına gelen bu göstergeler, özellikle Anadolu kentlerinde tekil girişimciler açısından İslamcı sermayenin bir parçası olmayı artan oranda teşvik etmiştir. Bu gelişme eğilimleriyle, klasik finans sermayesi ve piyasasının kredi-borç sisteminin dışında devinen İslami alt ekonominin, 50 milyar dolara yaklaştığı söylenen (*Radikal, 13 Haziran 1997*) istikrarlı genişlemesinin, kapitalist birikim yasaları gereği kendi içinde büyük şirket-grup ve holdingler üretir duruma gelmesinin, genel (st) ekonominin egemeni büyük İstanbul sermaye ve laik çevreler tarafından laik düzen ve sermaye içi dengeler açısından sakıncalı görülmüş olma ihtimali yüksektir. Nitekim Batı alışma Grubu'nun bir raporunda bunun göstergelerinin ortaya konulmuş olması anlamlıdır. Rapora göre söz konusu İslami etiketli şirketlerin 385'i büyük ölçeklidir. Büyük leklilerin yarısından fazlasının (203 tanesi) tek bir cemaatle (Fethullah Gülen cemaatiyle) ilişkili şirketler olması da hem cemaatsel ilişki ağlarının ne kadar verimli bir birikim-büyüme kanalı yaratabildiğine, hem de İslamcı sermaye içinde bir merkezileşme eğiliminin varlığına işaret etmektedir. Kuşkusuz, bu raporlar hazırlanırken politik kaygıların, gerçekliği objektif-bilimsel bir biçimde ortaya koyma kaygısının önüne geçtiği, bir takım verilerin şişirilmiş ya da abartılmış olacağı da akılda tutulmalıdır.
- İslamcı sermayenin egemen sermaye bloğunca sakınca olarak görüldüğü daha net biçimde söylenebilecektir bir yanı ise, en güçlü siyasi ve iktisadi örgütleri durumundaki RP ve MÜSİAD'ın söylemlerinde-geleneklerini muhafaza ederek kalkındıklarını söyledikleri- Endonez-

ya, Malezya gibi Uzak Doğu ülkelerinin kalkınma modelini öne çıkarıp, Türkiye büyük sermayesinin öteden beri iç içe geçtiği ABD ve AB sermayesiyle ilişkiler çerçevesini zorlayan eleştirel bir tavır sergilemesidir. MÜSİAD'ın, RP'ye yakın olmasının yanında, AB'yle entegrasyona karşı çıkması, Gülen Cemaati yandaşı şirketlerin, MÜSİAD'dan uzaklaşıp ayrı örgütlenmeye gitmeleri ile sonuçlanmıştır. O dönemdeki MÜSİAD ve (RP'ye göre) , gelişmek için Türkiye'nin yüzünü dönmesi gereken yer, Batı'dan ziyade Doğu'dur. Oradaki "Müslüman kardeşlerimiz"le yapılacak bir birlik, Hıristiyan Avrupa'ya göre daha tercih edilir bir seçenektir. Bu bağlamda Refah-Yol hükümetinin 28 Şubat'tan (1997) hemen önce, 5 Ocak 1997'de Çırağan Sarayı'nda düzenlediği D-8 zirvesinin sembolik bir önemi vardır. Nitekim D-8 zirvesinin yabancı basında "İslam dünyası Batı'ya karşı birleşiyor" diye sunulduğu belirtilmektedir (*Türkiye, 05.01.1997*). Egemen sermaye bloğunun D-8'i, AB projesine karşı geliştirilen bir açılım olarak gördüğü, AB'ye katılım projesinin gerek 28 Şubat'ta çıkan MGK bildirisinin irticai tehdide ilişkin dördüncü maddesinde belirtilmiş olmasından (*Cumhuriyet, 01.03.1997*), gerekse yine aynı süreçte güncellenen Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nde Türkiye'nin stratejik önceliği olarak tariflenmesinden de anlaşılmaktadır. Bu ve benzeri işlerin en azından AB projesine verilen toplumsal desteğin altını oycak ciddi bir potansiyel tehdit oluşturduğu söylenebilir. Nitekim dönemin Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilcisi Büyükelçi Michael Lake de 12 Haziran 1997'de yaptığı bir konuşmada D-8 girişiminden duyduğu kaygıları: "D-8'ler girişimini başlatan Türkiye, şu anda bir kulübün içinde bulunuyor ve bunun kurallarına uyması gerekir" diye vurgulamıştır (*Radikal, 13 Haziran 1997*).

- İslami sermayenin en büyük örgütünün Batı'ya karşı sergilediği bu tavrın nedenlerine gelince: Bunlardan en önemlisi Batılı (emperyalist) merkezlerle devletler ve şirketler düzleminde kurulan ilişkilerin gelişmesi ve derinleşmesini sağlayacak her hamlenin, nihai olarak -bu merkezlerin yanında- tekelci-büyük sermayenin gücüne güç katacağı, kendilerini (özellikle Anadolu'nun küçük ve orta ölçekli sermayesini) gerileteceği konusundaki tarihsel bilgileridir. Bu bilginin kökleri, 1960'lara, Milli Nizam Partisi'nin kuruluşu öncesinde TOBB içinde yaşanan iktidar kavgasına kadar götürülebilir. Hatırlanacaktır, 1960'ların hızlı sanayileşme döneminde, büyük burjuvazinin yıkıcı rekabetine ve ekonomide artan ağırlığına karşı Anadolu'nun küçük ve orta ölçekte iş yapan burjuvazisi arasında yükselen tepkiler, 1968'deki

TOBB seçimlerini ithalat teşviklerini bunların lehine yönlendireceğini vaat eden Necmettin Erbakan'ın kazanmasını getirmişti. Adalet Partisi genel başkanı ve başbakan Süleyman Demirel bu seçimi geçersiz sayınca, 1969-1970'de Milli Nizam Partisi'nin (MNP) ve Demokratik Parti'nin kuruluşuyla sonuçlanacak bir süreç de başlamış oldu. Sonuç olarak, Anadolu'nun "ahlaklı kapitalistlerinin" örgütünün, RP ile birlikte, AB'ye katılım projesi karşısında alternatif arayışlarının adreslerinden biri olması MÜSİAD'ı ve onun bileşenlerini de 28 Şubat sürecinin hedefi haline getirmiştir.

- İslamcı sermayenin "sakinca" yarattığı bir başka önemli nokta, bunların başarılarının İslamcıların sosyal, siyasal ve kültürel alanlardaki etkinliklerini, hem maddi yardım biçiminde, hem de sembolik anlamda teşvik etmesidir. Faik Bulut, Hakan Yavuz gibi araştırmacıların da işaret ettiği gibi İslamcı sermayenin gösterdiği büyüme, İslamcı hareket ve parti açısından önemli bir beslenme ve dinamizm kaynağıdır. Sembolik boyut, İslamcılığın kamusal alandaki hegemonya kapasitesini arttırdığı için özel bir önem taşımaktadır. Timur Kuran, İslam ekonomisi kavramını ortaya atan Pakistanlı düşünür Seyyid Ebu'l-A'la Mevdudi'ye giderek, bu durumu şu sözlerle açıklamaktadır: *"İslami ekonomik etkinlikler, ekonomiyle dinin birbirinden ayrılması ilkesine meydan okumakta, çağdaş uygarlığın laikleştirdiği bir alanda İslam'a söz tanımakta ve İslami ekonomik hayatın özelliklerini ortaya koyarak yabancı kültürel etkinliklere set çekilmesine yardımcı olmaktadır."*

Kapitalizmin alternatifsizliğini Türkiye'de 1960'lardan beri belki de en güçlü biçimde yaygınlaştırdığı, zengin olmanın en genel geçer akçe olduğu bir dönemde, dini ve sosyo-kültürel ağırları kullanarak sistem içinde alternatif bir birikim yoluna giren bir sermaye çevresinin yakaladığı başarının sembolik etkisinin toplumsal, siyasal ve kültürel boyutta katlamalı etkiler yaratacağı da rahatlıkla söylenebilir. İslamcı adayların pek çok Anadolu kentinde 1994'ten beri her belediye seçiminde daha yüksek oy almasıyla dışı vuran yerel hegemonyaları, başka faktörlerin yanında, bu sembolik etkinin de bir sonucu gibi gözükmektedir.

- Biraz spekülâtifmiş gibi gözükse de İslamcı sermayenin bazı unsurlarının birikim sağlama yöntemlerinin de egemen sermaye çevrelerinde rahatsızlık yaratarak, 28 Şubat'ta kendilerine bir balans ayarı çekilmesine neden olduğu söylenebilir. Şöyle ki, Kombassan, Yimpaş, İttifak, Jet Group gibi holdinglerin yurt içinden ve özellikle de Avrupa'da yaşayan Türk vatandaşlarından -hiçbir resmi belgeye dayanmadan-

döviz toplamak biçiminde gerçekleşen sermaye birikim tarzı, Türkiye sermayesine geneline kullanacağı yeni maddi olanaklar sunsa da sermaye fraksiyonları arasındaki ilişkilerde/hiyerarşilerde değişiklikler yaratmaya başladığı andan itibaren egemen sınıf bloğunun sürece müdahale etmesi beklenir. Söz konusu İslamcı holdinglerin ihalelere girip özelleştirme pastasından pay kapmaya başlayacak kadar büyümelerinin de (örneğin Kombassan, Petlas ihalesini kazanmıştı) egemen çevrelerde bir rahatsızlık yaratmış olması ihtimali yüksektir. Genelkurmay Başkanlığı'nda 11 Haziran 1997'de düzenlenen ve medya mensuplarının katıldığı -ve hükümete çekil baskısı anlamı taşıyan- irtica brifinginin metnindeki, "*Özelleştirme kapsamında yapılan ihalelerde, irticai kesim yanlısı şirketlere öncelik verildiği ve bu şirketlerin başta enerji olmak üzere stratejik öneme haiz sektörlerdeki ihalelere ilgi duyduğu ve birleşerek güç oluşturmaya yönelik çalıştıkları hususu açık kaynaklarda yer almıştır*", ifadesi egemen çevrelerdeki bu rahatsızlığın dışı vurumu sayılabilir. Söz konusu brifing metninde rakamlarla değinilen, iki gün sonra da gazetelere servis edilen "100 İslamcı patron listesi"ne göre, servetinin 100 trilyon Türk Lirası'ndan (dönemin döviz endeksiyle 700 milyon dolardan) fazla olduğu belirtilen en zengin altı "İslamcı patron"dan üçü, finansmanını bu sistemle sağlayan holding/şirketler gruplarının başındakilerdir (*Radikal*, 13 Haziran 1997).

Bütün bunlara dikkatle bakıldığında birinci dışındakilerin daha ziyade, büyük/tekelci sermaye mantığı açısından "sakıncılar" olduğu fark edilecektir. Bu nedenle de, İslamcı sermayenin gelişme dinamiklerinin törpülenecek dizginlenmesi işi -TÜSIAD'ın başını çektiği beşli 'sivil inisiyatif'le desteklenen- 28 Şubat'ı yapan aktörler açısından önemsenen bir müdahale alanı olmuştur.

"28 Şubat Süreci"

Öncelikle popüler siyaset dilinde "28 Şubat Süreci" diye anılan askeri müdahaleyi kısaca hatırlayalım. 1990'larda belli tanınmış Atatürkçü aydınlara yönelik suikastlar, üniversitelerde türban tartışmaları, RP'li belediye yönetimlerinin laik çevrelerde ve kentlerde o zamana kadar hâkim olan laik yaşam biçimine karşı söylem ve uygulamaları ve İslamcı parti başkanı Necmettin Erbakan'ın Haziran 1996'da RP-DYP koalisyon hükümetinin başına geçmesi, hükümetin kimi söylem ve uygulamaları, askerler başta olmak üzere devlet bürokrasisinin bir tarafı olduğu laiklik-şeriat tartışmalarını gündemin sıcak bir maddesi yapmıştı.

Her ne kadar, "irtica" Milli Güvenlik Kurulu'nun iç tehdit öncelikleri arasında ikinci sıraya yükselmiş olsa da RP'nin kurumsal siyasette iktidar ortağı olacak kadar güçlenmesi ve tarikatlar, cemaatler başta olmak üzere İslamcı çevrelerin çeşitli etmenlerle yaygınlık ve canlılık kazanan faaliyetlerine o zamana kadar askerlerin deyimiyle "bir balans ayarı" verilmemesinin nedeni, Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde PKK'ye karşı verilen şiddetli mücadeleydi. Susurluk Kazası ve sonrasında (3 Kasım 1996) bu savaşta kullanılan bazı unsurlar tasfiye edilirken, "terörle mücadele"nin de başarıya ulaştığı tescillenmiş oluyordu.

Daha önce ikinci bir cephe açmamak kaygısıyla ertelendiği söylenebilecek olan müdahale; RP'li milletvekili ve belediye başkanlarının (Şevki Yılmaz, Hasan Hüseyin Ceylan, Şükrü Karatepe, Bekir Yıldız) demeçleri; hükümetin Susurluk Kazası'yla ortaya çıkan ülkücü mafya-siyasetçi-polis ilişkilerinin üzerine gitme konusundaki isteksizliğine duyulan tepkiler; Ocak ayında tarikat ve cemaat liderlerinin Başbakanlığa davet edildiği iftar yemeği; Türkiye, 1997'de yapılacak olan AB zirvesinde tarih almaya çalışırken ona alternatif gözüken D-8 girişimi ve Ocak 1997'de yapılan D-8 zirvesi gibi ulusal ve uluslararası koşulların da uygun olmasının yardımıyla Susurluk Kazası'ndan 5 ay sonra gerçekleşti.

Medyanın MGK zirvesi öncesinde "irticai tehdit" in yükseldiğine ilişkin yayınları ve Başbakan Necmettin Erbakan'ın "Türkiye'de faşist laik düzen var" sözleriyle (*Cumhuriyet*, 01.03.1997) yükselen tansiyon, MGK'nın askeri kanadının formüle edip, sivillere imzalatıldığı 4 maddelik açıklamayla yeni bir dönemi başlatmış oldu. İlk üçü rutin gündeme ilişkin kararlardan dördüncüsünde Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal ilkelerine (demokratik, laik, sosyal hukuk devleti) vurgu yapıldıktan sonra, devlete yönelik laiklik karşıtı faaliyetlerden duyulan rahatsızlıkla, bu konularda alınacak ve alınması gereken kararların Bakanlar Kurulu'na bildirilmesine karar verildiği belirtildi (*Cumhuriyet*, 01.03.1997).

Bu toplantı ve kararların ertesi günü MGK Genel Sekreteri Orgeneral İlhan Kılıç hükümete uygulanması gereken bir önlemler listesi iletti.

Listede,

- İmam-Hatip Liseleri'nin sınırlandırılması,
- Kuran kurslarının denetlenmesi,
- 8 yıllık kesintisiz temel eğitim uygulamasının hayata geçirilmesi,
- Laiklik karşıtı eylemleri suç sayan Türk Ceza Kanunu'nun eski 163. maddesini karşılayacak yeni bir yasal düzenlemenin yapılması,

- Ordudan atılanların yeniden kamu hizmetine alınmalarının önlenmesi,
- Pompalı silahların denetimsiz satışının önüne geçilmesi,
- Tarikatların denetim altına alınıp, parasal kaynaklarının araştırılması gibi 20 madde yer almaktaydı (*Cumhuriyet*, 02.03.1997). Sonradan belirginlik kazanacağı gibi, 28 Şubat'taki askerin görece yumuşak ve sürece yayılan müdahalesi tek boyutlu değildi. 28 Şubat, Devlet kurumlarının ve parlamenter siyasetin Susurluk Kazası'yla açığa çıkan kirlenmişliğine karşı, devleti yeniden yapılandırmayı da içeren bir restorasyon hamlesiydi.

Mart 1997'den, Erbakan'ın başbakanlığı DYP lideri Tansu Çiller'e devredeceği Haziran 1997'ye kadarki dönem, darbe tartışmaları, ordu mensuplarıyla Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 28 Şubat kararlarının uygulanmasına ilişkin hükümete yönelik uyarıları, hükümetin buna verdiği yanıtlar, aldığı bazı önlemler, Mayıs ayında Genelkurmay Başkanlığı'nca yargı, üniversite ve medya çevrelerine verilen irtica brifingleri, iktidar ortağı DYP içinde yaşanan tartışmalar ve meclisteki muhalefet partileri ile çeşitli resmi-sivil kurumların askere destek veren açıklama ve eylemleriyle geçti. Büyük sermayenin denetimindeki medyanın da aktif biçimde hükümet karşıtı bir tutum içine girdiği bu süreçte gelişen olaylar içinde en dikkat çekici olanlardan biri, Susurluk Kazası sonrasında devlet içindeki çete yapılanmasının açığa çıkarılıp, yargılanması için 1 Şubat'ta başlatılan "Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık" eylemlerinin medyanın etkisiyle hükümet ve "irtica" karşıtı bir aktiviteye dönüştürülmesiydi. Daha da dikkat çekici olan bir gelişme ise, çalışma hayatı ile ilgili beş büyük örgütün (TÜSIAD, TESK, TOBB, DISK, Türk-İş), Mayıs ayında TÜSIAD önderliğinde bir araya gelip sivil toplum adına orduya destek vermeleriydi. Beş örgütün bu kapsamda hazırladıkları bildiriye şu bölüm özellikle anlamlıydı: " (...) *Siyasi partiler ve parlamento, kamuoyunun beklentilerine ve isteklerine cevap vermemekte, laik cumhuriyetimiz şeriat özelemini gerçekleştirmek isteyenlerle, çeteler halinde mafyanın devleti ele geçirme saldırısı ile karşı karşıyadır* (*Cumhuriyet*, 28.03.2000)."

Haziran 1997'ye gelindiğinde, söz konusu "sivil" güçlerle desteklenen ordu baskısı, Genelkurmay Başkanlığı'nca yargı üyelerine, medya üyelerine ve üniversite öğretim üyelerine ayrı ayrı yapılan irtica brifingleriyle daha da boyutlandı. Bu brifinglerde sunulan metni, 28 Şubat'ın ertesinde Genelkurmay bünyesinde oluşturulduğu söylenen "Batı Çalışma Grubu" adlı bir birim hazırlamıştı. Bu birime ilişkin olarak, İsmet Berkan'ın Radikal Gazetesi'ndeki köşesinden aktardığı bilgi oldukça dikkat çekicidir. Bu birimdekiler isimlerindeki "Batı" kelimesinin gerekçesini: "Tehdit Doğu'dan geliyor, yüzümüz

Batı'ya dönük" diye açıklamışlardır. Brifinglerde 28 Şubat ve ertesinde irticayla mücadele için alınan kararları uygulamak konusunda hükümetin ayak dirediği ve "siyasal İslam"ın bu kararlara karşı cephe oluşturarak, bunların uygulanmasını engellediği vurgulanarak, daha önceki askeri müdahalelere dayanak oluşturan TSK İç Hizmet Kanunu'nun ilgili hükümleri hatırlatılmış ve "gerektiğinde görev silah kullanılarak yapılacaktır" denilmiştir. Brifingler gereken etkiyi göstermiş, başbakanlığın DYP lideri Çiller'e devri Cumhurbaşkanı Demirel tarafından engellenmiş, başını eski TOBB başkanı Yalım Erez'in çektiği 20'yi aşkın DYP milletvekilinin partilerinden istifa edip, Hüsamettin Cindoruk'un başkanlığını yaptığı Demokrat Türkiye Partisi'ne (DTP) geçmesiyle hükümet de yıkılmıştır. Daha sonra 30 Haziran 1997'de, Anavatan Partisi (ANAP) Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ın başbakanlığında, ANAP-DSP-DTP'nin oluşturduğu ve bağımsızlarla, CHP'nin dışarıdan desteklediği bir azınlık hükümetinin resmen kurulmasıyla, 4 ay süren gerilim ve kriz önemli bir süreliğine yatıştırılmıştır. Böylece İslami burjuvazinin tırmanışının hızı, bu müdahale ile bir süreliğine de olsa kesilmiştir. İlk raundu kaybetmiş görünen İslami burjuvazi, bu "yenilgi"den sonra yeni yönelimler ve pozisyon değişiklikleri ile 2000'li yıllarda yeni iktidar bloğu ile атаğa geçmiştir.

MÜSİAD-TÜSİAD Görüş Farklılıklarına Örnekler

28 Şubat müdahalesi ile belli ölçülerde mevzi kaybına uğrayan İslamcı-muhafazakâr kesim, 2002 Kasım seçimleri ile tek başına iktidar olan AKP'nin iktidar döneminde güçlendi. MÜSİAD ve TUSKON'da temsil edilen bu kesimler, hem yerel yönetimlerde hem de merkezi yönetimdeki icraatlardan kendi lehlerine yararlanma doğrultusunda yol alırken, sermaye birikimlerini de artırdılar. Örgüt düzeyinde oluşturulan politikaların çoğunun hükümet politikalarında etkili olduğu gözlemlendi. Neo-liberal politikalar konusunda temelde uzlaşma içinde olmakla beraber, toplumun sosyal-siyasal yapısı ile ilgili yönelişlerde baş gösteren çatışma, küresel kriz sonrası IMF ile izlenecek işbirliği konusunda da gözlemlendi.

IMF ile Anlaşma Polemiği

AKP iktidarı, kriz öncesi "lale devri" yıllarında, yani 2002-2007 döneminde bu iki sermaye sınıfı fraksiyonunun da desteğini almıştı. Lale devri, 2007'den itibaren geride kaldıkça ve AKP'nin toplumu muhafazakârlaştırma biçimindeki "gizli gündem"i ayyuka çıktıkça, TÜSİAD cephesinin AKP'ye yaklaşımı da değişmeye başladı. Hele ki kriz kapıya dayanınca TÜSİAD, AKP'yi, (özellikle Doğan medyası üstünden) sıkça eleştirmeye başladı. Güncel mesele ise IMF programında düğümlendi. AKP, IMF ile nasıl bir anlaşma yapılacağı konusun-

da İslamcı-muhafazakâr MÜSİAD'ın yaklaşımını daha çok benimsemekle birlikte, bu yaklaşım IMF'nin kendisinden rağbet görmedi. Başta İTO olmak üzere birçok ticaret, sanayi odasında, TOBB'da, TİM'de etkili olan MÜSİAD'cılar, 2009'un başında yaptıkları değerlendirmede IMF'nin misyonunun krizle birlikte değiştiğini ve Türkiye'ye farklı davranması gerektiğini ifade ediyorlardı.

MÜSİAD'ın Genel Başkanı Ömer Cihad Vardan, 19 Ocak 2009'da yaptığı açıklamada şöyle diyordu: "...Türkiye'nin ve dünyanın cari açık ve enflasyonla mücadelesi önceki dönemlere göre daha kolaylaşmıştır. Bu ortamda mali disiplin ve fiyat istikrarı odaklanması ikincil önemde kalmıştır. Amaç artık durgunluğun önlenmesi, iş ve istihdamın korunması, büyüme hedeflerine bağlı olarak yatırımların devam etmesi ve bu suretle ekonominin canlandırılmasıdır. Bu meyanda, hükümetin 2009'da yapacağını açıkladığı kamu yatırım ve harcamalarının ve buna yönelik bütçe büyüklüklerinin büyük oranda zafiyete uğratılmaması gerekmektedir. Ayrıca KOBİ'lere işletme sermayesi teminine yönelik kredi kanallarının korunması için devletin sağlayacağı yardımlar, ihracat destekleri, SSK prim indirimleri ve zor zamanda vergi ötelemesi gibi temel unsurlarda IMF'nin bu kez standart reçetesi haricinde farklı bir anlayışta olması ve iç pazara dayalı bir büyümenin tetiklenmesinin önünün açılması gerekmektedir." IMF'ye yönelik olarak, "hem para ver, hem de bizi daraltma" beklentisindeki MÜSİAD, AKP'yi uzun süre IMF ile "stand-by anlaşması" yapmaya değil, ondan yaptırımı ve baskısı olmayan bir "esnek kredi" koparmaya yönlendirdi. Dönemin Başbakan Yardımcısı Nazım Ekren, MÜSİAD'ın tercihi olan bir bakandı. Uzun süre IMF'den bu "esnek kredi" istenerek, "bütçemize, yüzde 4'lük büyüme hedefimize dokunma" tezi savunuldu. IMF'ye bu kredi için başvuran Meksika'ya 47 milyar, Polonya'ya 21 milyar dolar verilmişti, bu para niye Türkiye'den esirgeniyordu? Ama IMF, Türkiye'nin bu talebini kabul etmedi, çünkü onlara göre Türkiye, krize, şartsız esnek kredi ile sorunlarını halledemeyecek kadar kırılgan biçimde yakalanmış durumdaydı; döviz yükümlülükleri çok büyüktü, 2009'da yüzde 5 daralacak kadar sorunlu, hatta çevre ülkeler içinde en sorunlu ekonomiydi ve maliye teknesi su almaya başlamış durumdaydı. Bu nedenle IMF, ısrarla, MÜSİAD'ın yumuşak programı yerine, özellikle sıkı bir mali disiplin öngören katı programı dayatmaktaydı. Bu bahiste TUSİAD, IMF'nin ortodoks programını daha gerçekçi görmekte ve MÜSİAD'cılardan ayrılmaktadır. MÜSİAD'ı temsil eden Bakan Ekren'in yerini IMF ile daha iyi bir frekans tutturan Mehmet Şimşek-Ali Babacan ikilisinin alması, IMF ile yeni bir anlaşma yapma ihtimalini daha güçlendirse de anlaşma 2009 Eylül'üne doğru kayıyordu. TUSİAD'ın IMF anlaşması ısrarını ise *Hürşit Güneş*, *Milliyet*'teki köşesinde özetle şöyle ifade ediyordu;

"Peki IMF ne isteyecek de, ensesi kalın işadamlarının hoşuna gidecek? Birincisi vergi idaresi özzerkleşecek. Bu, vergi vermeyi hâlâ içlerine sindiremeyen birçok küçük işadamlarının pek hoşuna gitmeyebilir. Çünkü esneklik azalacaktır. Öte yandan, siyasal nedenlerle üstünde baskı gören işadamları rahatlayacaktır. Demek ki, TÜSIAD üyeleri POAŞ örneğinden sonra bir hayli tedirgin olmuş. İkincisi, bütçedeki derbederlik sonra erecek. Enflasyon yükseldiğinde kayıtlı üretim yapanlar rekabet gücünü yitiriyor. Bütçe açığı bu haliyle sürerse, hortlayan enflasyon büyük sanayicileri sıkıntıya sokabilir. Konunun bir başka boyutu da şu; IMF bütçeden yerel yönetimlere giden kaynakları sınırlamak istiyor. AKP'li yerel yönetimlerden beslenen kimi işadamları bundan mutsuz olsa da, o vergilerin büyük kısmını ödeyen TÜSIAD üyeleri bir hayli rahatlayacaklar. Üçüncüsü ve en önemlisi, IMF uzun vadeli ve ucuz kaynak sağlayacaktır. Böylece kurda yukarı doğru olağanüstü bir hareket olasılığı ortadan kalkmış olacaktır. Oysa büyük işadamlarının kredi borçlarının büyük kısmı döviz bazındadır, çünkü ağırlıklı olarak dış borçtur. Tabii bir de güven sorunu var. Ülke ciddi ve derin bir küresel krizle karşıyken küçümser bir edayla "teğet geçer" yorumu, büyük işadamlarını şaşırttı; haliyle 'bari IMF devrede olsa da, rahatlasak' diyebilirler. Ama bütün bunların da ötesinde bir etmenin olduğu düşünülebilir; politik olarak TÜSIAD bu hükümetten çok IMF'ye güveniyor. 2001 krizinde de işadamları IMF'ye biat etmişti. (Hatırlayınız Derviş'i başbakanlığa bile soyundurmaya kalktılar) IMF politikalarına harfiyen uyulması yoluyla Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin süreceğini düşünüyorlar. Peki bunlardan hangisi doğru? Bizce hepsinde doğruluk payı olsa da, bu bir siyasal tercih meselesi. Birkaç kez yazdık; IMF ile anlaşma 2009 yılında hasarın azalmasına elverişli. Fakat anlaşma olmazsa bu hasar büyür, bununla beraber 2010 yılında geçmişe göre daha hızlı büyüme performansı sağlanır." (21.6.2009, Milliyet)

Askeri Yargı Tartışması

Farklı yaklaşılan konular arasında askeri yargı da yer almıştır. MÜSIAD, 2007'de hazırladığı Yeni Anayasa önerisinde, "asker-sivil yargı" ayırımına yönelik düzenlemeye şöyle yer veriyordu:

"Yeni Anayasada, Anayasa Mahkemesi üyelerinin seçiminde, parlamentonun da yetkisi olmalı ve cumhurbaşkanı tek seçici olmaktan çıkarılmalıdır. Askeri mahkemelerin yetkileri daraltılmalı, görevleri tamamen ihtisas alanlarıyla ilgili davalarla sınırlandırılmalı, sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmasına son verilmelidir. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve Askeri Yargıtay kaldırılmalıdır. Alt derece Askeri Mahkemelerce verilen kararlar, Yargıtay ve Danıştay'da bu işlere bakmak üzere kurulacak dairelerde temyiz edilmelidir. Siyasetçilerin,

görevleriyle ilgili olarak işledikleri suçlar hakkında yürütülen bir ceza yargılaması olan Yüce Divan görevi, Anayasa Mahkemesi'nden alınarak Yargıtay Ceza Dairelerine verilmelidir. Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askeri Şura kararları yargı denetimine tabi olmalıdır."

MÜSİAD'ın Anayasa taslağında yer alan bu yaklaşımlar 2009'da AKP hükümetince TBMM'den olaylı bir biçimde yasalaştırılarak vücut bulacaktı. Öte yandan MÜSİAD'ın memnuniyetle karşıladığı, TBMM'de kabul edilen ve asker kişileri bazı suçlarda sivil yargıya tabi kılan kanun değişikliği, TÜSİAD'ca eleştiriliyordu. TÜSİAD, takip edilecek en uygun yolun, yargı reformunu ya da en azından askeri yargıyı bütüncül bir şekilde ele alan bir paket içinde gerçekleştirilmesi olduğunu belirtiyordu. TÜSİAD, değişikliğin yapılaş usulünün, düzenlemenin yasalaşmadan önce tartışılması ve TBMM ihtisas komisyonlarında görüşülmesi imkânını ortadan kaldırdığını bildiriyordu. Demokratikleşme süreci ile AB'ye uyum kapsamında mutlaka gündeme getirilmesi gereken "asker-sivil yargı" ayrımına yönelik düzenlemenin de aceleci bir yöntemle ele alınmaması gerektiğine dikkat çekiyordu. TÜSİAD, Anayasa'da kapsamlı bir değişikliğe gidilmesi görüşünün yaygın olarak dile getirildiği dönemde, böyle aceleci bir adım atılmasının, yeni gerilim alanlarının doğmasına yol açacağı uyarısını yapıyordu.

TÜSİAD, yaptığı açıklamada şu görüşlere yer veriyordu:

"Bu tür aceleci girişimler, Anayasa'nın kapsamlı bir değişikliğe tabi tutulması gereği yaygın olarak dile getirilmekteyken, yeni gerilim alanlarının doğmasına yol açmaktadır. 2009 yılının ilk çeyreğine ilişkin büyüme rakamı, son dönemlerin en büyük daralmasına işaret ederken, siyasetteki yüksek tansiyon, krizle mücadeleye yönelik ekonomik politikalarına yoğunlaşılmasını engellememelidir. Türkiye ekonomisinin orta ve uzun vadede istikrarının sağlanması, gerilimden uzak ve sağlıklı bir siyasi atmosferi zorunlu kılmaktadır."

İmam Hatip Liseleri

Yakın zamanda ortaya çıkan bir başka görüş ayrılığı da, YÖK'ün İmam Hatip Lisesi mezunlarının üniversiteye girişini zorlaştıran katsayı uygulamasını kaldırma kararı konusundaydı. Kararı MÜSİAD memnuniyetle karşılarken TÜSİAD eleştirecekti.

İmam Hatip Lisesi mezunlarının üniversiteye girişini kolaylaştırmak amacını taşıyan karar MÜSİAD'a göre "Türkiye'de nitelikli iş gücünün önündeki en önemli sorun"du. Yıllardır "mesleki ve teknik eğitimin sorunları" konusunda raporlar hazırlayarak sorunu "katsayıya" indirgeyen MÜSİAD, katsayı uygulamasının kaldırılması ile Türkiye'nin yeni patron ve yöneticilerinin önündeki engellerin kaldırıldığını belirtiyordu.

25 Temmuz 2009'da gerçekleştirilen MÜSİAD Başkanlar Toplantısı'nın sonuç bildirgesinin ilk maddesi YÖK'ün meslek liselerine üniversiteye girişte uygulanan katsayıyı kaldırması kararını selamlamaya ayrıldı. Bildirgede *"Katsayı eşitsizliğinin insan hak ve özgürlüklerine karşı bir uygulama olduğunu, sonucunda iş dünyasının ve gençlerimizin bu uygulamadan menfi etkilenmediğini yıllardır dile getirmekte olan MÜSİAD, hatadan dönüş manasına gelen YÖK'ün "tek katsayı" uygulamasına geçiş kararını memnuniyet verici bir gelişme olarak değerlendirmekte ve desteklemektedir"* ifadesi yer alıyordu.

"Orta öğretim düzeyinde mesleki ve teknik eğitimin önündeki katsayı engelinin kaldırılması" talebi, MÜSİAD tarafından 2007 yılında hazırlatılan **"Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin Sorunları ve Çözüm Önerileri"** raporunun da en önemli tespit ve talepleri arasında yer alıyordu.

TÜSİAD ise, yüksek öğretime girişte katsayıyla ilgili değişikliğin mesleki eğitimin sorunlarını çözmeyeceğini, istihdamın gelişmesi ve işsizlikle mücadeleye de hizmet etmeyeceğini bildirerek tepkisini ortaya koyuyordu. Sanayi ve hizmet sektörlerinin yüksek nitelikli ara kademe insan gücüne ihtiyaç duyduğunu kaydedilen TÜSİAD, açıklamasında, son yıllarda mesleki ve teknik eğitim sisteminde modüler sisteme geçiş gibi olumlu adımlar atıldığını, kamuoyunda mesleki ve teknik eğitimin önemiyle ilgili farkındalığın geliştiğini ve bu okullardaki öğrenci sayısında artış gerçekleştiğini dile getirdi. İmam Hatip Liseleri'nin din görevlisi yetiştirmek üzere tasarlandığı, ancak zamanla, kuruluş amacından uzaklaştığı kaydedilen açıklamada, şu görüşlere yer veriliyordu:

"Ülkenin imam-hatip ihtiyacını karşılamaya yetecek sayıda İmam Hatip Liseleri'nin eğitime devam etmesi ve mezunların arzu ettikleri takdirde kendi alanlarında yüksek öğrenime devam etmeleri sağlanmalıdır. Geriye kalan İmam Hatip Liseleri'nin meslek lisesi statüsü kaldırılmalı ve gerekli müfredat uyumu yapılarak genel liseye dönüştürülmelidir. Bunun yanında, liselerde, normal ders saatlerinin dışında, velilerin istemi üzerine, nota ve sınava tabi olmayan din dersleri konulması, isteyen ailelerin çocuklarına dinini öğretme ihtiyacına cevap vermek bakımından yararlı olacaktır " 24.7.2009, Milliyet

Kalkınma Ajansı'nda Temsil Krizi...

Bölgesel gelişmenin yeni aracı kurumları olarak uygulamasına geçilen Kalkınma Ajansları'nda "sivil kesimi" kimin temsil edeceği de cepheleşen kesimler arasında bir başka çekişme alanını oluşturuyor. Kalkınma Ajansları ile ilgili kanuna göre, Türkiye'de sayılarının 26 olması öngörülen Kalkınma Ajansları, kuruldukları ilde ya da bölgede kamu kesimi, özel kesim ve sivil

toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirecek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlayacak, yerel potansiyeli harekete geçirecektir. Böylece ulusal kalkınma planı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişme hızlanacak, süreklilik kazanacaktır. Kalkınma Ajansları'nın 100 üyeli icra kurulları ve 10 üyeli yönetim kurulları bulunmaktadır. İcra kurulu, yönetim kurulu üyelerini seçmektedir. Her iki organda da kamu temsil ağırlığı yüzde 70'i aşmaktadır. Bu nedenle yüzde 30'luk sivil toplum örgütü temsilinde çekişme yaşanmaktadır.

İstanbul Kalkınma Ajansı'nın yönetimine MÜSIAD, TUSKON ve TIM seçilirken, TÜSIAD ve TÜRKONFED yönetimde yer alamadı.

Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu (TÜRKONFED) Başkanı Celal Beyse, "İstanbul Kalkınma Ajansı'nın yönetimine üç sivil toplum örgütü seçildi. Bunlar, MÜSIAD, TUSKON ve TIM. Polemik istemiyoruz ama bu demokratik açıdan pek adaletli görünmüyor. Yapılanın demokratik yanlış olduğunu herkesin anlaması gerekir. Biz TUSKON ve MÜSIAD ile diyalog içinde olur düşüncelerimizi yine aktarabiliriz" diye açıklama yaptı.

İstanbul Kalkınma Ajansı'nda Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği'nin (TÜSIAD) ya da TÜRKONFED'in temsil edilmesi gerektiğini söyleyen Celal Beyse, şöyle devam ediyordu: "Ancak ilk toplantıdaki seçimde yönetim kurulunda TÜSIAD da devre dışı kaldı. 7 kamu kuruluşu, 3 tane de sivil toplum örgütü yönetime seçildi. Bu şanslı sivil örgütler Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSIAD), Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON) ve Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) oldu. İtirazımız 'neden onlar seçildi' şeklinde değil. İtirazımız demokratik temsil edilme açısından her fikrin temsilinin gerçekleşmemiş olmasına. İstanbul için böylesine çok önemli bir kurumda seçimleri parmak hesabıyla yapmak yerine, anlaşarak temsilde adaleti sağlamak gerekirdi. O üç sivil toplum kuruluşunun değişik görüşleri temsil ediyor olması gerekirdi."

Celal Beyse, dünyada Türkiye'nin Kalkınma Ajansları'na benzer yapıda ajans bulunmadığını da belirterek, eleştirilerini şöyle sürdürüyordu;

"Bazı ülkelerde kamu yönetimi ağırlıklı ajanslar var ama bizim ajanslarımızın başkanı da vali. Valinin başkan olduğu bir Kalkınma Ajansı amacına ne kadar ulaşabilir? Valilerin o kadar çok işleri var ki...100 üyesi olan Kalkınma Kurulu üyelerini vali atıyor ve doğal olarak bu kurul da ağırlıklı olarak kamu kurum ve kuruluşları temsilcilerinden oluşuyor. Yönetim de hükümete ters düşmeyecek görüşlere sahip sivil toplum örgütlerinden ibaret oluşturuluyor. İstanbul Kalkınma Ajansı'nda ortaya çıkan görüntü, bunun en somut örneği. Bugün gelinen noktada korktuğumuz, başımıza geldi."

TÜRKİYE'DE İLK ODALAR

Osmanlı ekonomisinin 19. yüzyılda girdiği gelişme sürecinin göstergelerinden biri de ticaret odalarıydı. İç ve dış ticaretin gelişmesi yolunda hizmet veren ticaret odalarının kurulması girişimi, Abdülaziz döneminin (1861-1876) son aylarında gündeme gelmiştir. Fakat Dersaadet (İstanbul) Ticaret Odası ancak 1882'de faaliyete geçebilmiştir.

Dersaadet Ticaret Odası öncesinde Osmanlı Ülkesinde benzer bir kuruluş olarak **Ticaret ve Ziraat Meclisi** bulunuyordu. 25 Haziran 1875 tarihli bir kararname ile bu meclisin ziraat, sanayi ve ticaret alanlarındaki görevleri belirlenmiş, Meclis'e "Ziraat ve Ticaret Cemiyetleri" kurma görevi verilmiştir. Bir süre sonra bu meclis feshedilmiş, görevi yeni oluşturulan sanayi, ticaret ve ziraat müdürlüklerine devredilmiştir.

Türkiye'de ilk ticaret odası, 1870 yılında kendi ülkesine ihracat yapan bir Fransız firmasının özel gereksinimine yanıt vermek üzere, İnebolu'da kurulmuş, ancak ekonomik ve yasal dayanaktan yoksun olan bu kuruluş bir süre sonra dağılmıştır. Aynı yıl Avusturyalı ve Macar tacirlerin çıkarlarını gözetmek üzere İstanbul'da **Avusturya-Macaristan Ticaret ve Sanayi Odası** kurulmuştur. Ticaret alanındaki bazı boşlukları doldurmak amacıyla 1876 yılında **Ticaret ve Ziraat Bakanlığı** kurulmuştur. Bakanlığa bağlı Ticaret ve Ziraat Meclisi'nin desteği ile bir **Ziraat ve Ticaret Derneği** açılmıştır. 1800'lerde hızla gelişen Avrupa tekstil endüstrisinin pamuk gereksiniminin bir bölümüne yanıt veren Çukurova'dan dışarıya gönderilen pamuğun ihraç işlemlerini yapacak ve Avrupa'daki benzerlerinin işlevlerini görebilecek bir örgüte duyulan ihtiyacın bir sonucu olarak, **Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası** kurulmuştur (1879). Ülkemizde resmen örgütlenen ilk oda ise **İstanbul Ticaret Odası**'dır. İstanbul Ticaret Odası, Ticaret ve Ziraat Bakanlığı'nın girişimiyle 1882 yılında açılmıştır.

Ticaret ve sanayi odalarına ilişkin ilk yasal düzenlemenin yapıldığı 1910 yılına dek odalar Ticaret ve Ziraat Bakanlığı'nın buyruğu ile **Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odaları** adı altında örgütlenmişlerdir. Bu dönemde Trabzon (1884), Muğla (1885), İzmir, Antalya ve Mersin (1886), Balıkesir, Bursa (1889), Adana (1884), Şanlıurfa (1894), Eskişehir (1895), Kayseri, Siverek (1896), Giresun, Antep (1898), Fethiye (1901), Bafra (1903), Isparta (1905), Bartın

(1906), Samsun (1907), Manisa, Silifke ve Sivas (1908) Odaları kurulmuştur.

31 Mayıs 1910 tarihinde yayınlanan **Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi** ile ziraat odası bünye dışı bırakılmış, ticaret ve sanayi odaları yalnız ticaret ve sanayi mensuplarının örgütü durumuna getirilmiştir. Tüzüğün örgütlenme açısından getirdiği yenilik, yöneticilerin odaya üye tüccar ve sanayiciler tarafından seçimle işbaşına getirilmesi imkânıdır. Tüzüğün yürürlük süresi içinde Afyon (1910), Çorum (1911), İzmit (1913), Kırşehir, Ödemiş (1914), Bayburt (1915), Zonguldak (1919), Edirne, Elazığ (1920), Milas (1912), Ceyhan, Erzurum, Kilis (1922), Aksaray, Niğde, Burhaniye, Çankırı, Artvin, Çanakkale, Fatsa ve İnegöl Ticaret ve Sanayi Odaları (1923) kurulmuştur.

Örgütsel açıdan en önemli gelişme ise 22 Nisan 1925 tarih ve 655 sayılı **Ticaret ve Sanayi Odaları Yasası** ile sağlanmıştır. 655 sayılı yasa ve bu yasaya istinaden yürürlüğe konulan tüzük, odaların kuruluş ve işleyişlerini belirli ilkelere bağlamıştır. Yasanın getirdiği diğer önemli yenilik, odaların tüzel kişiliğe sahip mesleki kuruluşlar olduğunun kabul edilmesidir. Yasa, ticaret ve sanayi ile uğraşanların odalara girmesini zorunlu tutmuştur. Yasanın bir diğer önemli yanı da odaların çalışma alanlarını yerel olmaktan çıkartıp yöresel duruma getirmesidir.

18.11.1943 tarihinde çıkartılan 4355 sayılı **Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Yasası**, 655 sayılı yasa yürürlükten kaldırmıştır. 4355 sayılı yasa, odalardaki organ sayısını üçe çıkartmıştır. 25.04.1949 tarih ve 5373 sayılı **Esnaf Dernekleri ve Esnaf Dernekleri Birliği Yasası**, esnaf niteliğindeki küçük tacir ve sanayicilerin odalardan çıkıp, dernek kurmalarını sağlamıştır. 8.3.1950 tarih ve 5590 sayılı yasa ile odalar, borsalar ve birlik bugünkü durumlarını kazanmışlardır.

1943 tarih ve 4355 sayılı yasa yürürlüğe girinceye dek ticaret ve sanayi odalarının bir şubesi olarak kurulan ve çalışan ticaret borsaları, bu yasayla birlikte ayrı birer tüzel kişilik şeklinde örgütlenme imkânı bulmuşlardır. 5590 sayılı yasayla bugünkü düzenine kavuşan borsalar da hızlı bir gelişme ortamı bulmuşlardır.

Zaman içinde üyelerinin hak ve menfaatlerini daha iyi temsil edebilmek için tek bir çatı altında toplanma ihtiyacını duyan oda ve borsalar, 8 Mart 1950 tarihinde 5590 sayılı **TOBB Kuruluş Kanunu**'nun yürürlüğe girmesinden sonra mevcut 32 ticaret ve sanayi odası, 8 ticaret odası, 1 sanayi odası ve 20 ticaret borsasının temsilcileri bir araya gelmek suretiyle 7 Şubat 1952 tarihinde **Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği**'ni kurup faaliyete geçirmişlerdir.

Ek 2

HER İLİN İLK 5 BÜYÜK FİRMASI (KURUMLAR VERGİSİNE GÖRE)

İllerin ticaret, sanayi odaları ve borsalarının yönetiminde, özellikle Anadolu'da daha çok ilin önde gelen firma sahipleri yer almaktadır. Bu konuya ışık tutmak amacıyla, 81 ilin 2008 yılı kurumlar vergisi mükellefleri açısından ilk 5 firmasını bildiren liste şöyledir;

Her İlin İlk 5 Kurumlar Vergisi Mükellefi			
SIRA NO	UNVANI	TAHAKKUK TUTARI (TL)	İLİ
1	ADANA ÇİMENTO SANAYİ TÜRK A.Ş.	30.666.749,96	ADANA
2	TEMSA SANAYİ VE TİC. A.Ş.	7.004.115,10	ADANA
3	BOSSA TİCARET VE SANAYİ İŞLETMELERİ A.Ş.	6.808.235,44	ADANA
4	AMYLUM NIŞASTA SANAYİ VE TİC. A.Ş.	5.986.052,24	ADANA
5	(*)	5.792.327,00	ADANA
1	ADİYAMAN ÖZEL SEVGİ SAĞLIK HİZM. LTD.ŞTİ.	468.276,21	ADİYAMAN
2	EFEKT KONF. İNŞ. SAN. VE DIŞ TİC.LTD. ŞTİ.	177.494,24	ADİYAMAN
3	BARTEKNİK YEDEK PARÇA SAN. TİC.A: Ş.	166.593,13	ADİYAMAN
4	GÜVENAL GAZ SAN. A.Ş.	135.529,74	ADİYAMAN
5	ÇEKÜL İNŞ. ETÜD PROJE LTD.ŞTİ.	118.323,54	ADİYAMAN
1	DEMMER DEMİRELLER ME R.SAN. TİC.A. Ş.	2.077.643,82	A.KARAHİSAR
2	İKBAL AKARYAKIT DİN TESİSLERİ AŞ	1.102.200,00	A.KARAHİSAR
3	AFJET AFYON JEOTERM TES. TURİZM SAN.	785.850,58	A.KARAHİSAR
4	REİS TEKSTİL VE KAĞI T SANAYİ TİC.ANO	670.268,80	A.KARAHİSAR
5	REİSOĞLU MERMER SAN TİC	603.236,73	A.KARAHİSAR
1	AĞRI ŞİFA SAĞLIK HİZMETLERİ TİC.	129.115,68	AĞRI
2	BALKI OTOMOTİV	85.996,97	AĞRI
3	NESCE İNŞAAT SANAYİ	85.984,70	AĞRI
4	DESA HALICILIK DOKUMACILIK NAK. GÜM.	61.708,32	AĞRI
5	MOTOR PETROL. TİC.LTD. ŞTİ	59.593,65	AĞRI

Her İlin İlk 5 Kurumlar Vergisi Mükellefi

SIRA NO	UNVANI	TAHAKKUK TUTARI (TL)	İLİ
1	(*)	1.233.745,76	AMASYA
2	SILVERLINE ENDÜSTRİ VE TİCARET A.Ş.	321.649,67	AMASYA
3	TEKSİN GIDA SANAYİ VE TİC. A.Ş.	243.948,08	AMASYA
4	AMASYA SEVGİ ÖZEL SAĞLIK HİZMET. MEDİKAL TİC.LTD. ŞTİ.	209.742,52	AMASYA
5	BİRSAN BİRLİK GIDA SAN TİC AŞ	207.075,70	AMASYA
1	TÜRK TELEKOMÜNİKASYON A.Ş.	820.826.975,65	ANKARA
2	T.C. ZİRAAT BANKASI	650.401.226,77	ANKARA
3	TÜRKİYE HALK BANKASI A.Ş.GENEL MÜDÜRLÜĞÜ	292.366.327,40	ANKARA
4	VAKIFLAR BANKASI T.A O.GENEL MÜDÜRLÜĞÜ	254.114.101,91	ANKARA
5	BOTAŞ BORU HATLARI İLE PETROL TAŞIMAA. Ş.	184.588.263,92	ANKARA
1	ÇELEBİ-İC ANTALYA HA VALİMANI TERMİNALYATIRIM İŞ. A.Ş.	6.608.492,11	ANTALYA
2	ADOPEN PLASTİK VE İN Ş.SAN. A.Ş	4.894.934,34	ANTALYA
3	GÜNEŞ EKSPRES HAVACI LIK A.Ş	4.134.750,07	ANTALYA
4	ORTADOĞU ANTALYA LİM AN İŞLT. A.Ş.	3.015.057,75	ANTALYA
5	AGT AĞAÇ SAN VE TİC LTD ŞTİ	2.753.946,00	ANTALYA
1	ISI KÖMÜR TİC.LTD. ŞTİ	298.860,42	ARTVİN
2	KESİMAL KARD. İNŞ. SAN. TUR. TİC.A. Ş	153.929,15	ARTVİN
3	CEN-YIL NAK. İTH. İHR. LTD.ŞTİ	126.901,16	ARTVİN
4	ÖZGE İNŞ. SAN. TİC.LTD.	86.819,27	ARTVİN
5	YILMAZLAR İNŞ. A.Ş	77.253,02	ARTVİN
1	JANTSA JANT SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	4.807.043,23	AYDIN
2	VF EGE GİYİM A.Ş.	1.650.256,07	AYDIN
3	UĞUR MOTORLU ARAÇLAR MAK. TURZ. TAŞ. SAN. LTD.ŞTİ.	1.423.717,15	AYDIN
4	KALTUN MADEN. SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	1.002.574,23	AYDIN
5	DİANA TUR. OTEL A.Ş.	699.699,49	AYDIN
1	BANVİT BANDIRMA VİTAMİNLİ YEM SANAYİ A.Ş.	13.516.448,21	BALIKESİR
2	BALIKESİR ELEKTROMEKANİK SANAYİTESİSLERİ A,Ş,	6.559.507,29	BALIKESİR
3	İŞBİR SENTETİK DOKUMA SAN, A,Ş,	1.555.811,33	BALIKESİR
4	ARI RAFİNE YAĞ SAN, A,Ş,	1.334.253,87	BALIKESİR
5	HİDROJEN PEROKSİT SAN. TİC. AŞ	1.179.540,41	BALIKESİR

Her İlin İlk 5 Kurumlar Vergisi Mükellefi

SIRA NO	UNVANI	TAHAKKUK TUTARI (TL)	İLİ
1	MARMARA KAÇ. VE AMB. SAN. TİC.A. Ş.	911.330,92	BİLECİK
2	GÖKYAR MERMER İNŞ. LTD.ŞTİ.	725.510,49	BİLECİK
3	ÇİFTYILDIZ MERMER A.Ş.	479.094,48	BİLECİK
4	TARBES TARIM ÜRÜN. BESİCİLİK A.Ş.	364.342,11	BİLECİK
5	GRANİTAŞ GRANİT SAN. TİC.A. Ş.	239.712,77	BİLECİK
1	GAP İNŞ. TİC LTD.ŞTİ.	583.017,96	BİNGÖL
2	SİNE-DAN İNŞ. A.Ş.	167.931,54	BİNGÖL
3	ZEKSAN İNŞ. SAN.	137.968,51	BİNGÖL
4	İLSA BETON YAPI	130.369,48	BİNGÖL
5	BALKENT İNŞ. İTHALAT	120.526,09	BİNGÖL
1	ADABAĞ YAPI SAN AŞ	108.900,47	BİTLİS
2	ADA BETON SAN. İNŞ. VE TİC.LTD.	93.515,97	BİTLİS
3	MÜRSEL YAPI SAN. TİC.LTD. ŞTİ.	67.082,28	BİTLİS
4	MEH CAN IN SAN TİC AŞ	57.800,05	BİTLİS
5	ÖZ SUBAŞILAR İNŞ SANİ VE TİC	51.243,08	BİTLİS
1	BOLU ÇİMENTO SANAYİİ A.Ş.	11.793.598,22	BOLU
2	BEYPI BEYPAZARI TAR. ÜR. PAZ. SAN.	10.569.822,52	BOLU
3	ERPİLİÇ ENT. TAV. ÜRT. PAZ. TİC.ŞTİ.	6.279.866,29	BOLU
4	GENTAŞ GENEL METAL SAN. TİC.A. Ş.	1.623.030,73	BOLU
5	KARTAL OTEL TURZM. TİC.SAN. AŞ.	619.781,37	BOLU
1	PORTSAN MERMER SAN. PETROL VE TARIM ÜRÜNNAK. TİC.AŞ.	1.834.742,70	BURDUR
2	YILDIZ SİLAH SANAYİ VE TİCARET LTD.Ş	599.631,21	BURDUR
3	BURDUR GÜÇ BİRLİĞİ G İDA SANAYİ VE Tİ	555.202,28	BURDUR
4	ERTUĞRULLAR TARIM MAK SAN TİC	397.409,54	BURDUR
5	HASTEL GIDA SAN. VE T İC. LTD.ŞTİ.	218.215,18	BURDUR
1	BURSA ÇİMENTO FABRİK ASI A.Ş.	14.812.628,15	BURSA
2	BURSAGAZ BURSA ŞEHİR İÇİ DOĞALGAZ DAĞ A.Ş.	12.722.350,38	BURSA
3	ÖZDİLEK ALIŞVERİŞ ME RKEZLERİ VE TEKS. A.Ş.	8.219.937,07	BURSA
4	ERİKLİ SU VE MEŞRUBA T SANAYİ VE TİC. A.Ş.	8.200.375,59	BURSA
5	SÜTAŞ BURSA VE HAV. PAST. SÜT VE SÜT MAM. TİC.AŞ	7.165.067,68	BURSA

Her İlin İlk 5 Kurumlar Vergisi Mükellefi

SIRA NO	UNVANI	TAHAKKUK TUTARI (TL)	İLİ
1	GESTAŞ DENİZ ULAŞIM TURZ. TİC.A. Ş.	715.010,14	ÇANAKKALE
2	TAHSİLDAROĞLU SÜT ÜRÜN. A.Ş.	423.244,39	ÇANAKKALE
3	ÇANAKKALE MADEN LTD.ŞTİ.	336.325,74	ÇANAKKALE
4	SOYDAN İNŞ. TİC.VE SAN. LTD.ŞTİ.	284.309,40	ÇANAKKALE
5	TEKNİK YAPI DENET. MÜH.VE MÜŞ. LTD.ŞTİ.	275.354,95	ÇANAKKALE
1	AR SAĞLIK İŞL. VE TIB Bİ CİHAZLAR SAN.	227.859,20	ÇANKIRI
2	ÖZCENK KAVAFIYE TAAH. TİC.LTD. ŞTİ	141.516,21	ÇANKIRI
3	(*)	103.072,98	ÇANKIRI
4	ÇANBENSAN ÇANKIRI BENTONİT SAN. TİC.	91.708,80	ÇANKIRI
5	ELEVSAN EL. EV ALETİ LMT. ŞTİ.	69.360,84	ÇANKIRI
1	DUDUOĞLU ÇELİK DÖKÜM A.Ş.	475.941,98	ÇORUM
2	AS İNŞAAT TAAH. İTH. İHR. LTD.ŞTİ	397.051,88	ÇORUM
3	ÖZ-AK GIDA A.Ş.	381.006,26	ÇORUM
4	ECE BANYO GEREÇLERİ SAN. A.Ş.	380.324,63	ÇORUM
5	(*)	366.290,81	ÇORUM
1	DENİZLİ ÇİMENTO SANA YİL TÜRK ANONİM	14.773.763,47	DENİZLİ
2	ER-BAKIR ELEKTROLİTİ K BAKIR MAMULLER	3.746.819,61	DENİZLİ
3	KOCAER HADDECİLİK SAN VE TİC LMT	2.720.143,11	DENİZLİ
4	DENTAŞ AMBALAJ VE KA ĞIT SANAYİ ANONİ	2.024.409,42	DENİZLİ
5	FABER MERMERCİLİK SAN TİC AŞ	1.644.730,14	DENİZLİ
1	LIMAK MADENCİLİK	4.208.259,82	DIYARBAKIR
2	(*)	1.551.556,45	DIYARBAKIR
3	(*)	803.877,79	DIYARBAKIR
4	(*)	753.457,71	DIYARBAKIR
5	(*)	655.302,27	DIYARBAKIR
1	UMAT GÜMRÜK VE TURİZM İŞ. TİC. A.Ş.	1.909.928,23	EDİRNE
2	BİRLİK ÇELTİK YAĞ GI DA AKARYAKIT İNŞ	350.715,33	EDİRNE
3	ES TİC İTH İHR VE SAN LTD ŞTİ.	258.881,46	EDİRNE
4	KALE MAD SAN VE TİC. A.Ş.	250.340,27	EDİRNE
5	ÖZMED GIDA TEKS. SAĞL EĞL. VE TURZ. İTH.	212.915,58	EDİRNE

Her İlin İlk 5 Kurumlar Vergisi Mükellefi

SIRA NO	UNVANI	TAHAKKUK TUTARI (TL)	İLİ
1	ELAZIĞ ALTINOVA ÇİMENTO	3.603.642,49	ELAZIĞ
2	FİNAL YAYINCILIK	1.581.888,30	ELAZIĞ
3	ELAZIĞ ÖZEL HASTANESİ	669.484,37	ELAZIĞ
4	ÇEK-DİL AMBALAJ SAN.	454.672,86	ELAZIĞ
5	ÇAĞRI SAĞLIK HİZMETLERİ	400.684,93	ELAZIĞ
1	ERGAN İHT. GIDA. ÜRÜN. İNŞ. NAK. ELK. SAĞ. HZ.EĞ. PZ. SN.TİC.	185.619,37	ERZİNCAN
2	ERZİNCAN YERGÜN İNŞAAT OTOMOTİV NAK. GIDA VE TUR. SAN.	142.412,41	ERZİNCAN
3	ÖZKALE İNŞAAT SANAYİTİCARET LTD.ŞTİ.	104.215,84	ERZİNCAN
4	ŞAHİNLER İNŞAAT SAN. TİC.LTD. ŞTİ.	67.887,69	ERZİNCAN
5	SEZGIN MÜHENDİSLİK İNŞAAT SANAYİ VETİCARET LTD.ŞTİ.	65.749,86	ERZİNCAN
1	AŞKALE ÇİMENTO A.Ş	15.459.646,15	ERZURUM
2	OLTU KÖMÜR MAD.SAN. A.Ş	281.880,40	ERZURUM
3	YILMAZLAR İNŞ. ENERJİ TAAH. LTD.ŞTİ.	281.695,11	ERZURUM
4	KARADAYI KONUT YAPI İNŞ. LTD.ŞTİ	279.325,45	ERZURUM
5	ÖZSEVEN İNŞ. TAAH. LTD.ŞTİ	237.521,27	ERZURUM
1	ETİ GIDA SANAYİ VE TİCARETİ A.Ş.	11.064.053,99	ESKİŞEHİR
2	SARAR GİY. TEKS. SANAYİ VE TİC. A.Ş.	4.787.155,63	ESKİŞEHİR
3	(*)	2.607.375,01	ESKİŞEHİR
4	TAM GIDA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	2.314.624,11	ESKİŞEHİR
5	ETİ PAZARLAMA VE SANAYİ A.Ş.	1.717.237,46	ESKİŞEHİR
1	SANKO HOLDİNG A.Ş.	13.482.762,22	GAZİANTEP
2	KALYON İNŞAAT SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	5.321.378,14	GAZİANTEP
3	ÇİMKO ÇİMENTO VE BET ON SANAYİ TİCARET	3.047.447,62	GAZİANTEP
4	SANKO MAKİNA PAZARLAMA VE TİC.A. Ş.	2.850.084,30	GAZİANTEP
5	ÖZBELDE İNŞAAT SANAYİ VE TİCARET A.Ş	2.333.507,65	GAZİANTEP
1	ÇAKIRMELİKOĞLU MADEN SUYU İŞLETMESİ A.Ş	1.258.730,26	GİRESUN
2	GİR SAN MAKİNA VE HAFİF SİLAH SAN. TİC.A. Ş	292.073,22	GİRESUN
3	Cİ-HAN MADEN İNŞ. TEM.	196.895,48	GİRESUN
4	YAVUZ GIDA SANAYİ VE TİC.LTD. ŞTİ.	181.687,79	GİRESUN
5	EMRE PETROL ÜRÜNLERİ TAŞIMA. LTD.ŞTİ.	168.439,50	GİRESUN

Her İlin İlk 5 Kurumlar Vergisi Mükellefi

SIRA NO	UNVANI	TAHAKKUK TUTARI (TL)	İLİ
1	ŞEKER YEMEK VE TEMİZLİK LİK. HİZ.	86.735,79	GÜMÜŞHANE
2	BENLITAŞ İNŞ. NAK. LTD.ŞTİ.	45.164,50	GÜMÜŞHANE
3	GÜMÜŞBAĞ PETROL LTD.ŞTİ.	29.233,15	GÜMÜŞHANE
4	GENÇ MADENCİLİK LTD.ŞTİ.	28.732,07	GÜMÜŞHANE
5	D MÜHENDİS. YAPI GİD. VE İHTİYAÇ MAD.TİC.	23.184,83	GÜMÜŞHANE
1	CI-SA HAYVANCILIK	207.467,31	HAKKÂRI
2	MESKAN ÖLMEZ	125.054,80	HAKKÂRI
3	ŞAHİN PETROL	101.280,54	HAKKÂRI
4	ELER SAĞ. HİZ. LTD.ŞTİ.	51.532,34	HAKKÂRI
5	GÖKFA İNŞ. GIDA	39.914,70	HAKKÂRI
1	ATAKAŞ TİCARET VE NA KLİYAT A.Ş.	7.348.465,34	HATAY
2	ŞAHİN-KOÇ ÇELİK SANA YI A.Ş.	5.484.279,29	HATAY
3	TOSYALI DEMİR ÇELİK SANAYİ A.Ş.	4.952.255,30	HATAY
4	NURSAN METALURJİ END ÜSTRİSİ ANONİM Ş	2.387.464,45	HATAY
5	MMK ATAKAŞ METALÜRJİ SAN. TİC.LİMAN İŞ	1.237.487,93	HATAY
1	ÇIRAKLAR TEKS. TİC A.Ş	1.812.161,16	ISPARTA
2	ISPARTA MENSUCAT SAN. TİC A.Ş.	1.234.492,84	ISPARTA
3	(*)	318.284,88	ISPARTA
4	METRO MÜH.Gİ. MAD.SAN. TİC.LTD. ŞTİ.	315.024,95	ISPARTA
5	HEDİYE UN FAB. IML SAN VE TİC.A. Ş.	287.260,14	ISPARTA
1	ÇİMSA ÇİMENTO SAN. A.Ş.	32.360.887,70	MERSİN
2	BALPET PETROL ÜR. TAŞ. SAN. A.Ş.	2.106.542,51	MERSİN
3	EUROPEAN TOBACCO SIGARA VE TÛTÛN. A.Ş.	1.495.390,76	MERSİN
4	YOL SU YAPI VE YAYINCILIK NAK. SAN. LTD. ŞTİ.	1.088.642,23	MERSİN
5	ARBEL BAKLİYAT HUBUB. SAN. VE TİC. A.Ş.	1.084.091,25	MERSİN
1	GE ARAŞTIRMA VE MÜŞAVİRLİK LTD.ŞTİ	81.941.736,39	İSTANBUL
2	TÛRKİYE SINAİ KALKINMA BANKASI A.Ş.	33.265.711,69	İSTANBUL
3	BİRLEŞİK FON BANKASIA. Ş.	23.601.068,06	İSTANBUL
4	DOĞAN YAYIN HOLDİNGAŞ	22.467.443,94	İSTANBUL
5	SİGARA SANAYİ İŞLETMELERİ VE TİCARETA. Ş.	20.940.392,61	İSTANBUL

Her İlin İlk 5 Kurumlar Vergisi Mükellefi

SIRA NO	UNVANI	TAHAKKUK TUTARI (TL)	İLİ
1	AKBANK T.A.Ş.	548.660.959,28	BÜY. MÜK. VD.
2	TÜRKİYE GARANTİ BANKASI A.Ş.	493.563.579,98	BÜY. MÜK. VD.
3	İŞ BANKASI A.Ş.	368.346.450,75	BÜY. MÜK. VD.
4	YAPI VE KREDİ BANKASI A.Ş.	222.911.201,69	BÜY. MÜK. VD.
5	PETROL OFİSİ A.Ş.	151.988.185,89	BÜY. MÜK. VD.
1	PHİLSA PHİLP MORRİS SABANCI SİGARA	106.528.375,66	İZMİR
2	JTI TÜTÜN ÜRÜNLERİ P AZARLAMA A.Ş.	19.268.358,24	İZMİR
3	(*)	11.803.525,29	İZMİR
4	PINAR SÜT MAMULLERİ SAN. A.Ş.	11.195.078,51	İZMİR
5	ÇİMENTAŞ İZMİR ÇİMENTO A.Ş.	10.986.060,64	İZMİR
1	KARS ÇİMENTO SAN. VE TİC.A. Ş.	4.052.007,18	KARS
2	YILDIRIM GIDA ÜR. ENT. TES. İNŞ.	166.040,58	KARS
3	ZEKİ MEŞRUBAT TÜTÜN TİC.ÜRÜN. PAZ. İTH	106.399,89	KARS
4	SAS A.Ş. AYAKKABI FAB.	93.151,23	KARS
5	ÖZ-RES İNŞ. TAAH. SAN. TİC.LTD. ŞTİ.	66.793,07	KARS
1	ETİ-BAKIR A.Ş.	15.064.245,95	KASTAMONU
2	GÜRMEEN A.Ş.	354.273,59	KASTAMONU
3	YAPIKUR MİM. MÜH.İTH. İHR. SAN.	272.400,00	KASTAMONU
4	KASTAMONU OLUKBAŞI SAĞLIK EĞİT. HIZM.	211.554,16	KASTAMONU
5	SALT BETON PARKE SAN.	198.262,17	KASTAMONU
1	ORTA ANADOLU SAN. TİC.A. Ş.	12.165.740,45	KAYSERİ
2	BOYTAŞ MOBİLYA SAN. V E TİC.A. Ş.	9.264.846,44	KAYSERİ
3	MERKEZ ÇELİK SANAYİ VE TİC.A. Ş.	8.208.207,90	KAYSERİ
4	İSTİKBAL MOBİLYA SANAYİ VE TİC.A. Ş.	5.501.373,31	KAYSERİ
5	ÇİNKOM KURŞUN METAL A.Ş.	2.896.320,74	KAYSERİ
1	HAMİTABAT ELEKTRİK ÜRT. VE TİC.A. Ş.	5.006.142,25	KIRKLARELİ
2	ACT TEKS. SAN. VE TİC.A. Ş.	1.437.321,57	KIRKLARELİ
3	AKMAYA SAN. VE TİC. A.Ş.	872.381,02	KIRKLARELİ
4	KÖKNAR KÂĞIT KART. SAN. VE TİC.A. Ş.	552.813,12	KIRKLARELİ
5	DERMAN SAĞLIK HİZ. İŞLETMESİ A.Ş.	313.739,47	KIRKLARELİ

Her İlin İlk 5 Kurumlar Vergisi Mükellefi

SIRA NO	UNVANI	TAHAKKUK TUTARI (TL)	İLİ
1	ÇEMAŞ DÖKÜM SAN. A.Ş.	192.010,39	KIRŞEHİR
2	ÖZEL KIRŞEHİR TIP MMRZ. LTD.Ş.	172.357,95	KIRŞEHİR
3	ÇAĞLAYANLAR UN SAN. LTD.ŞTİ.	118.056,02	KIRŞEHİR
4	ŞİFA İNŞ. SAN. TIC.	107.079,84	KIRŞEHİR
5	ÖZEL CACABEY SAĞ. HİZ. LTD.Ş.	103.133,04	KIRŞEHİR
1	TÜPRAŞ TÜRKİYE PETRO L RAFİNERİLERİ A	243.860.422,60	KOCAELİ
2	NUH ÇİMENTO SANAYİ A.Ş.	41.099.062,07	KOCAELİ
3	YILDIZ ENTEGRE AĞAÇ SANAYİ VE TIC.A.	29.543.497,70	KOCAELİ
4	AREVA T&D ENERJİ END ÜSTRİSİ A.Ş.	18.240.522,68	KOCAELİ
5	KROMAN ÇELİK SAN AŞ	11.037.650,23	KOCAELİ
1	ETİ ALÜMİNYUM A.Ş.	19.486.545,05	KONYA
2	KONYA ÇİMENTO SANAYİ A.Ş.	12.709.254,08	KONYA
3	KONYA ŞEKER SAN. VE TIC.A. Ş.	7.389.930,97	KONYA
4	ADESE ALIŞ VERİŞ MER KEZLERİ TIC.A. Ş.	3.458.166,69	KONYA
5	SEHA İNŞAAT MÜHENDİSLİK MADEN. TUR. SAN. A.Ş.	2.804.422,52	KONYA
1	HERİŞ SERAMİK VE TURİZM SANAYİ AŞ.	4.080.835,10	KÜTAHYA
2	KÜMAŞ KÜTAHYA MANYEZİT İŞLETMELERİ	2.671.633,98	KÜTAHYA
3	KÜTAHYA ŞEKER FABRİKASI AŞ.	2.645.270,09	KÜTAHYA
4	GÜROK TURİZM VE MADENCİLİK AŞ.	2.485.078,63	KÜTAHYA
5	TARHAN MAD.SAN. TIC.A. Ş.	1.119.317,62	KÜTAHYA
1	ULTRA EMAR SAĞ. VE MERKEZİ SAN. LTD.ŞTİ.	1.144.060,85	MALATYA
2	MERKEZ YAPI İNŞ. A.Ş.	594.937,21	MALATYA
3	MAKSAN MALATYA A.Ş.	560.225,32	MALATYA
4	YENİ DOĞUŞ SAĞ. VE MED. A.Ş.	480.930,84	MALATYA
5	MALATYA BELEDİYESİ ESENLIK LTD.ŞTİ.	412.971,66	MALATYA
1	(*)	5.470.253,23	MANİSA
2	POLİNAS PLASTİK A.Ş.	4.116.310,69	MANİSA
3	SOMA ELK. ÜR. VE TIC.A. Ş.	2.365.536,60	MANİSA
4	OLGUN ÇELİK SAN. TIC.A. Ş.	2.235.300,25	MANİSA
5	ELBA BASINÇLI DÖKÜM A.Ş.	2.044.099,92	MANİSA

Her İlin İlk 5 Kurumlar Vergisi Mükellefi

SIRA NO	UNVANI	TAHAKKUK TUTARI (TL)	İLİ
1	ÖKSÜZLER İPLİK DOKUMA VE SANAYİ YAT.	2.764.923,37	K.MARAŞ
2	ERDEM TEKSTİL SANAYİ VE TİCARET	1.636.277,48	K.MARAŞ
3	YAŞAR DONDURMA VE GIDA MADDELERİ A.Ş	740.949,02	K.MARAŞ
4	MARGAZ LPG DOLUM TEVZİİ TIC. VE SAN.	494.663,30	K.MARAŞ
5	AKSAY İNŞ. SAN. VE. TİC LTD.ŞTİ	374.094,60	K.MARAŞ
1	MARDİN ÇİMENTO SAN.	7.196.506,26	MARDİN
2	AKDUY GIDA TARIM UN	236.265,16	MARDİN
3	MAR. CAN UN İRMİK.	177.258,19	MARDİN
4	ACAY İNŞ. İTH. İHR. SAN.	166.428,32	MARDİN
5	DUYSAN GIDA TAR. SAN.	132.274,78	MARDİN
1	YENİKÖY ELEKTRİK ÜRE TİM VE TİCARET A.Ş	7.386.801,44	MUĞLA
2	TKİ KURUMU SINIRLI SORUMLU GÜNEY EGELNY İŞL MÜES MÜD	5.564.489,85	MUĞLA
3	KEMERKÖY ELEKTRİK ÜRETİM. VE TİC.A. Ş.	5.041.634,73	MUĞLA
4	GÜMÜŞDOĞA SU ÜR. ÜRETİM İHRACAT A.Ş	2.201.441,65	MUĞLA
5	KILIÇ DENİZ ÜRÜN. ÜRE TİMİ İHR. İTH. VE TİC. A.Ş	1.986.491,15	MUĞLA
1	YAVUZLAR NAKL. A.Ş.	150.776,93	MUŞ
2	OD-EL İNŞ. TAAH. LTD.ŞTİ.	109.250,82	MUŞ
3	YAZICIOĞLU NAK. A.Ş.	78.586,28	MUŞ
4	TEMA ORMAN ÜR. LTD, ŞTİ	76.711,08	MUŞ
5	GENÇ GİRİŞİM SAĞLIK LTD.	75.000,43	MUŞ
1	ÖZALTIN TOPTAN ŞEKER GIDA TİC.	489.311,05	NEVŞEHİR
2	DOĞA TOHUMCULUK HAYV V.PAZ. İTH. İHR. SA	235.211,14	NEVŞEHİR
3	TOY-CAN MED SAĞLIK HİZ TİC	159.009,99	NEVŞEHİR
4	ÇEVREKLER İŞ MAKİNALARI VE ZİR ALET.	117.214,67	NEVŞEHİR
5	LALE UN FAB SAN TİC AŞ	97.986,34	NEVŞEHİR
1	OYSA ÇİMENTO SANAYİ TİC.	13.111.808,72	NİĞDE
2	NİĞBAŞ NİĞDE BETON LTD.ŞTİ	325.666,08	NİĞDE
3	YÖRÜKLER İNŞAAT MÜHENDİSLİK	139.445,26	NİĞDE
4	KEFALETTİN ÖZTÜRK LTD.ŞTİ.	113.063,88	NİĞDE
5	TURCANLAR TEKSTİL İNŞ.	98.018,64	NİĞDE

Her İlin İlk 5 Kurumlar Vergisi Mükellefi

SIRA NO	UNVANI	TAHAKKUK TUTARI (TL)	İLİ
1	ÜNYESİ ÇİMENTO SAN. VE TİC. A.Ş.	19.513.839,32	ORDU
2	DOĞUŞ ÇAY VE GIDA MAD. ÜR. PAZ. İTH. İHR. A.Ş.	613.465,18	ORDU
3	POYRAZ KARLIBEL FINDIK ENTEGRE TİC. A.Ş.	404.293,12	ORDU
4	ÖZEL FATSA ÇINAR SAĞLIK HİZMETLERİ TİC. A.Ş.	380.805,49	ORDU
5	ELSAN MÜHENDİSLİK TAAH. TİC. LTD. ŞTİ.	361.612,39	ORDU
1	ÇAYELİ BAKIR İŞL. A.Ş.	39.796.906,79	RİZE
2	KOPEX S.A.	636.226,51	RİZE
3	PAR-SAN PAZ.-ARDEŞEN İNŞ. TAAH. LTD.ŞTİ.	597.590,86	RİZE
4	ATILGAN OTOMOTİV SAN. SERV. HİZ.	505.491,81	RİZE
5	SEVİMLİ DEMİR SAC. SAN. TİC. A.Ş.	418.585,58	RİZE
1	OTOKAR OTOBÜS KAROSERİ SAN. A.Ş.	8.827.323,36	SAKARYA
2	(*)	5.496.600,42	SAKARYA
3	YAZAKI OTOMOTİV YAN SAN. TİC.A. Ş.	4.263.334,61	SAKARYA
4	TIRSAN TREYLER SAN. TİC.VE NAK.	2.484.558,47	SAKARYA
5	MAHMUDIYE KAYNAK SUYU LTD.ŞTİ	1.866.004,84	SAKARYA
1	SAMSUN MAKİNA SANAYİ A.Ş.	9.718.855,11	SAMSUN
2	ADEKA İLAÇ SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	5.498.463,11	SAMSUN
3	YEŞİLYURT DEMİR ÇEKME SAN. TİC.LTD. ŞTİ.	5.166.139,33	SAMSUN
4	AKABE MADENCİLİK SAN VE TİC.A. Ş.	1.134.154,25	SAMSUN
5	ULUSOY UN SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	1.095.877,07	SAMSUN
1	LİMAK ÇİMENTO SAN. VE TİC.A. Ş.	11.575.279,75	SİİRT
2	KUZU TOPLU KONUT İNŞAAT SAN. TİC.LTD. ŞTİ.	2.151.035,15	SİİRT
3	SİİRT GÜVEN ÖZEL SAĞ LIK HİZMETLERİ TİC.LTD. ŞTİ.	186.024,70	SİİRT
4	AYSAN TARIM ZİRAAT İNŞAAT OTOMOTİV LTD.ŞTİ.	150.679,90	SİİRT
5	ÇABUKLAR YAPI İNŞAAT MALZ. BET. ÜRT. PET. LTD.ŞTİ.	130.250,18	SİİRT
1	ÇETİNAY PETROL NAK. LTD.ŞTİ.	204.666,54	SİNOP
2	KARATAŞ PAZ. İNŞ. TAAH. TİC.	99.200,00	SİNOP
3	YAVUZLAR İNŞ. MÜH.T. LTD.ŞTİ	84.015,25	SİNOP
4	KAPTANOĞLU MOT. ARAÇ LTD.ŞTİ.	71.989,69	SİNOP
5	ÇAKILSAN YAPI MAL. TAŞ. LTD.ŞTİ.	58.319,47	SİNOP

Her İlin İlk 5 Kurumlar Vergisi Mükellefi

SIRA NO	UNVANI	TAHAKKUK TUTARI (TL)	İLİ
1	YILTAŞ A.Ş.	729.638,23	SİVAS
2	ÖZ IDEAL LTD ŞTİ	311.238,42	SİVAS
3	KAPTAN İNŞ LTD.	288.622,09	SİVAS
4	SİVAS SAĞLIK VE POLİK. LTD.	187.609,87	SİVAS
5	EK-İL İNŞ. A.Ş.	179.559,59	SİVAS
1	YKK METAL VE PLASTİK ÜRÜNLERİ SANAYİ	5.876.797,03	TEKİRDAĞ
2	MURATLI KARTON KÂĞITSAN. VE TIC.A. Ş.	1.417.477,80	TEKİRDAĞ
3	ATT TEKSTİL SANAYİ V E TIC.A. Ş.	1.204.125,29	TEKİRDAĞ
4	VİRA TIC.VE KİMYA SAN. LTD.ŞTİ.	1.086.008,98	TEKİRDAĞ
5	INTERSOURCE TEKSTİL VE KONF SAN TIC AŞ	859.626,00	TEKİRDAĞ
1	DİMES GIDA SAN. TIC.A. Ş.	1.434.220,39	TOKAT
2	OLCA GIDA PLAS AMB. SAN. LTD.ŞTİ.	768.243,52	TOKAT
3	SU ŞİŞELEME SAN. A.Ş.	332.210,28	TOKAT
4	TOKBET SAN. TIC.TURZ. TIC.LTD. ŞTİ.	270.806,48	TOKAT
5	NOBEL PAZARLAMA LTD.ŞTİ.	268.279,20	TOKAT
1	OLTAN GIDA MADDELERİ İHR. İTH SAN. TIC. LTD.ŞTİ.	1.564.988,68	TRABZON
2	ZORLU GRAND HOTEL İŞLET. A.Ş.	552.399,24	TRABZON
3	AKGÜN BİLGİSAYAR PROGRAM VE HİZ. SAN. TIC.LTD. ŞTİ.	542.471,99	TRABZON
4	ANTGAZ LİKİT PETROL SAN. TIC.LTD. ŞTİ.	523.081,16	TRABZON
5	AYDIN İNŞAAT SANAYİ VE TIC LTD.ŞTİ.	522.516,95	TRABZON
1	YEĞEN İNŞAAT TAAH. NA KLİYE GIDA VE TÜ	46.214,24	TUNCELİ
2	ÖZKAYALAR PETROL VE PETROL ÜRÜNLERİ	24.331,99	TUNCELİ
3	ALİ ÖZGE İNŞ. LTD.ŞTİ CELAL YAŞAR FENİ	20.837,24	TUNCELİ
4	ÖZER-OTOMOTİV YED. PA R.İNŞ. EN GIDA TE	18.849,41	TUNCELİ
5	YAPI TEKNİK SOĞUTMA SAN. VE TIC.	17.806,32	TUNCELİ
1	Ş.URFA MADENCİLİK ÇİME BETON ÇİMENTO SANAYİ	3.030.400,12	Ş.URFA
2	VERBUNDPLAN BİRECİK BARAJ İŞLETME LTD.ŞTİ.	843.958,70	Ş.URFA
3	ŞAN-MED ÖZEL SAĞLIK HİZM. LTD.ŞTİ.	642.968,00	Ş.URFA
4	BELSAN İMAR İNŞAAT GIDA SAN. TIC.	561.164,96	Ş.URFA
5	URFA-TIP SAĞLIK HİZM. TİCARET. LTD.ŞTİ.	372.356,23	Ş.URFA

Her İlin İlk 5 Kurumlar Vergisi Mükellefi

SIRA NO	UNVANI	TAHAKKUK TUTARI (TL)	İLİ
1	OKSAN KÖSEOĞLU MADEN CİLİK İNŞAAT SAN	1.022.803,90	UŞAK
2	USAŞ UĞUR SERDAROĞLU İNŞ. TAAH. SAN. VE	644.984,43	UŞAK
3	YILDIRIMLAR BASKI-BO YA SAN. TIC.A. Ş.	344.173,72	UŞAK
4	SESLİ TEKSTİL SAN. VE TIC.A. Ş.	312.853,40	UŞAK
5	GEDİK TAVUKÇULUK VE TARIM ÜR. TIC.SAN. A.Ş.	276.479,64	UŞAK
1	ŞENGÜLLER TELEKOM. PAZ.	300.940,77	VAN
2	İNELSAN İNŞ. LTD.ŞTİ.	204.988,31	VAN
3	HEMEDOĞLU İNŞ. TAAH.	188.646,55	VAN
4	AKKÖPRÜLÜ OTOMOTİV LTD.ŞTİ.	170.512,77	VAN
5	VESTAN MÜTEAH. LTD.ŞTİ.	157.748,87	VAN
1	YİBİTAŞ YOZGAT İŞÇİ BİR. İNŞ. MLZ. TIC.	5.776.540,02	YOZGAT
2	PINAR ANADOLU GIDA S ANAYİ VE TIC.A. Ş	418.582,35	YOZGAT
3	GARANTİ GİYİM MOBİLYA MAKİNA İNŞ. SAN	372.179,85	YOZGAT
4	BORA MOT ARAÇ AĞAÇ E MPR SN İNŞ PET H	289.283,09	YOZGAT
5	FIBOR İNŞAAT MALZEME LERİ İML. VE PAZ.	268.282,11	YOZGAT
1	EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FAB. T.A.Ş.	90.349.779,14	ZONGULDAK
2	ÇINAR BORU PROFİL. SANAYİ TİCARET.	2.379.736,68	ZONGULDAK
3	DEMİR. MAD.PET. ÜRÜN. İNŞ. LİM. GEMİ YAT	1.577.973,76	ZONGULDAK
4	DEMİR MADENCİLİK PET ROL ÜRÜNLERİ İNŞ	1.473.985,50	ZONGULDAK
5	ÇANAKCILAR SERAMİK SAN. VE TIC.AŞ	1.170.536,79	ZONGULDAK
1	İMER İŞ MAKİNALARI İML. SAN. TİC.LTD.	399.157,74	AKSARAY
2	ÇİFTKARTAL TAHİL DEP. SAN. TİC.LTD.	280.045,57	AKSARAY
3	AKSARAY HARİTA İNŞ. MÜH.LTD.	218.412,90	AKSARAY
4	ALTUNTAŞ HAVALANDIRMA SAN. TIC.A. Ş.	213.100,67	AKSARAY
5	ABAKLI HALICILIK İML. TIC.A. Ş.	168.302,14	AKSARAY
1	KAVİ METAL VE PLASTİK LTD.	55.987,84	BAYBURT
2	ÖZKOÇ PETROL ÜRN. İNŞ.	50.327,30	BAYBURT
3	TEKİNLER HAZIR BETON	26.199,76	BAYBURT
4	ASEF ERASLAN PET. İNŞ. TİC.LTD. ŞTİ.	21.274,33	BAYBURT
5	MSY İNŞ. TAAH. LTD.	17.100,00	BAYBURT

Her İlin İlk 5 Kurumlar Vergisi Mükellefi

SIRA NO	UNVANI	TAHAKKUK TUTARI (TL)	İLİ
1	BİSKOT BİSKÜVİ GIDAS ANAYI VE TİCARET	3.228.351,42	KARAMAN
2	ŞİMŞEK BİSKÜVİ VE GIDA SANAYİ A.Ş.	1.337.741,58	KARAMAN
3	DURU BULGUR GIDA SANAYİ VE TİCARET	903.678,46	KARAMAN
4	AGS-ANADOLU GIDA SANAYİ VE TİC. A.Ş.	575.025,58	KARAMAN
5	KARAMAN SELÇUKLU SAĞLIK HİZ. SAN. VE	222.008,35	KARAMAN
1	ERYAPI SAN. VE TİC.LTD. ŞTİ.	783.020,15	KIRIKKALE
2	KIRIKKALE ÖZEL YAŞAM TIP MER. İTH. İHR.	387.846,43	KIRIKKALE
3	AY-ÇEK AYÇEKİRDEK SAN. LTD.ŞTİ.	361.978,33	KIRIKKALE
4	ÖZEL KIRIKKALE TIP MERKEZİ İTH. İHR. S	258.939,78	KIRIKKALE
5	ATLAS YAPI SAN. A.Ş.ERDİNÇ. İNŞ. ORT.	237.910,27	KIRIKKALE
1	FERNAS İNŞAAT LTD. ŞTİ.	662.350,25	BATMAN
2	GÜNEŞTEKİN İNŞ. TURZ OTOM. LTD	491.713,64	BATMAN
3	MET GÜN İNŞAAT TAAH. TİC.A. Ş.	260.583,07	BATMAN
4	EZE İNŞAAT NAK. OTO PET. LTD.ŞTİ	244.523,01	BATMAN
5	ERHAN NAK. GIDA İNŞ. TİC.LTD. ŞTİ.	143.986,04	BATMAN
1	ŞIRNAK İL ÖZEL İDARE MÜD.	387.812,22	ŞIRNAK
2	KADOOĞLU OTEL TURİZM A.Ş.	369.767,93	ŞIRNAK
3	GOLTEKS TEKS. MAK. TİC.LTD. ŞTİ	167.859,04	ŞIRNAK
4	KADOOĞLU İÇ VE DIŞ TİC.A. Ş.	97.754,58	ŞIRNAK
5	NERGİS PETROL MAD.SAN. TİC LTD	66.071,37	ŞIRNAK
1	ÇAKRAZLILAR NAKLİYAT TİCARET LİMİTED	277.132,48	BARTIN
2	PELENKOĞLU NAKLİYAT SANAYİ VE TİC.LT	140.598,58	BARTIN
3	(*)	121.947,73	BARTIN
4	İŞIKLAR YAPI SAĞLIĞI MERKEZİ İNŞ. PAZ.	117.186,97	BARTIN
5	PELENKOĞLU HAZIR BETON YAPI ELEMAN. İ	97.788,62	BARTIN
1	FATİH İNŞ. SAN. VE TİC.LTD. ŞTİ	48.026,04	ARDAHAN
2	TOPRAK PETROL TİC.LTD. ŞTİ.	36.651,75	ARDAHAN
3	ŞEVKETOĞULLARI İNŞ. SAN. TİC.	35.594,57	ARDAHAN
4	ARMA GIDA İNŞ. PET. TURZ.	34.839,39	ARDAHAN
5	AKTÜRKLER PAZ. SAN. VE BENZ.	32.015,64	ARDAHAN

Her İlin İlk 5 Kurumlar Vergisi Mükellefi

SIRA NO	UNVANI	TAHAKKUK TUTARI (TL)	İLİ
1	IĞDIR KADIN HAS. DOĞU M ÖZEL SAĞLIK HI	53.914,07	IĞDIR
2	HAKRA İNŞ. NAK. MAD.TA R. VE HAY. SANAYİ	48.746,97	IĞDIR
3	TEMSAŞ GIDA PAZ. SAN. VE TİC.LTD. ŞTİ	45.037,62	IĞDIR
4	YAYCILILIK KARDEŞLER PAZ TİC LTD	34.612,92	IĞDIR
5	MERTKARDEŞLER DAY. TÜ K.GIDA AKARYAKIT	34.416,36	IĞDIR
1	PROMAKS PROJE VE MAKİNA SANAYİ TİCARET LTD.ŞTİ.	459.168,49	YALOVA
2	YAPIN İNŞAAT ÇELİK KONSTRÜKSİYON İMATEKS. SAN. VE TİC.	422.360,26	YALOVA
3	SANTES SANAYİ TESİSLERİ MAK. İML. MNTJSAN. VE TİC.LTD. Ş	384.148,30	YALOVA
4	BİRFEN ELEKTRİK ELEKTRONİK SAN. VE TİC.LTD. ŞTİ.	323.910,56	YALOVA
5	OKAYTAŞ MADENCİLİK MÜHENDİSLİK İNŞ. OTOMOTİV SAN. TİC.	261.006,86	YALOVA
1	KARÇEL KARABÜK ÇELİKİYAPI İML. İNŞ. NAKSAN. VE TİC.A. Ş.	1.534.947,71	KARABÜK
2	KARDÖKMAK KARDEMİR DÖKÜM MAKİNE SAN. VE TİC.A. Ş.	1.378.037,14	KARABÜK
3	MESCİER DEMİR ÇELİKİSANAYİ VE TİCARET LTD. ŞTİ.	554.739,58	KARABÜK
4	(*)	494.831,07	KARABÜK
5	ERÇAK TEMİZLİK HİZMENAK. İNŞ. TAH. SAN. VE TİC.LTD. ŞTİ.	367.530,00	KARABÜK
1	KADIRBEYOĞLU TURİZM. AKARYAKIT NAK. S.	63.033,18	KİLİS
2	ER CAM TİCARET VE SANAYİ LTD.ŞTİ.	60.155,96	KİLİS
3	EFSANE TURİZM TİC VE SAN LTD ŞTİ	33.387,22	KİLİS
4	DETAY PROJE VE MİMARLIK EMLAK İNŞ TE	32.939,01	KİLİS
5	BEYAZEL ÖZEL EĞİTİM SAĞLIK VE TAŞ HI	25.177,56	KİLİS
1	OSMANIYE DEVA ÖZEL SAĞLIK HİZ. LTD.ŞTİ	604.810,00	OSMANIYE
2	SUNAR ÖZLEM GIDA SAN TİC.A. Ş.	155.642,38	OSMANIYE
3	ÖZEL MAVİ BONCUK REH A.VE EĞT. MERKZ. A	152.899,86	OSMANIYE
4	SEZA TURİZM PETROL NAKLİYE VE TEMİZL	103.561,28	OSMANIYE
5	TUFAN İZGİTES. TUR. AK. NAK. YAT. SAN. TİC.LTD. ŞTİ	103.497,07	OSMANIYE
1	DELTA TOPRAK SAN. VE TİC. A.Ş.	274.462,64	DÜZCE
2	OLTAN FINDIK SAN. VE TİC. LTD.ŞTİ.	252.873,04	DÜZCE
3	GÖRÜR OTOMOTİV NAK. PET. ÜR. MOB.	235.342,49	DÜZCE
4	ULUSLU ALÜMİNYUM SAN. VE TİC.LTD. ŞTİ.	229.848,46	DÜZCE
5	ŞERİFOĞLU AĞAÇ SAN. VE TİC.A. Ş.	222.363,49	DÜZCE

(*) İSMİNİN AÇIKLANMASINI İSTEMEYEN MÜKELLEFLER

TÜSİAD ÜYELERİ

2008 yılında derneğe kabul edilen 41 yeni üye ile birlikte TÜSİAD'ın üye sayısı 31 Aralık 2008 itibarıyla 578'dir.

ACLAN ACAR

Doğuş Holding A.Ş

FUNDA ACAR

Acarlar Şirketler Topluluğu

HİKMET ERDİNÇ ACAR

Acarlar Şirketler Topluluğu

MEHMET SELİM ACAR

Acarsan Group

METİN ACAR

Acarlar İnşaat Taahhüt A.Ş

ELİ ACIMAN

Manajans&Thompson A.Ş

HÜSEYİN FAİK AÇIKALINDoğan Yayın Holding A.Ş
Akbank T.A.Ş**ŞAHNUR AGAİK**

Genel Sistem A.Ş

MURAT AKA

Doğuş Otomotiv Servis ve Tic.A.Ş

ALEV SEMKER AKAL

Ata İnşaat San. ve Tic. A.Ş

SAİT AKARLILAR

Erak A.Ş

HAKAN AKBAŞ

HÖ Sabancı Holding A.Ş

ABDULLAH AKBULAK

Turkish Bank A.Ş

RIZA AKÇA

Menderes Tekstil A.Ş

NECATİ AKÇAĞLILAR

Tekfen Holding A.Ş

İSMAİL HASANAKÇAKAYALIOĞLU
Bank Pozitif**ERKAN AKDEMİR**Cisco Systems İletişim
Hizm.A.Ş**MURAT AKDOĞAN**Baymak Mak. San.ve Tic.
A.Ş**MEHMET NAZMİ**AKDUMAN
Çimentaş A.Ş**BÜLENT AKGERMAN**AKG Yalıtım ve İnşaat Malz.
A.Ş**LEVENT AKGERMAN**AKG Yalıtım ve İnşaat Malz.
A.Ş**ÖNER AKGERMAN**AKG Yalıtım ve İnşaat Malz.
A.Ş**HÜSNÜ AKHAN**

Doğuş Holding A.Ş

HAMDİ AKIN

Akfen Holding A.Ş

HAYDAR AKIN

Akin Tekstil A.Ş

HÜSEYİN MURAT AKIN

Coca Cola İçecek A.Ş

NURİ AKIN

Akin Holding A.Ş

RAGİP AKIN

Akin Tekstil A.Ş

VURAL AKIŞIK

Doğan Holding A.Ş

ALİ AKKANAT

Akkanat Holding A.Ş

ZİYA AKKURTAk Yatırım Menkul Değerler
A.Ş**METİN AKMAN**Trouw Nutrition TR Gıda
Tarım İth.lhr.A.Ş**ERDAL AKSOY**

Turcas Petrolcülük A.Ş

YILDIRIM AKTÜRK

Hayat Holding A.Ş

EKREM AKYİĞİTAkyiğit Tekstil ve Konf. Mağ.
San.A.Ş**ERSİN AKYÜZ**

Deutsche Bank A.Ş

RİNT AKYÜZAmylum Nişasta San. ve
Tic. A.Ş**MUSTAFA MÜNİR ALACA**Autoliv Cankor Otomotiv
Emniyet Sist. A.Ş**İSHAK ALATON**

Alarko Holding A.Ş

TOKER ALBAN

Eczacıbaşı Holding A.Ş

SEDAT ALOĞLU

Feniş Holding A.Ş

AHMET ALP

Entes A.Ş

ŞAFAK ALPAY

Hannover Fairs Interpro A.Ş

TEVFİK ALTINOK

Marmara Üniversitesi

AHMET NOYAN ALTUĞUzmar Gemi İnşa San. ve
Tic. A.Ş**BİLGEHAN ANLAŞ**JTI Tütün Ürünleri Pazarlama
A.Ş

PİRAYE ANTIKA

HSBC Bank A.Ş

METİN AR

Garanti Yatırım Menkul
Kıymetler A.Ş

ÖMER A. ARAS

Finansbank A.Ş

ESİN GÜRAL ARGAT

Gürok Turizm ve Madencilik
A.Ş

YILMAZ ARGÜDEN

Arge Danışmanlık A.Ş

MURAT ARIĞ

Alternatifbank A.Ş

İBRAHİM ARIKAN

Arikanlı Holding A.Ş

KORAY ARIKAN

JP Morgan Chase Bank

LUCIEN ARKAS

Arkas Holding A.Ş

FAHRETTİN AMİR ARMAN

Ayen Enerji A.Ş

AHMET FADIL

ASHABOĞLU

Koç Holding A.Ş

AHMET ASLAN

Ortadoğu Rulman San. ve
Tic. A.Ş

HÜLYA İNCİ ATAHAH

OYAK

HALİL ATAMAN

Ataç A.Ş Anteks Dokuma
Fabrikası

ERMAN ATASOY

Abdi İbrahim İlaç San. ve
Tic. A.Ş

MEHMET DOĞAN ATAY

Atay Holding A.Ş

TEMEL K. ATAY

Koç Holding A.Ş

HAKAN ATEŞ

Denizbank A.Ş

ALİ AVCI

Ceynak Lojistik ve Tic. A.Ş

CEM AYDIN

Doğuş Yayın Grubu A.Ş

ÖMER ALİ AYDINER

Aydiner İnşaat A.Ş

MEHMET ALİ AYDINLAR

Acıbadem Sağlık Hizm. ve
Tic. A.Ş

NURSEL AYDINTUĞ

Nexans

TAHSİN AYGÜN

Royal Bank of Scotland
(RBS) Coutts

ÜNAL AYSAL

Unit International SA

ALPAY BAĞRIAÇIK

Koç Holding A.Ş

CEM BAKİOĞLU

Bakioğlu Holding A.Ş

PEKİN BARAN

Denizcilik A.Ş

ŞEFİKA PEKİN BARLAS

M.Fethi Pekin ve ŞeŞka
Pekin Av.Bürosu

ASIM BARLIN

Solmaz Gümrükleme ve Tic.
Ltd. Şti.

KAMİL BARLIN

Barsan Global Lojistik A.Ş

İMRE BARMANBEK

Doğan Holding A.Ş

NEZİH BARUT

Abdi İbrahim İlaç San. ve
Tic. A.Ş

ASLI BAŞGÖZ

White & Case

TAYFUN BAYAZIT

Yapı Kredi Bankası

ZEYNEP GÜLİN

SİLAHTAROĞLU BAYKAL
Silkar Holding A.Ş

HÜSEYİN BAYRAKTAR

H.Bayraktar Yatırım Holding
A.Ş

SEZGİN BAYRAKTAR

Eczacıbaşı Holding A.Ş

MUSTAFA BAYSAN

Vimar Gıda Tarım ve
Hayvancılık San. ve Tic. A.Ş

ÜMRAN BEBA

Frito Lay Gıda San. ve Tic.
A.Ş

AYNUR BEKTAŞ

Hey Grubu

İZZET BENADRETE

Edpa USA Inc.

HASAN BENGÜ

Koç Holding A.Ş

FEYYAZ BERKER

Tekfen Holding A.Ş

GÜLDEM BERKMAN

Novartis Sağlık, Gıda ve
Tarım Ür. A.Ş

MEHMET ALİ BERKMAN

Akkök Sanayi Yatırım ve
Gel. A.Ş

FERDA BESLİ

HÖ Sabancı Holding
A.Ş&Akbank T.A.Ş

CELAL BEYSEL

Şoteks Plastik San. ve Tic.
A.Ş

FUAT BEZMEN**SELMAN SAFİ BİLAL**

Bilsar Tekstil San. ve Dış
Tic. A.Ş

FARUK BİLEN

HÖ Sabancı Holding A.Ş

AYŞE BİLGİN

Hergüner Bilgen Özeke
Hukuk Bürosu

ŞEFİK BİRKIYE

Vizzion Europe

NECMETTİN BİTLİS

Polisan Holding A.Ş

İBRAHİM BODUR

Kale Holding A.Ş

METİN BONFİL

Total Yönetim Danışmanlığı
Ltd.

ANTON BOOIJ

Türk Philips Tic. A.Ş

BEKİR BOYDAK

BEPAŞ A.Ş

MEMDÜH BOYDAK

Boydak Holding A.Ş

MUSTAFA BOYDAK
İstikbal Şirketler Grubu

CEM BOYNER
Boyner Holding A.Ş

OSMAN BOYNER
Altınyıldız Mens. Fab. A.Ş

OSMAN FEYZİ BOYNER
Boyner San. Mensucat Fab.
A.Ş

ÜMİT BOYNER
Boyner Holding A.Ş

MUSTAFA İ. BOZBAĞ

AHMET BOZER
Coca Cola Meşrubat Paz. Ve
Dan.Hizm. A.Ş

ÖMER BOZER
Koç Holding A.Ş

ANT BOZKAYA
Harvard Kennedy School

ŞÜKRÜ BOZLUOLÇAY
Monrol Nükleer Ürünler
Tic. A.Ş

BÜLENT BULGURLU
Koç Holding A.Ş

LORİ BURLA
Burla A.Ş

ALAATTİN BÜYÜKKAYA
Büyükkaya Sigorta A.Ş

EMRE CAN
Metemteks Tekstil San. ve
Tic. A.Ş

PEMBE CANDANER
Kariyer.Net

YAVUZ CANEVİ
Türk Ekonomi Bankası A.Ş

EŞREF CERRAHOĞLU
Cerrahgil Denizcilik A.Ş

HALİT CINGİLLİOĞLU
C Yatırım Holding A.Ş

ATTİLA CÖMERT
Cömertler Matbaacılık San.
ve Tic. A.Ş

NUSRET CÖMERT
Shell EP and Gas Turkey

MURAT CUMALIOĞLU
Ege Grup Holding A.Ş

BARBAROS H. ÇAĞA
Çağa&Çağa Hukuk Bürosu

CELALETTİN ÇAĞLAR
Adana Çimento San. A.Ş

AHMET ÇALIK
Çalık Holding A.Ş

MUSTAFA ÇAMLICA
Kuzey Yeminli Müşavirlik
A.Ş

KADİR ÇANKIRI
Çankırı İnş. Tic. Ltd. Şti.

OĞUZ ÇARMIKLI
Nurul Menkul Kıymetler A.Ş

NURETTİN ÇARMIKLI
Nurul Yatırım Holding A.Ş

ESEL YILDIZ ÇEKİN
Boyner Holding A.Ş

MELİH ÇELET
Desa A.Ş

MEHMET ÇELET
Barnes Deri San. ve Tic. A.Ş

İLHAN ÇETİNKAYA
İlçe Taşımacılık A.Ş

İSMAİL ÇOBAN
Şölen Çikolata Gıda San ve
Tic. A.Ş

HASAN ÇOLAKOĞLU
Türk Ekonomi Bankası A.Ş

**NURİ MEHMET
ÇOLAKOĞLU**
Doğan Yayın Holding A.Ş

HAYRİ ÇULHACI
Akbank T.A.Ş

KÜRŞAT DARBAZ
HÖ Sabancı Holding A.Ş

CÜNEYT DAYICIOĞLU
BASF Yapı Kimyasalları
San.A.Ş

MURAT DEDEMAN
Dedeman Holding A.Ş

ERTÜRK DEĞER
Degere Int. Trading

NEVZAT DEMİR
Fırat Plastik Kauçuk San. ve
Tic. A.Ş

AZİZ AYKUT DEMİRAY
T. İş Bankası A.Ş

SELİM DEMİREN
Taylan Etken İth. Ihr. Ltd. Şti.

CEMŞİD DEMİROĞLU
Florence Nightingale Hast.
A.Ş

ERDOĞAN DEMİRÖREN
Demirören Şirketler Grubu

YILDIRIM DEMİRÖREN
Demirören Şirketler Grubu

EKREM DEMİRTAŞ
İzmir Ticaret Odası

ÖZLEM DENİZMEN
Doğuş Holding A.Ş

HALUK DİNÇER
HÖ Sabancı Holding A.Ş

SUZAN SABANCI DİNÇER
Akbank T.A.Ş

HAKAN DİNÇERLER
İSBI A.Ş

ALİ DİNÇKÖK
Akal Tekstil San. A.Ş

AYÇA DİNÇKÖK
Akkök Sanayi Yatırım ve
Geliştirme A.Ş

ÖMER DİNÇKÖK
Akkök Sanayi Yatırım ve
Geliştirme A.Ş

RAİF DİNÇKÖK
Akkök Sanayi Yatırım ve
Geliştirme A.Ş

OZAN DİREN
Dimes Gıda San. A.Ş

PAUL DOANY
Türk Telekomünikasyon A.Ş

AYDIN DOĞAN
Doğan Holding A.Ş

DAVUT DOĞAN
Doğtaş Group

HANZADE DOĞAN
Doğan Gazetecilik A.Ş

**AHMET CEMAL
DÖRDÜNCÜ**
HÖ Sabancı Holding A.Ş

DURMUŞ DÖVEN
Reysaş Lojistik

CEM DUNA

AB Danışmanlık ve Yatırım
Hizm. A.Ş

OSMAN TURGAY DURAK

Koç Holding A.Ş

MURAD DURAL

Altay Koll. Şti.

DR. OKTAY DURAN

Cem Ofset Matbaacılık San.
A.Ş

BÜLENT DURLANIK

Conti A.Ş

ERDAL ASIM DURUKAN

Teliasonera
Telekomünikasyon Hizm.A.Ş

MEHMET REŞAT DÜREN**RECEP DÜZGİT**

Düzkoç Turizm İth. İhr. A.Ş

BÜLENT ECZACIBAŞI

Eczacıbaşı Holding A.Ş

FARUK ECZACIBAŞI

Eczacıbaşı Holding A.Ş

ŞAKİR ECZACIBAŞI

İstanbul Kültür ve Sanat
Vakfı

ŞERİF EGELİ

Shenco A.Ş

MERAL EGEMEN

AvivaSA Emeklilik ve Hayat
A.Ş

BÜLENT EJDER

Akıs Bağımsız Denetim ve
SMMM A.Ş

MEHMET AYKUT EKEN

Betinoks Paslanmaz Çelik
San.A.Ş

FARUK EKİNCİ

Ekinciler Holding A.Ş

CAN ELGİZ

Giz Proje ve İnşaat A.Ş

BURAK ELMAS

TND Gıda ve Temizlik Mad.
Dağ.A.Ş

HAKAN EMİNSOY

ING Bank A.Ş

MUHAMMET NURİ**ENSARİ**

Ensari Şirketler Grubu

SEDAT ERATALAR

Deloitte&DTT Kurumsal
Finans Dan.A.Ş

MEHMET HAKKI ERBAK

Erbak Uludağ Meşrubat ve
Gıda San.A.Ş

AHMET K. ERCİYAS

Erciyas Çelik Boru San.A.Ş

SALİM ERDEM

Merit Gemicilik ve Tic. A.Ş

İBRAHİM ERDEMOĞLU

Merinos Halı San. ve Tic. A.Ş

SELÇUK ERDEN

Coca Cola Meşrubat Paz.A.Ş

ŞABAN ERDİKLER

Erdikler Yeminli Mali Müş.
Ltd.Şti.

LEVENT ERDOĞAN

Latek Lojistik Tic.A.Ş

CEYDA EREM

CNR Fuarçılık

AHMET EREN

Eren Holding A.Ş

FIRAT EREN

NTF İnşaat Tic. Ltd.Şti.

HAMDULLAH EREN

Modern Karton San. ve
Tic. A.Ş

CEMAL ERERDİ

Axa Sigorta

EMİN ERGİN

Ortadoğu Müh.İnşaat
Dan.A.Ş

SEVİN ERGUN

Doğan TV Holding A.Ş

TUĞRUL ERKİN

Bosphorusgaz A.Ş

ÇİĞDEM ERKMAN

Bear Stearns Int. Ltd.

HALİL EROĞLU

Türkiye Sınai Kalkınma
Bankası A.Ş

MUSA GALİP EROĞLU

Hidrotek Arıtma İnş. San.ve
Tic. Ltd. Şti.

NURETTİN EROĞLU

Eroğlu Şirketler Grubu

KEMAL EROL

Dr.Kemal Erol Hukuk Bürosu

BAHRİ ERSÖZ**ŞİNASI ERTAN**

Tesco Kipa A.Ş

BİLAL YAMAN ERTURAN

Mozaik Design ve
Dekorasyon Ltd. Şti.

AHMET KAMİL ESİRTGEN

T. Garanti Bankası A.Ş

SARP M. EVLİYAGİL

Ajans Türk Topluluğu

LEVENT EYÜBOĞLU

Multi Turkmall Gayrimenkul
Yat.İnş.A.Ş

MERT ÖNDER EYÜBOĞLU

Eyüboğlu Eğitim Kurumları

RÜSTEM EYÜBOĞLU

Eyüboğlu Eğitim Kurumları

YAĞIZ EYÜBOĞLU

Koç Holding A.Ş

METİN FADİLLİOĞLU

Ulus 29

AHMET FARALYALI

KKR

GIUSEPPE FARINA

Enel S.p.A.

ŞEVKİ FİGEN**MEHMET GARAN**

Fujifilm – Türkiye

SONER GEDİK

Doğan Yayın Holding A.Ş

HÜSEYİN GELİS

Siemens San. ve Tic. A.Ş

HASİP GENCER

Doruk Uno Değer Katma
Gıda San.A.Ş

NUR GER

Suteks Tekstil San. A.Ş

HALUK GERÇEK

Enka İnşaat ve San.A.Ş

MUSTAFA GÖÇEN

Göçay İnş. Taahhüt ve Tic.
A.Ş

MEHMET GÖÇMEN

Akçansa Çimento San. ve
Tic. A.Ş

SADI GÖĞDÜN

Doğuş İnş. Ve Tic. A.Ş

EROL GÖKER

Global Menkul Değerler A.Ş

ÖZEN GÖKSEL

Akbank T.A.Ş

BÜLENT GÖKTUNA

Mineks International Dış
Tic.A.Ş

NIHAT GÖKYİĞİT

Tekfen Holding A.Ş

TALHA GÖRGÜLÜ

Kayı Tür Sey. San. ve Tic.A.Ş

MUSTAFA GÖZALAN

Doğan Yayın Holding A.Ş

MEHMET SAİT GÖZÜM

Deloitte&DTT Kurumsal
Finans Dan.Hizm.

RONALD GRÜNBERG

BSH Ev Aletleri San.ve Tic.
A.Ş

SEBASTIAN GUTH

Bayer Tür Kimya San. Ltd.
Şti.

ŞADİ GÜCÜM

Çukurova Holding A.Ş

M. NAZİF GÜNAL

MNG Holding A.Ş

ENİS GÜNER

Sevilen Şarap San. A.Ş

İSMET GÜRAL

Güral Porselen

MUSTAFA FETHİ GÜRBÜZ

Serenas Turizm Kongre ve
Org. Hizm.

HÜSEYİN GÜRER

DRT Bağımsız Denetim Mali
Müş. A.Ş

BİLGÜN GÜRKAN

ABN Amro Bank

BİKE GÜRSEL

ITO A.Ş (The Marmara
Istanbul)

OĞUZ GÜRSEL

Kiska Holding A.Ş

AHMET GÜVENEK

Güvensan Tarım Makina
San. Ltd.Şti.

CEM HAKKO

Vakko A.Ş

**MEHMET SELAHATTİN
HAKMAN**

HÖ Sabancı Holding A.Ş

EŞREF HAMAMCIOĞLU

Sodexho Toplu Yemek ve
Servis A.Ş

TAMER HAŞIMOĞLU

Koç Holding A.Ş

LEVENT HATAY

Zorlu Holding & Vestel A.Ş

ERTUĞRUL HATAYLI

Hatko A.Ş

DERYA HATİBOĞLU

Alcatel Teletaş A.Ş

MEHMET HATTAT

Hema Hidrolik Mak. San. ve
Tic. A.Ş

ÜMİT HERGÜNER

Hergüner Bilgen Özeke
Hukuk Bürosu

MEHMET EMİN HİTAY

Teknoloji Holding A.Ş

ARNOLD HORNFELD

SE Otomotiv Teknolojileri
A.Ş

TANER HOROZ

Horoz Şirketler Grubu

ERMAN ILICAK

Rönesans İnşaat Şirketler
Grubu

RIZA KUTLU IŞIK

Işıklar Holding A.Ş

ADNAN İĞNEBEKÇİLİ

Set Grup Holding A.Ş

İLHAN İL

Tepe Emlak Yatırım İnş. Tic.
A.Ş

KORKMAZ İLKORUR

Mercer Oliver Wyman

NEBİL İLSEVEN

Doğan Şirketler Grubu
Holding A.Ş

MEHMET İNAL

Boyner Holding A.Ş

ALİ ZAFER İNCECİK

Siemens San. ve Tic. A.Ş

EREN JABBAN

Topkapı Akaryakıt Servis A.Ş

TARKAN KADOOĞLU

Kadooğlu Group

METİN KALKAVAN

Turkon Konteyner Taş.ve
Dnz. A.Ş

FEYHAN KALPAKLIOĞLU

Yaşar Holding A.Ş

JAK KAMHI

Profilo Holding A.Ş

KERİM KAMHI

Profilo Holding A.Ş

EMİNE KAMIŞLI

Esas Holding A.Ş

ERHAN KAMIŞLI

Esas Holding A.Ş

FİRUZ KANATLI

Eti Gıda San. ve Tic. A.Ş

FİRUZHAN KANATLI

Eti Şirketler Grubu

ŞADAN KAPTANOĞLU

Kaptanoğlu Denizcilik

ALP KARAAĞAÇ

Bilim İlaç San. ve Tic. A.Ş

MEHMET CAN KARABAĞ**ASLI KARADENİZ**

Boyner Büyük Mağazacılık
A.Ş

BURHAN KARAGÖZ

Anadolu Sigorta

DEMİR KARAMANCI

Karamancı Holding A.Ş

FATİH KARAMANCI

Süperlit Boru ve Levha San.
A.Ş

MURAT KARAMANCI

Orta Anadolu Tic. ve San.
İşl. T.A.Ş

**ABDURRAHMAN
KARAMANLIOĞLU**

Ramada Otel

ERDAL KARAMERCAN

Eczacıbaşı Holding A.Ş

**MEHMET BAŞAR
KARCIOĞLU**

Kar İnşaat Turizm San. ve Tic.
Ltd. Şti.

**HÜSEYİN SAFFEDDİN
KARPAT**

Procter&Gamble Tüketim
Malları A.Ş

HASAN KASAN

Casa Mobilya Ltd. Şti.

**MUSTAFA KAAN
KASAPOĞLU**

Tümka Kablo San. A.Ş

ALDO KASLOWSKI

Organik Holding A.Ş

SIMONE KASLOWSKI

Organik Kimya A.Ş

STEFANO KASLOWSKI

Organik Kimya A.Ş

DENİZ METİN KAYA

Foster Wheeler Bimaş

HAYATİ KAYA

Kale Oto Radyatör San. ve
Tic.A.Ş

EKREM KAYALI

Mogul Tekstil San. ve Tic.
Ltd. Şti.

HİLMİ KAYHAN

Kayhan Holding A.Ş

MUHARREM KAYHAN

Söktaş A.Ş

İBRAHİM KEFELİ

İbrahim Kefeli Tekstil Deri
Ltd.Şti.

NİLGÜN KELEŞ

Sertrans Uluslararası
Nakliyat Ltd. Şti.

**DOUGLAS THOMAS
KENNEDY**

ABN Amro Bank

MUHTAR KENT

Coca Cola Meşrubat Paz. Ve
Dan. Hizm.A.Ş

MERVE KILBEY

Tanrıverdi Mensucat San.
A.Ş

TAMER KIRAN

Kıran Denizcilik A.Ş

DİNÇ KIZILDEMİR

OYAK

AHMET KİBAR

Assan Demir ve Saç San. A.Ş

ALİ KİBAR

Hyundai Assan Otomotiv
San. ve Tic. A.Ş

ÜMİT KİLER

Kiler Alışveriş Hizm. Gıda
San. ve Tic. A.Ş

ALİ AHMET KOCABIYIK

Borusan Holding A.Ş

ASIM KOCABIYIK

Borusan Holding A.Ş

ŞAHAP KOCATOPÇU

ALİ KOÇ

Koç Holding A.Ş

MUSTAFA V. KOÇ

Koç Holding A.Ş

ÖMER KOÇ

Koç Holding A.Ş

RAHMİ M. KOÇ

Koç Holding A.Ş

TUĞÇE KOÇ

Onko&Koçsel Şirketler
Grubu

NAİM KOÇER

TVK Gemi Yapım San. ve
Tic. A.Ş

ŞÜKRÜ KOÇOĞLU

Koçoğlu Şirketler Grubu

HALİS KOMİLİ

Natura Sabun Yağ ve Su
San. A.Ş

AKIN KOZANOĞLU

Akbank T.A.Ş

CEM KOZLU

Coca Cola Meşr.Paz. ve Dan.
Hizm.A.Ş

İBRAHİM KÖLÜK

Boğaziçi Dış Ticaret A.Ş

TUĞRUL KUDATGÖBİLİK

Koç Holding A.Ş

KORHAN KURDOĞLU

Ata Holding A.Ş

ZAFER KURŞUN

Orjin Deri Konf. San.ve Tic.
A.Ş

KADİR NAIL KURT

FNSS Savunma Sistemleri
A.Ş

ZAFER KURTUL

Akbank T.A.Ş

MEHMET KUTMAN

Global Menkul Değerler A.Ş

SİBEL KUTMAN

Doluca A.Ş

ÖZGÜR KUYUMCU

BM Mühendislik ve İnşaat
A.Ş

VEFA KÜÇÜK

Cenk Demir San. ve Tic. A.Ş

ALPHAN MANAS

Brightwell Holding BV

ALİ MANSUR

Ege Kimya San. ve Tic. A.Ş

METİN MANSUR

Ege Kimya San. ve Tic. A.Ş

GUIDO MANZINI

Bell Holding A.Ş

LIVIO MANZİNİ

Bell Holding A.Ş

SHAHBAZ MAVADDAT

International Finance
Corporation

AYLİN A. McCARTHY

JOHN T. McCARTHY

ING Bank A.Ş

JEFFİ MEDİNA

Medina Turgul DDB

MURAD MEGALLİ

JP Morgan Chase Bank

MELİH MEMECAN

Pfizer İlaçları Ltd. Şti.

EROL MEMİOĞLU

Koç Holding A.Ş

FERYAL MENEMENLİ

Doğa Bitkisel Ürünler San.
ve Tic. A.Ş

CEM MENGİ

Akbank T.A.Ş

MUHSİN MENGÜTÜRK

Doğuş Holding A.Ş

FARUK MİRAS

Diler&Faruk Denizcilik ve
Tic. A.Ş

FUAT MİSKAVİ

İMİSK İth.İhr. Tic. ve Nakliyat
A.Ş

MEHMET ALİ MOLAY

Mopak Kağıt Karton San.
A.Ş

ZAFER MUTLU

Bağımsız Gazeteciler
Yayıncılık A.Ş

LEVENT NART

Nart Sigorta ve Reasürans
Brokerliği A.Ş

ADNAN NAS

PricewaterhouseCoopers
Dan. Hizm.Ltd.Şti.

FERHAT NASIROĞLU

Fernas İnşaat Ltd. Şti.

SAFA OCAK

Yaşar Holding A.Ş

MAHMUT ODABAŞI

Odabaşı Bal Grubu

BEKİR OKAN

Okan Holding A.Ş

ERGÜN OKTAY OKUR

OYAK

OSMAN OKYAY

Kale Havaçılık San. A.Ş

ZEYNEP BODUR OKYAY

Kale Holding A.Ş

KEMAL OLGAÇ

Koç Allianz Hayat Sigorta

NUŞİN ORAL

Yeni Karamürsel Giyim ve
İhtiyaç Mad.A.Ş

ŞAFAK OZAN

Vitra Karo San.ve Tic. A.Ş

VURAL ÖGER

Öger Tours GmbH

NEDİM ÖLÇER

Boyner Holding A.Ş

AYHAN ÖNALAN

Önalanlar İnşaat San. ve
Tic. A.Ş

VEYSİ ÖNCEL

Çağdaş Turizm, Otelcilik,
İnşaat, Tarım A.Ş

BERRİN ÖNDER

Clairmont İstanbul
Gayrimenkul Hizm.

KUDRET ÖNEN

Koç Holding A.Ş

NİYAZİ ÖNEN

Dardanel Gıda Yatırım A.Ş

ALİ CANER ÖNER

OYAK

ERHAN ÖNER

Tekfen Holding A.Ş

BARIŞ ÖNEY

Deloitte&DTT Kurumsal
Finans Hizm.A.Ş

BERAT ÖSEN

CMS Jant ve Makine San.
A.Ş

ALP ÖZALP

GEPA Şirketler Grubu

BÜLENT ÖZAYDINLI

Migros Türk T.A.Ş

AKA GÜNDÜZ ÖZDEMİR

Koç Holding A.Ş

NİHAT ÖZDEMİR

Limak İnşaat San. ve Tic. A.Ş

ADİL ÖZDEN

Saray Halı A.Ş

HÜSEYİN ÖZDİLEK

Özdilek A.Ş

ERGÜN ÖZEN

T. Garanti Bankası A.Ş

AHMET CEMAL**ÖZGÖRKEY**

Etap Endüstri ve Yatırım
Holding A.Ş

ARMAĞAN ÖZGÖRKEY

Etap Holding A.Ş

CEM ÖZGÜR

Efe Çimento San. A.Ş

TUNCAY ÖZİLHAN

Anadolu Endüstri Holding
A.Ş

ERSİN ÖZİNCE

T. İş Bankası A.Ş

ERTUĞRUL ÖZKÖK

Hürriyet Gazetecilik ve
Matbaacılık A.Ş

MEHMET ÖZKÖSEĞLU

Entes A.Ş

HAKAN ÖZMAN

Gama Holding A.Ş

HAKAN ÖZMEN

Türk Prsyrmain Kablo ve
Sistemleri A.Ş

ORHAN ÖZOKUR

Natura Gıda A.Ş

İHSAN ÖZOL**UFUK ÖZONGUN**

Progıda Tarım Ürünleri San.
ve Tic. A.Ş

ENİS ÖZSARUHAN

Egem Otomotiv San. ve
Tic. A.Ş

HALUK ÖZSARUHAN

Ege Yatırım A.Ş

ALİ NURİ ÖZSÜER

Maya Holding A.Ş

EKREM NEVZAT**ÖZTANGUT**

Garanti Yatırım Menkul
Kıymetler A.Ş

YILMAZ ÖZTAŞKIN

Yataş Yatak Yorgan San.ve
Tic. A.Ş

NEZİH ÖZTÜRE

Öztüre Holding A.Ş

FİKRET ÖZTÜRK

Opet Petrolcülük A.Ş

UFUK ÖZTÜRK

Opet Petrolcülük A.Ş

YUSUF BULUT ÖZTÜRK

Ünsped Global Loj. Tic. A.Ş

KORKUT ÖZTÜRKMEN

OMV Gaz ve Enerji Ltd. Şti.

HALUK ÖZYAVUZ

Cevher Döküm A.Ş

HÜSNÜ ÖZYEĞİN

Finansbank A.Ş

MURAT ÖZYEĞİN

Fiba Capital Holding A.Ş

CAN PAKER

Boy Bilgi Odaklı Yönetim
Dan.A.Ş

CAHİT PAKSOY**ERSİN PAMUKSÜZER**

The Life Co.

AHMED PEKİN

Pekin&Pekin Avukatlık
Bürosu

FETHİ PEKİN

Pekin&Pekin Avukatlık
Bürosu

İSMAİL MURAT**PEKSAVAŞ**

Koç Holding A.Ş

GÜLNAZ ARICANLI**PENSOY**

Morgan Stanley&Co. Inc.

MEHMET PİKER

REKAB Rekabet ve AB
İlişkiler Dan.Şti.

ANDREA PIRONDINI

Türk Pirelli Lastikleri A.Ş

ADNAN POLAT

Polat İnşaat Hizm.ve
Taahhüt San.Tic.A.Ş

METİN REYNA

HÖ Sabancı Holding A.Ş

NİLGÜN RONA

NN Org.Tarıtm Turizm Org.
Tic.Ltd.Şti.

ALİ SABANCI

Pegasus Hava Taşımacılığı
A.Ş

DEMİR SABANCI

Odesa Geliştirilmiş Polimer
Yat. A.Ş

EROL SABANCI

Akbank T.A.Ş

GÜLER SABANCI

HÖ Sabancı Holding A.Ş

ÖMER SABANCI

Odesa Geliştirilmiş Polimer
Yat.A.Ş

VUSLAT DOĞAN SABANCI

Doğan Yayın Holding A.Ş

HÜLYA SADIKLAR

Gedik Holding A.Ş

TAMER SAKA

HÖ Sabancı Holding A.Ş

BÜLENT DOĞANAY**SAMURAY**

Palmet Metal Endüstri ve
Tic. A.Ş

ETHEM SANCAK

Hedef Alliance Holding A.Ş

F. RECEP SARAÇOĞLU

Frentek A.Ş

RÜŞDÜ SARACOĞLU

Allianz Sigorta A.Ş

SELÇUK SARAÇOĞLU

Fontana Pietro Kalıp San. ve
Tic. A.Ş

TARIK SARIOĞLU

Atılım Şirketler Grubu

MALEK SARMİNİ

L'Oreal Türkiye Kozmetik
San. ve Tic. A.Ş

ERHAN SAY

Access Turkey Capital Group

MUSTAFA SAYINATAÇ

Cargill Tarım ve Gıda San.
Tic. A.Ş

EMİN SAZAK

Yüksel Holding A.Ş

ERDEM SEÇKİN

Doğan TV Holding A.Ş

MURAT SELEK

Karsan Otomotiv San. ve
Tic. A.Ş

ALP SEVİNDİK

Vodafone
Telekomünikasyon A.Ş

GÖZDE AKPINAR SEZGİN

Betek Boya ve Kimya San.
A.Ş

SAMİM SIVRİ

Ege Çelik San. ve Tic. A.Ş

MARKUS C. SLEVOGT

ING Bank A.Ş

ERKUT SOYAK

Soyak İnş. ve Tic. A.Ş

YILMAZ SOYAK

Soyak İnş. ve Tic. A.Ş

SÜLEYMAN SÖZEN

T. Garanti Bankası A.Ş

HASAN SUBAŞI

Arçelik A.Ş

SERDAR SUNAY

Boyner Holding A.Ş

SÜER SÜLÜN

Mercedes-Benz Türk A.Ş

YEŞİM SÜMERKAN

UBS AG İstanbul Temsilcilik
Ofisi

FARUK SÜREN

Transtürk Holding A.Ş

**CANSEN BAŞARAN
SYMES**

Başaran Serbest Muh.Mali
Müş.A.Ş

FERİT F. ŞAHENK

Doğuş Holding A.Ş

İLKEM ŞAHİN

Çak Tekstil San.ve Tic. A.Ş

KEMAL ŞAHİN

Şahinler Holding A.Ş

ŞENOL ŞANKAYA

Yeşim Tekstil San. ve Tic.
A.Ş

YILDIZ ŞARSEL

Cargill Tarım ve Gıda San.
ve Tic. A.Ş

MEHMET ŞENCAN

Çap İnşaat San. ve Tic. A.Ş

BEKİR ŞERBETÇİOĞLU

Telenity İletişim Sistemleri
A.Ş

TURGUT ŞEYHUN

Afrodit Turistik İşletmeleri
A.Ş

CEM ŞİRİN

UNIT International S.A.

MEHMET ŞUHUBİ**ÜMİT TAFTALI**

KIRAÇA Holding A.Ş

ÖZCAN TAHİNCİOĞLU

Tahincioğlu Holding A.Ş

YAKUP TAHİNCİOĞLU

Tahincioğlu Holding A.Ş

ESEN TALU

Talu Uluslararası Mimarlık
İnş.San.A.Ş

GÖNÜL TALU

Doğuş İnş. Ve Tic. A.Ş

TURHAN TALU

Philip Morris SA

KERİM TANER

Alara Tarım Ürünleri San. ve
Tic. A.Ş

İBRAHİM TANRIVERDİ

Tanrıverdi Holding A.Ş

RECEP TANRIVERDİ

Tanrıverdi Holding A.Ş

MEHMET TARA

Enka İnşaat ve Sanayi A.Ş

SİNAN TARA

Enka Holding A.Ş

ŞARIK TARA

Enka Holding A.Ş

MURAT TARAÇIOĞLU

Cargill Tarım ve Gıda San.
Tic. A.Ş

SEYMUR TARI

TURKVEN Advisory Ltd.

MUSTAFA TAŞDELEN

Polyteks Tekstil San.
Araştırma Eğitim A.Ş

MUSTAFA TAVİLOĞLU

Mudo Satış Mağ. A.Ş

MEHMET TUĞRUL**TEKBULUT**

Logo Yazılım Tic. Ltd. Şti.

MÜMTAZ TEKER

Groupe Teker

İLTER TERZİOĞLU

Turkcell İletişim Hizmetleri
A.Ş

SAADETTİN TEZCAN

Tezcan Galvaniz A.Ş

EROL TEZMAN

Tezcan Holding A.Ş

SERPİL TİMURAY

Danone Tikveşli Gıda ve
İçecek San.Tic.A.Ş

MEHMET TIRYAKI

Tiryakiler Şirketler Grubu

EROL TOKSÖZ

Sanovel İlaç San. ve Tic. A.Ş

MİTHAT TOPAL

Mithat Topal İnş.San. Ltd.
Şti.

MEHMET TORUN

Pakyağ Endüstriyel Ürünler
San.Tic. A.Ş

SADULLAH TORUN

Triton-IVH GmbH

FUAT TOSYALI

Tosyalı Holding A.Ş

CANER TUNAMAN

Reckitt Benckiser

ENGİN TUNCAY

Universal Trading

ORHAN TURAN

Ode Yalıtım A.Ş

SARP TURANLIGİL

Elegan Group

ORAL TURANOĞLU**KAYA TURGUT**

Turgut İlaçları A.Ş

TUNÇ TURGUT

Turgut İlaçları A.Ş

TURHAN TURHANGİL

Schneider Elektrik San.ve
Tic. A.Ş

HALUK R. TÜKEL

TÜSIAD

NURDAN TÜMBEK

Metro AG Holding

KENAN TÜRKANTOS

Navitrans Acentelik Hizm.
A.Ş

ALİ NURİ TÜRKER

Mutlu Holding A.Ş

YILMAZ TÜRKERİ

Arttek Şirketler Grubu

EROL TÜRKÜN

Erol Türkün Tekstil San.ve
Tic. A.Ş

GÜLDEN TÜRKÜTAN**MEHMET TÜRÜNCÜ**

Besler Gıda ve Kimya San.
ve Tic. A.Ş

AHMET AGAH UĞUR

Borusan Holding A.Ş

ALİCAN ULUSOY

Ulusoy Ticari Yatırımlar
Holding A.Ş

ÇOŞKUN ULUSOY

OYAK

**MEHMET YILMAZ
ULUSOY**

Ulusoy Denizcilik A.Ş

MERVA ULUSOY

Ulusoy Ticari Yatırımlar
Holding A.Ş

YILMAZ ULUSOY

Yılmaz Ulusoy Holding A.Ş

HASAN UMUR

TTL Tütün San. ve Dış Tic.
A.Ş

AHMET YÜCEL UNAN

Elginkan Holding A.Ş

GÜNGÖR URAS**ATİLA USANMAZ**

Crown Bevcan Türkiye
Ambalaj San. A.Ş

ABDÜLKADİR USLU

Kutsal Tekstil A.Ş

ÖNDER UZEL

Uzel Holding A.Ş

TURGUT UZER

HÖ Sabancı Holding A.Ş

ALİ TARIK UZUN

Koç Holding A.Ş

FERİDUN UZUNYOL

Marshall Boya ve Vernik
San. A.Ş

EROL ÜÇER

Gama Enüstri Tesisleri İmalat
Montaj A.Ş

MURAT ÜLKER

Ülker Gıda San. ve Tic. A.Ş

NERİMAN ÜLSEVER

Merloni Beyaz Eşya A.Ş

TUFAN ÜNAL

Batı Anadolu Çimento San.
A.Ş

HALUK ÜNDEĞER

Ünsped Paket Servisi ve
Tic. A.Ş

SEDAT ŞÜKRÜ ÜNLÜTÜRK

Sun Tekstil A.Ş

SUALP ÜRKMEZ

Furtrans Denizcilik San. ve
Tic. A.Ş

TEMİZ ÜSTÜN

Enka Holding Yatırım A.Ş

ALINUR VELİDEDEOĞLU

Güzel Sanatlar Holding A.Ş

ATTILA VİTAİ

Vodafone
Telekomünikasyon A.Ş

VOLKAN VURAL

Doğan Holding A.Ş

ABDİL VEDAT

YAKUPOĞLU
Yakupoğlu Tekstil ve Deri
San. ve Tic. A.Ş

ARZUHAN DOĞAN

YALÇINDAĞ
Doğan Holding A.Ş

MEHMET ALİ YALÇINDAĞ

Doğan Yayın Holding A.Ş

HASAN YALINKAYA

Yalinkaya Holding A.Ş

MEHMET SEDAT

YALINKAYA
Yalinkaya Holding A.Ş

SEMİH YALMAN

Yalman&Yalman İletişim
Hizm.A.Ş

AJLAN YANAŞAN

Express Kargo Tic. Ltd. Şti.

DİLEK YARDIM

Calyon Yatırım Bankası Türk
A.Ş

HÜSEYİN YARDIMCI

Yardımcılar Holding A.Ş

ÖMER YARMAN

Havelsan A.Ş

MEMDUH YAŞA

SELÇUK YAŞAR
Yaşar Holding A.Ş

ZAFER ALİ YAVAN

TÜSIAD

ŞENOL YEĞİN

Spekon GmbH

LÜTFİ YENEL

Krontelekomünikasyon
Hizm. A.Ş

MİTHAT YENİGÜN

Yenigün A.Ş

ERMAN YERDELEN

NTV

ZAFER YILDIRIM

Aydınlı Deri Konf.San. ve
Tic. A.Ş

ZEKERİYA YILDIRIM

Yıldırım Danışmanlık

FERDA YILDIZ

Başarı Holding A.Ş

TURGUT YILDIZ

TNT International Express

KENAN YILMAZ

Koç Holding A.Ş

MUHARREM YILMAZ

Sütaş A.Ş

MUSTAFA YILMAZ

Aksa Akriklik Kimya San. A.Ş

TURGUT YILMAZ

Tekstilbank A.Ş

RONA YIRCALI

Best A.Ş

İDİL YİĞİTBAŞI

Pınar Süt A.Ş

RIDVAN YİRMİBEŞOĞLU

HÖ Sabancı Holding A.Ş

ENDER YORGANCILAR

İzeltaş A.Ş

SELÇUK YORGANCIOĞLU

Abraaj Investment
Management Ltd.

METİN YURDAGÜL

Besler Gıda ve Kimya San.
ve Tic. A.Ş

ERKUT YÜCAOĞLU

MAP A.Ş

ENVER YÜCEL

Bahçeşehir Üniversitesi

ERAY YÜKSEK

IBM Türk Ltd. Şti.

FEYYAZ YÜZATLI

Ömür Endüstri ve Turizm
Yat. Dış Tic.A.Ş

ELİF BİLGİ ZAPPAROLI

HC İstanbul Menkul
Değerler A.Ş

CÜNEYD ZAPSU

Cüneyd Zapsu Danışmanlık
A.Ş

AZİZ ZAPSU**JÜRGEN ZIEGLER**

Mercedes Benz Türk A.Ş

GIOVANNI ZINNATO

Eni S.p.A.

AHMET NAZİF ZORLU

Zorlu Holding & Vestel A.Ş

OLGUN ZORLU

Zorlu Holding A.Ş

ŞULE ZORLU

Zorlu Gayrimenkul Gel.ve
Yatırım A.Ş

İSFENDİYAR ZÜLFİKARİ

Ek 4

TÜRKONFED ÜYESİ 9 FEDERASYON VE ÜYE DERNEKLER

ADF'ye üye dernekler

İstanbul	AMBALAJ MAKİNECİLERİ DERNEĞİ
İstanbul	AMBALAJ SANAYİCİLERİ DERNEĞİ
İstanbul	ETİKET SANAYİCİLERİ DERNEĞİ
İstanbul	FLEKSİBİL AMBALAJ SANAYİCİLERİ DERNEĞİ
İstanbul	KARTON AMBALAJ SANAYİCİLERİ DERNEĞİ
İstanbul	OLUKLU MUKAVVA SANAYİCİLERİ DERNEĞİ
İstanbul	SERT PLASTİK AMBALAJ SANAYİCİLERİ DERNEĞİ
İstanbul	TENEKE AMBALAJ SANAYİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ

BASİFED'e üye dernekler

Afyon	AFYON SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Antalya	ALANYA SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Antalya	ANTALYA SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Antalya	ANTALYA İŞKADINLARI DERNEĞİ
Balıkesir	BALIKESİR SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Çanakkale	BİGA SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Muğla	BODRUM ESNAF SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
İzmir	EGE AYAKKABI SANAYİCİLERİ DERNEĞİ
İzmir	EGE GENÇ İŞADAMLARI DERNEĞİ
İzmir	EGE GİYİM SANAYİCİLERİ DERNEĞİ
İzmir	EGE SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
İsparta	İSPARTA GİRİŞİMCİ SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
İzmir	İZMİR SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Antalya	MANAVGAT SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Manisa	MANİSA ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ SANAYİCİLERİ DERNEĞİ
İstanbul	TÜSİAD

DASİFED'e üye dernekler

Adana	ADANA SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Adana	ADANA GENÇ İŞADAMLARI DERNEĞİ
Adana	ADANA İŞ KADINLARI DERNEĞİ
Adana	CEYHAN SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Hatay	HATAY SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Hatay	İSKENDERUN SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Mersin	MERSİN SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Mersin	TARSUS SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
İstanbul	TÜSIAD

DOGÜNSİFED'e üye dernekler

Batman	BATMAN İŞKADINLARI DERNEĞİ
Şırnak	CİZRE SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Diyarbakır	DIYARBAKIR İŞKADINLARI DERNEĞİ
Diyarbakır	DIYARBAKIR SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Diyarbakır	DIYARBAKIR MERMERCİLER VE MADENCİLER DERNEĞİ
Diyarbakır	DIYARBAKIR ORGANİZE SANAYİ İŞADAMLARI DERNEĞİ
Elazığ	ELAZIĞ SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Elazığ	ELAZIĞ MERMERCİLER ve MADENCİLER DERNEĞİ
Diyarbakır	GÜNEYDOĞU SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Mardin	MARDİN SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Malatya	MALATYA SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Siirt	SİİRT SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Şanlıurfa	ŞANLIURFA SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Şanlıurfa	ŞANLIURFA GİRİŞİMCİ İŞKADINLARI DERNEĞİ
Diyarbakır	TEMİZLİK ve SOSYAL İŞVERENLER DERNEĞİ
Tunceli	TUNCELİ GİRİŞİMCİ İŞKADINLARI DERNEĞİ
İstanbul	TÜSIAD

İÇASİFED'e üye dernekler

Ankara	AKYURT SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Ankara	ANKARA GİRİŞİMCİ İŞKADINLARI ve DESTEKLEME DERNEĞİ
Ankara	KAZAN SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Konya	KONYA İŞKADINLARI DERNEĞİ
Konya	KONYA SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Nevşehir	NEVŞEHİR SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Ankara	OSTİM SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
İstanbul	TÜSİAD

MAKSİFED'e üye dernekler

Balıkesir	BANDIRMA SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Bursa	BURSA SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Bursa	DEMİRTAŞ OSB SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Edirne	EDİRNE SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Eskişehir	ESKİŞEHİR SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Bursa	BURSA GENÇ SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Lüleburgaz	LÜLEBURGAZ SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Bursa	NİLÜFER SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Bursa	ORHANGAZI SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
İstanbul	SİLVİRİ SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Trabzon	TRABZON SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
İstanbul	TÜRK SANAYİCİLERİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ

OKASİFED'e üye dernekler

Amasya	AMASYA SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
İstanbul	AMASYALI SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Çorum	ÇORUM SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Tokat	KAZOVA SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Samsun	SAMSUN SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Çorum	SUNGURLU SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Tokat	TOKAT SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ
Çorum	YEŞİLİRMAK HAVZASI SANAYİCİ ve İŞADAMLARI BİLİMSEL ARAŞTIRMALARI DESTEKLEME DERNEĞİ

SEDEFED'e üye dernekler

İstanbul	ASANSÖR ve YÜRÜYEN MERDİVEN SANAYİCİLERİ DERNEĞİ
İstanbul	NIŞASTA VE GLİKOZ ÜRETİCİLERİ DERNEĞİ
İstanbul	OTOMOTİV DİSTRİBÜTÖRLERİ DERNEĞİ
İstanbul	OTOMOTİV SANAYİİ DERNEĞİ
İstanbul	PROMOSYON ÜRÜNLERİ İMALATÇILARI ve SATICILARI DERNEĞİ
İstanbul	SAĞLIK GEREÇLERİ ÜRETİCİLERİ VE TEMSİLCİLERİ DERNEĞİ
İstanbul	TÜM KIRTASIYE SANAYİCİLERİ İHRACATÇILARI İTHALATÇILARI TOPTANCILARI DERNEĞİ
Ankara	TÜRKİYE DEMİR ÇELİK ÜRETİCİLERİ DERNEĞİ
İstanbul	TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ
İstanbul	TÜRKİYE KİMYA SANAYİCİLERİ DERNEĞİ
Ankara	TÜRKİYE MÜTEAHHİTLER BİRLİĞİ
İstanbul	TÜSİAD
İstanbul	ULUSLARARASI NAKLİYECİLER DERNEĞİ

KAYNAKÇA

- 2008 Yılına Girenken Türkiye Ekonomisi, TÜSIAD, 2007
- Akyüz, Yılmaz and Boratav, Korkut (2003) "The Making of the Turkish Crisis", *World Development* 31(9): 1549-1566.
- AB İllerleme Raporları, İktisadi Kalkınma Vakfı, web sitesi
- Akçay, Y., "İslamcılığın mümkün ve meşru dili: Muhafazakârlık", *Karizma Dergisi*, 17, 2004, s. 21-33.
- Akfırat, A., "ABD Emperyalizminin bir aleti olarak Fettullah Gülen örgütü", içinde *Batı ve İrtica*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 340-360.
- Akder Halis,(2006) *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kalkınmasında Tarım Politikaları: Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler*, TESEV Y.
- DPT, (2003) *Türkiye Cumhuriyeti, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*, Ankara, Aralık 2003.

Bağımsız Sosyal Bilimciler Grubu:

- *Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler* Ankara: TMMOB.
- 2007 İlyazında Dünya ve Türkiye Ekonomisine Bakış
- IMF Gözetiminde On Uzun Yıl: 1998-2008 Farklı Hükümetler Tek Siyaset
- 2005 Başında Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasal Yaşamı Üzerine Değerlendirmeler, www.bagimsizsosyalbilimciler.org
- Berkan, I., (1997), "Batı Çalışma Grubu ve meleklerin cinsiyeti", *Radikal Gazetesi*, 13.06.1997. Boratav, K. (1974) *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınları
- Boratav, T.(1988) *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985*, Gerçek Yayınları
- Boratav, Korkut and Erinç Yeldan (2006) "Turkey, 1980-2000: Financial Liberalization, Macroeconomic (In)-Stability, And Patterns of Distribution" Chp14 (pp. 417-455) in Lance Taylor (ed.) *External Liberalization in Asia, Post-Socialist Europe and Brazil*, Oxford University Press.

- Bölük, M., *El Tayyip, "Rüzgardan Kasırgaya", Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2002.*
- Buğra, A., "Dini Kimlik ve Sınıf: Bir MÜSİAD ve Hak-İş Karşılaştırması", içinde *Sürekli Kriz Politikaları*, der. N. Balkan ve S. Savran, Metis Kitap, İstanbul, 2004b, ss. 126-147.
- Bulut, F., *Tarikat Sermayesinin Yükselişi-Islam Ekonomisinin Eleştirisi*, Doruk Yayınları, Ankara, 1997.
- Bulut, F., "Örgütün ekonomik kaynakları", içinde *Batı ve İrtica*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 361-385.
- Çakır, R., *Ayet ve Slogan*, Metis Kitap, İstanbul, 1991.
- Çakır, R., "Değişim Beklentisi Boşa Çıktı", *İktisat Dergisi*, Yıl 29, Sayı 343, 1993, ss. 12-13.
- Çakır, R., "Devlet çarklarının arasında İslamcılık", *NTV MAG*, Ekim 2000
- DPT, *İller ve Bölgeler İtibariyle Çeşitli Göstergeler*, DPT Yayını, Ankara, 1999.
- Doğan Ali Ekber, "İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci", içinde *AKP Kitabı; Bir Dönüşümün Bilançosu*, der. İlhan Uzgel, Bülent Duru, Phonix Y. 2009
- Eroğul Cem, (1990) *Demokrat Parti Tarihi ve İmge Kitabevi*
- Grabel, Ilene (1996) "Marketing the Third World: The Contradictions of Portfolio Investment in the Global Economy" *World Development*, 24(11): 1761-1776.
- IMF (2006) "Staff Report on Turkey" *IMF Country Reports No 06/402*, November.
- Kepenek Y. (1983) *Türkiye Ekonomisi, Teori Yayınları*
- Keyder Ç.(1982), *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları
- Konukman A.(2000) *Stand-By ve 2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı Üzerine*, Mülkiye, Sayı 220
- Kurmuş O.(1978) *1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler*, ODTÜ Gelişme Dergisi
- Ortaylı, İ (1983) *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları
- Oyan.O,ve Aydın A.R. (1987)*İstikrar Programından Fon Ekonomisine*, Teori Yayınları
- Özdemir, Ş., *MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi*, Vadi Yayınları, Ankara, 2006.

- Pamuk Ş, (1978) *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Sermaye, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı*
- Pamuk Ş. (2007) “Seçici Kurumsal Değişim ve Osmanlı'nın Uzun Ömürlülüğü”, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları içinde, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları*
- Sönmez, Mustafa (2003) *İşte Eseriniz:100 Göstergede Kuruluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi, İletişim Y.*
- Sönmez, Mustafa (2004) *Kriz ve 2003 Ekonomisinin Analizi, Petrol-İş Yayını*
- Sönmez, Mustafa (2004) *IMF Politikaları, Petrol-İş Yayını*
- Sönmez, Mustafa (2004) *Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı, ITO Yayını*
- Sönmez, Mustafa (2004) *Türkiye'nin Dış Ticaretinin Sektörel Analizi, EBSO Yayını*
- Sönmez, Mustafa (2005) *Türkiye İhracatının İthalat Bağımlılığı, EBSO Yayını*
- Sönmez, Mustafa (2008) *2008 Krizi ve Türkiye Ekonomisi, Petrol-İş Yayını*
- Sönmez, Mustafa (1990) *Türkiye'de Holdingler, Dördüncü Baskı, Arkadaş Yayınları*
- Sönmez, Mustafa (2009) *100 Soruda Küresel Kriz ve Türkiye, Alan Yayınları*
- Sönmez, Mustafa (2009) “2000'ler Türkiye'sinde AKP, Hakim Sınıflar ve İş Çelişkileri” içinde *AKP Kitabı; Bir Dönüşümün Bilançosu, der. İlhan Uzgel, Bülent Duru, Phonix Y.*
- Tekeli İ. ve İkkin S. (1977) *1929 Dünya buhranında Türkiye'nin İktisat Politikası Arayışları, ODTÜ Yayını*
- *Türkiye Cumhuriyeti, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006), Ankara, Aralık 2003.*
- Şencan, H., *İş Hayatında İslam İnsanı, MÜSİAD Yayını, İstanbul, 1994.*
- Yavuz, M. H., *Modernleşen Müslümanlar, Çev. A. Yıldız, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.*
- Yeldan, Erinc (2006) “Neo-Liberal Global Remedies: From Speculative-led Growth to IMF-led Crisis in Turkey” *Review of Radical Political Economics, 38(2), pp.193-213, Spring, 2006.*
- Yeldan, Erinç (2001) *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim, Büyüme, İstanbul: İletişim Yayınları.*
- *Yurt Ansiklopedisi, 1983, İst, Anadolu Yayıncılık , İst.*

Web siteleri

www.tusiad.org.tr
www.dpt.gov.tr
www.tuik.gov.tr
www.tim.org.tr
www.tuskon.org
www.musiad.org
www.sgk.org.tr

Kamu Kuruluşları:

<http://www.tuik.gov.tr> Türkiye İstatistik Kurumu
<http://www.dpt.gov.tr> Devlet Planlama Teşkilatı
<http://www.hazine.gov.tr> Hazine Müsteşarlığı
<http://www.tarim.gov.tr> Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı
<http://www.csgb.gov.tr> Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
<http://www.meb.gov.tr> Milli Eğitim Bakanlığı
<http://www.sanayi.gov.tr> Sanayi ve Ticaret Bakanlığı
<http://www.kosgeb.gov.tr> Küçük ve Orta Ölçekli Sanayiyi Geliştirme Başkanlığı
<http://www.saglik.gov.tr> Sağlık Bakanlığı
<http://www.muhasabat.gov.tr> Muhasebat Genel Müdürlüğü

Diğer Kuruluşlar

<http://www.tesev.org.tr>, TESEV
<http://www.tisk.org.tr>, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
<http://www.tobb.org.tr>, T.Odalar Birliği
<http://www.imf.org>, Uluslararası Para Fonu
<http://www.oecd.org>, OECD
<http://www.worldbank.org>

